

KÜRT ULUSAL HAREKETLERİ

ve

15. YY'DAN GÜNÜMÜZE ERMENİ - KÜRT İLİŞKİLERİ

Garò Sasuni

MED Yayınevi
1969-1992 - 3. Baskı, 349 Sayfa

ARKA KAPAK

Günümüz Ortadoğu'sunda yaşayan Arap, Ermeni, Fars, Kürt ve Türk halklarının tarihi iç içedir. Bu halkların dönem dönem birbirleriyle çeşitli şiddetli savaflara tutuşmaları ve birbirlerini karşılıklı bilimi, birçok halkın tarihini o halkla savaşmış diğer halkların kitabe ve bilgilerinden çıkarmıştır.

Bugün Arap, Ermeni, Fars, Kürt, Türk ve günümüz Ortadoğu'sunda yaşayan diğer halkların tarihi iç içe incelenmeden gerçek anlamda bilimsel bir çalışma ortaya konulamaz. Bu düşünceden hareketle KÜRT ULUSAL HAREKETLERİ VE 15.YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE ERMENİ-KÜRT İLİŞKİLERİ adlı kitabını Türkiye okuruna sunduğumuz Ermeni yazar GARO SASUNİ birçok Ortadoğu dillerini bildiği ve birçok hadiseye de bizzat tanık olduğu için kitap önemli bir belge niteliğindedir.

Şüphesiz yazarın kendisi de bir taraftır. Yazar, TAŞNAK PARTİSİ'nin önderlerinden olup Türkiye kamuoyunun "MENŞEVİK ERMENİ HÜKÜMET" olarak bildiği hükümetin Ermenistan'da iktidar olduğu dönemde milletvekilliği yapmış ve "Kemalist-Bolşevik" ittifakının olduğu hareketli dönemi yaşamıştır.

Kitap, önemli bir kaynak olma niteliğinin yanı sıra katılmadığımız birçok alıntı ve tespitleri de içermektedir. Elbette ki kitabı Türkiye kamuoyu ve gerçek tarihçiler kendi süzgeçlerinden geçireceklerdir. Okuyunların bir kısmı övecek, bir kısmı saldıracak, bir kısmı ise bilimsel bir soğukkanlılığı elden bırakmayacaktır. Biz, kitabı yayınlamakla Türkiye okuruna önemli bir hizmet verdiğimiz düşüncesindeyiz. Dileğiz okuyucunun kitabı soğukkanlı bir şekilde ele alıp incelemesi ve bir batılı düşünürün şu sözleriyle hareket etmesidir: "Senin düşüncelerine katılmıyorum, ancak düşünceni savunman için canımı bile veririm." Gerisini okurun takdirine bırakıyoruz.

SUNUŞ

Günümüzde Ortadoğu'da, çözümü gerekli birkaç önemli sorun vardır, bunlardan bir tanesi de Kürt ulusal sorunudur. Kürt ulusal sorunu, kendisiyle yakın olan ilişki halinde olan devlet ve halkların ulusal - siyasal gelecekları bakımından öyle bir önem taşır ki, onun adil, gerçekçi ve doğru bir çözüme kavuşması Ortadoğu'da barışın yerleşmesi ve devamı için kaçınılmaz bir şarttır.

Her ne kadar tarihi ve siyasal nedenlerden ötürü Türkiye Kürdistan'ına yakın Irak, Suriye ve İran'da da önemli sayıda Kürtler yaşıyor ve özellikle Irak'ta Kürtlerin otonomi istekleri bazen Ortadoğu'daki statükoyu tehlikeye sokuyor ve acil durumlar doğuruyorsa da, gerek yeni, gerekse eski olayların deneyleri şüphe götürmez bir gerçeği ortaya çıkarmaktadır: Kürt ulusal sorununun çözümü, yani bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması ancak Türkiye sınırları içinde mümkündür. Yalnız bu sınırlar içindedir ki Kürt Ulusu kendi ulusal ve politik kişiliğini daha açık bir şekilde ortaya koyabilecek ve bağımsız bir devlet kurma şansına sahip olabilecektir.

Sorunun önemli bir bölümünü yukarıda belirtilen bölge sınırları içinde bırakıp, soruna Kürt - Ermeni ilişkileri açısından yaklaştığımızda, her iki halkın birlikte yürütecekleri ulusal bağımsızlık savaşının bir gün mutlaka haklı amacına kavuşacağı gerçeği ortaya çıkar. *Hamzaykin Yayınevi*

ÖNSÖZ

Bu araştırma "Hayrenik" dergisinin 1 Kasım 1929 sayısında yayınlanmaya başlanılmış ve 1930 - 1931 yılında da devam ederek 18 bölüm teşkil etmiştir.

1. Eski Tarih Döneminde Kürtler

Kürt feodal beylikleri, 1514 - 1530 yılları arasında Osmanlı hâkimiyetine girmeleri ile birlikte özel bir örgütlenme sistemine girebildiler.

Kürtler İrani halklar grubundandırlar. Onların hangi tarihlerde Kürdistan'a gelip yerleşmiş oldukları ve ne şekilde Kürt ismini aldıkları halen araştırılması gerekli meselelerdendir. Muhtemelen İrani aşiretlerin Kürdistan'a gelişinden önce, burada yaşayan yerli halklara GORTU (Kordu) denilmekte idi. Ve bu isim yeni gelen İrani aşiretler tarafından da benimsenerek, telaffuz değişmesi neticesinde KURD (T) haline geldi. Kurt kelimesi tarihte ilk defa Ksenefon tarafından yazılı olarak anılmış ve sonra defalarca aynı kaynak başkaları tarafından kullanılmıştır. M.Ö. 401 -400 tarihlerinde Ksenefon Karduk'lara rastladı, onlar ki Bohtan'ın doğusunda bulunan mıntıkada yaşarlardı. Eski Ermeni kaynaklarının Kordu (şimdiki Hakkâri bölgesi) diye adlandırdıkları Karduklar, Ksenefon'a göre ne İran ve ne de Ermeni egemenliğine bağlı idiler. Ancak M. Ö. birinci asırda Karduk ülkesi Ermeni Kralı Tigran II tarafından zapt edildi (yakinen M.Ö. 80 - 50, ç.n.) Ve bir süre Ermeni idaresinde kaldı. Bundan sonraki Arşaguniler döneminde de yani IV. asrın sonlarına kadar Ermeni Krallığı'nın hâkimiyeti çok kere Karduk ülkesini de kapsadıysa da bu dağlık ülke hiçbir zaman güçlü bir Ermeni damgası yemedi. Karduk ülkesi aslında bu dönemde Ermeni himayesi içinde bağımsızdı.

Genel olarak tarihçiler Arap istilasına kadar Kürdistan'a "Kordu" ve halkına da "Kordular" derdi.

"İslamlaşan Araplar 637 yılından itibaren kuzeye doğru akın etmeye başladılar. Önce Tekrid ve Holwan'ı daha sonra içinde Kürtlerin bulunduğu Musul'u zapt ettiler. Kürtler ancak Arap istilalarına baş eğip haraç vermeye razı olduktan sonra Musul ve civar Kürt bölgelerinin zaptı ve idaresi 640 yılında tamamlanmış oldu. Kürtler Fars'ta İranlılarla işbirliği içindeydiler. Nitekim 642 yılında Faza'yı

Araplara karşı müdafaa ettiler. Araplar sık sık Kürtlere karşı olanları cezalandıracak birlikler göndermek zorunluluğunda kalmaktaydılar. Fakat daha sonra Araplar Kürtleri zorla İslamlaştırdılar (M.S. 645) ve Kürtler, Khirit ve Fars savaşlarında Halife Ali'ye yardım ettiler. (V. Minorski, Kürtler, İslam Ansiklopedisi, cilt 2, sayfa 1200)"

Arap hâkimiyeti döneminden sonra Kordu bölgesindeki halka Kürt veya Kurd ve genellikle de Ekrad (Kürtler) denildi. Kürdistan kelimesine gelince bu terim ilk defa Selçuk idaresi döneminde kullanılmıştır. (M.S. 1071 – 1110)

1029'da Selçukluların öncüleri olan Oğuzlar (Guzlar) Rey'e vardıkları zaman Gaznelilerin Türk Kumandanı Taş Faraş Kürtlerin de içinde bulunduğu büyük süvari birlikleri ile onları karşılamıştı. Oğuzlar kendilerine karşı olan birçok Kürt liderini yakalayıp esir ederken öte yandan bu liderlerden bazılarını Oğuzlara karşı mücadele eden Kürtlere elçi olarak yollayıp Kürtlerin karşı koymalarından vazgeçmelerini öneriyorlardı. Bu hal bazı kargaşalıklara neden oldu ve bu arada Türk kumandanı Taş Faraş öldürüldü.

Malazgirt'te Bizanslıların yenilgisinden sonra Ermenistan Alp-Aslan'ın idaresi altına girdi. Büyük Selçuklular döneminde idarelerini üç asır yürüten Şabankara sülalesi ortaya çıktı ise de, bu sülalenin Kürt olup olmadığı henüz tam olarak bilinmemektedir. Bu dönemde küçük Kürt Beylikleri kendi özerk idarelerini nispeten devam ettirebiliyorlardı, fakat 1100 tarihinde Ahlat (Hilat) bölgesindeki son Mervani sülalesi yerini Türk olan Sokman Kutbi'nin Şah Armen (Şahi Armen) sülalesine bırakmıştı. Bu sülalenin de bir asır iktidarda kalıp Eyyübi Kürtlerinin ortaya çıkışıyla kaybolduğunu görüyoruz.

1130'dan itibaren Musul Atabeyi, Musul ve Hakkâri bölgelerindeki Kürt beyliklerine karşı birçok kez seferlere girişti. İmad El-Din Zengi birçok Kürt kalelerini istila edip Bohtan suyunun sol kıyısında yaşamakta olan ve Halife Mustarşid'in Musul'u muhasarası esnasında onu desteklemiş olan Humaydi Kürtlerini cezalandırdı. Zengiler Selahattin'i Eyyubi'nin ölümünden sonra Kürdistan'da durumlarını daha da güçlü bir hale getirdiler. 1211 – 1218 yılları arasında Zengi Humeydi Kürtlerinin idaresinde olan Amadiye, Hakkâri ve Zawzan'ın tüm kalelerine sahip oldular. Böylece 1130'dan 1218 yılına kadar yakinen bir asırlık dönemde Kürt beylikleri, bazen başarıyla ve bazen de yenilgiyle Musul'un kuzey bölgesine hükmetmek için Zengilerle devamlı bir mücadele içindeydiler. 13. yüzyıl boyunca Kürtler sürekli bir şekilde kuzeye doğru çekiliyorlar ve Vaspurakan'ın güneydoğusundaki Zap suyu kaynaklı bölgesine yerleşmeye ve böylece Ermenistan'a yayılmaya başlıyorlardı.

Diyarbakir Atabeyleri olan Artukoğulları (Ortukid) sürekli bir şekilde Kürtlerle savaş halinde idiler. Abbasi Halifeleri Kürtlerle birleşerek Türkleri zayıflatma politikası gütmekte idiler. 1185'te Halife El-Naşir'in (El-Nazir) döneminde çok küçük bir olay Kürtlerle Türkmenlerin arasında bir harbin çıkmasına neden teşkil etti. Bu harp yakinen bütün Kürdistan'ı kapsayan çok geniş bir bölgeye yayıldı. Bu bölgeler. Suriye, Diyarbakir, Cezire, Musul, Şehrızor (yakinen bugünkü İran Kürdistan'ı). Ahlat (Hilat) ve Ezerbaycan'dı. İki sene süren bu kanlı çarpışmalardan sonra her iki rakip de kendi aralarındaki savaşa ara vererek birlikte Ermenistan, Asorik (Yukarı ve aşağı El-Cezire), Suriye, Mezopotamya ve Kapadokya'daki Hıristiyanlara karşı savaşa giriştiler ise de yine bir müddet sonra anlaşmazlık baş gösterdi ve bu savaş bir sonuca varamadı. Kürtler ve Türkmenler yeniden çarpışmalara başladılar. Savaş Kürtlerin aleyhine geliyor, Kürtler Kilikya'ya doğru çekiliyorlar Ermeni ve diğer Hıristiyan halklar savaşın Kürtlerin mal ve mülklerini emaneten muhafaza ediyorlar ve hatta Kürdistan'a dönemeyen bazı ailelerin yanlarında yerleşmesine razı oluyorlardı.

Eyyubi sülalesi Suriye ve Mısır'a sahip olduktan sonra Diyarbakir Atabeyliği Artukileri, Musul Atabeyliği Zengileri ve Erbil'i nüfuzu altına aldı. Böylece Selahattin Eyyubi kudretli halifelerin yerine geçen güçlü bir İmparator olmuştu.

Eyyubi sülalesinin Kürt kökenli olduğu artık tarihi delillerle ispat edilmiştir. ... Suriye'de ortaya çıktıktan sonra idaresini ve idareciliğini daha çok Arap ülkelerinde (Suriye ve Mısır) kuracak ve bir Kürt devleti kuramayıp bütün imparatorlar gibi bilek gücünün varabildiği yerlere kadar hükmedecekti. Selahattin 1191'de öldü.

Eyyubi orduları Kürtler ve Türklerden teşkil edilmişti. Eyyubi sınırları içinde Kürtler büyük bir yekün de meydana getirmekteydi. Selahaddin 1187'de bütün Kürtleri "Cihad"a davet etti. Cezire ve Diyarbakir bölgelerinden pek çok sayıda Kürt bu daveti kabul etmesine rağmen bu dönemde bir yandan Kürtler çok defa isyan halinde olup hem Türkmenlerle ve hem de devletle çarpışmakta ve böylece Eyyubi sultanlarının işlerini aksatmakta idiler.

Mongollar Yakın Doğu'yu istila edip Bağdat'a kadar ilerlediler. İsrarla Mongollar tarafından takip edilen Kürtler savaşarak geriye çekiliyorlar ve hatta Mongollara teslim olmamak için Kürdistan'ı bırakıp Suriye, Mısır hatta Cezayir'e kadar (günümüze dek orada Baben ve Lawven adında iki aşiret yaşamaktadır) göçtüler. Mongollar Azerbaycan'dan Hakkâri'ye, Hakkâri'den Suriye'ye kadar ellerine geçen Kürtleri kılıçtan geçiriyorlardı.

Musul ve Suriye Kürtleri Mısır sultanlarını Mongollara karşı desteklerken öte yandan da Mongollara karşı Musul'da çok güçlü bir direniş gösteriyorlardı. Mongollar Musul'u ancak hile yoluyla alabildiler. Bu çarpışmalar Suriye'de de devam etti ve 5000 Kürt ailesi Mongollara esir edildi. Mısır ordularını genellikle Araplar, Kürtler ve Türkmenler teşkil etmekteydi. 1281 yılında Moğol orduları mağlup edildi. Moğolların mağlubiyetinden sonra Kürtler ve Türkmenler Kilikya Ermenistan'ına hücum edip burayı yağmaladılar.

Timurleng ve Türkmen Sülaleleri

Moğollardan sonra kendi aralarında rekabet halinde bulunan Akkoyunlu ve Karakoyunlu sülaleleri nüfuzlarını bütün Kürdistan'a yaydılar. Kürtler bu her iki sülaleyle birlikte o devrin bütün siyasi keşmekeşliğine katılmışlardı. Şii mezhebinde olan Kürtler Şii olan Karakoyunluları desteklemekte idiler. Timurleng Urmiye gölünün güneyinden geçerek önce Karakoyunlular 'ı püskürtüp Bağdat'a doğru ilerledi. Kürtler sürekli olarak Timurleng'in ordularına karşı direniyorlardı. Timurleng Bağdat ve Diyarbakir'i işgal sırasında önce Cezire üzerine yürüdü, burayı yakıp yıktı. Diyarbakir ve o bölgedeki Kürtleri idaresine bağladı, Muş'a geçip Bitlis Emiri Şerafettin'i nazikâne bir şekilde nezdine kabul etti. Sonradan Azerbaycan'ı işgal ederek Şehrızor üzerinden Bağdat'a girdi. (1400 yılında).

Akkoyunluların merkezi Diyarbakir idi. Bunlar Kürtlere karşı çok baskıcı bir siyaset izliyorlardı ve bilhassa Karakoyunlularla dostane ilişkiler içinde olan Kürtleri imha etmek için bütün yollara başvuruyorlardı. Akkoyunlular için en tehlikeli düşman addedilen Kürtler; Çemişgezek, Fırat Vadisi, Dersim dağları ve Harput Kürtleri (Kızılbaş ve Zaza Kürtler) idiler.

Ermeniler bu uzun süre boyunca sürekli akınlarla yıkıcı, zulümkar idarecilerin devrini yaşadılar. 14. ve 15. yüzyıllarda tarihi belgeler daha da azalmaktadır. Bilinen bir şey varsa o da Ermenilerin kendilerinden kat kat güçlü yabancı idarelere karşı kendilerini kurtarabilme ve var olma çabası içinde oluşlarıdır. Bu dönemde, 14. yüzyıldan itibaren Toroslar'dan kuzeye, yani Batı Ermenistan bölgelerine yavaş yavaş yayılmaya ve yerleşmeye başlayan Kürtlere nazaran Ermeni siyasi yaşantısına Tatarlar, Selçuklular, Farmlar, Osmanlılar ve Gürcüler çok daha etkiliydiler. Fakat 15. yüzyılın ortalarından itibaren Kürtlerin etkisi kendisini daha fazla hissettirmeye başladı. Profesör Thomashek'e göre Akkoyunluların son sultanı Uzun Hasan, merkezini Diyarbekir olarak seçtikten sonra bütün Kürt kuvvetlerini kendi tarafına toplayıp Muş, Bitlis, Ahlat, Bagrewand bölgelerine hakim olur. (Ermeni tarihçisi Çamıçyan'a göre Sasun bölgesini de). Bu geniş topraklar üzerinde Kürtlerin bir kısmı yarı bağımsız beyliklere de sahiptiler.

Demek ki yarı bağımsız Ermeni Sasun Beyliği 15. yüzyılın ortalarında artık Uzun Hasan Sultanı'nın egemenliği altına girmişti.

Böylelikle, Sultan Selim hâkimiyetine üççeyrek yüzyıl kala Ermeniler ve Kürtler, ister devletsel ister beylikse olsun komşuluk ilişkileri içindeydiler ve dış güçlere karşı kendi varlıklarını korumak kaygısı taşıyorlardı. Kendi aralarındaki ilişkiler ise bu her iki ulusun Akkoyunlularla olan ilişkilerinin niteliğine bağlıydı.

Artık Ortadoğu'da iki kudretli devlet ortaya çıkıyordu, bunlardan biri Osmanlılar, diğeri ise Safeviler idi ve bu iki devlet gelişerek Ortadoğu'yu yeni bir döneme sokacaklardı.

2. Osmanlı Hâkimiyeti ve Kürt Beylikleri (1514–1638)

Osmanlı İmparatorluğu Costantinopol'u alıp, Bizans İmparatorluğu'nun yerine geçip, batıya doğru süratle yayılırken, doğuda Kürtler ve Farmlar arasında savaşlar sürmekteydi. Osmanlılar henüz dikkatlerini doğuya çevirmeden önce İran'da Safevi Şahlar canlı bir şekilde ortaya çıkmış ve Şah İsmail I, 1502'de Akkoyunlulara karşı giriştiği mücadelede birisini takip eden galibiyetlerden sonra Şarur'da onları kesin bir yenilgiye uğratarak Ermenistan'ı zapt etmişti. Bununla yetinmeyen Şah İsmail, savaşa devam ederek Akkoyunluların kalıntılarını da ortadan kaldırdıktan sonra Bağdat'tan Maraş'a kadar uzanan bölgelere sahip oldu.

Safevilerin bu denli güçlü bir şekilde ortaya çıkışları, Yakın Doğu'nun kaderi üzerinde köklü değişikliklere neden oldu. Çünkü 300 yıldan beri devam eden savaşlara ve kargaşalıklara bir son veriliyordu. Böylece İran ve Osmanlı imparatorlukları Ortadoğu'nun siyasi sahnesinde esas rol oynayan yegâne güçler olarak kalıyor ve diğer güçlerle geri planda bırakılıyordu.

Akkoyunlulara karşı uzun zaman çarpışmış olan ve onların idaresinden memnun olmamış olan Kürtler, ilk anda bu idareyi ortadan kaldıran Şah İsmail I'e taraftar kesildiler. Fakat Kürtlerin bu sevinci Safevilerin idareye sahip oldukları günden itibaren boşa çıktı. Çünkü Şah İsmail'i Hoy şehrinde ziyarete gidip adet üzere onu tebrik etmek isteyen 11 ileri Kürt aşiret reislerini derhal zindanlara atan Şah İsmail, onların yerine Kızılbaş din adamlarını atadı. Şah İsmail koyu bir Şii idi ve bu tarıkata mensup olan Türkmenlerden ve Kızılbaşlardan başka kimseye güveni yok idi. Sünni olan Kürtlere ve diğer halklara karşı hınç ve nefretle doluydu. Bu şekilde sürekli olarak kendi beyliklerinin bağımsızlığını korumaya alışık ve bu yönde kararlı Kürtler Akkoyunlulardan olduğu gibi Şah İsmail'den de memnun kalmadılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni sultanları dikkatlerini Anadolu'nun yansına hakim olan İran İmparatorluğu üzerine çevirmeye artık karar vermişlerdi.

Tarihin cilvesi bu; uzun asırlar önceden İran ile Turan kavimleri arasında meydana gelmiş olan kızgın savaşlar bu kez Safevi ve Osmanlılar arasında, Şii-Sünni şeklinde yine ortaya çıkacak ve bu ezeli mücadeleye kendileriyle birlikte Kürtlerin de içinde bulunduğu diğer birçok halkları sürükleyecek ve bu girdaba sokacaktı. Ne yazık ki bu küçük halklarda var olmak endişesiyle kendi aralarında taraflara bölünüp birbirlerini yıpratacaklardı.

Bu dönemde Osmanlı ve İran arasındaki savaş atmosferinden faydalanan, isyan ruhuyla kendi bağımsızlığını tekrar canlandırmak için silahlanarak Fars güçlerini kendi bölgelerinden kovdular. Bu durum Osmanlıların İran'a karşı galibiyetinin en büyük faktörü oldu. Böylelikle Musul - Kerkük, Soran, Hısn - Keyfa, Sasun, Egil, Palu, Meyafarkin ve Siirt Beyleri bağımsızlıklarını koruyabildiler. Fakat öte yandan da 20'ye yakın Kürt beyleri Farmlarla olan dostluk ve ittifaklarını devam ettiriyorlardı. Aynı bir Kürt idaresi tesis etmek fikrini ateşli olarak savunan Bitlisli Kürt Hakim İdris, Osmanlıların galibiyetini bu amacına fırsat biliyor ve bunu sabırsızlıkla bekliyordu. Bu amaçla Farmlara bağlı olan 20 Kürt liderlerini ziyaret ederek onların diğer Kürt beylikleriyle Şah İsmail'e karşı birleşmelerini temin etti.

1514 yılında Sultan Selim I ve Şah İsmail arasındaki kesin savaş Hoy şehri yakınında, Çaldıran'da vuku buldu ve Şah İsmail'in yenilgisi ile sonuçlandı. Bu iki güç arasındaki barış anlaşması imzalandı. Çaldıran savaşından önce Osmanlılar ile Kürtler arasındaki ön anlaşma Osmanlıların galibiyetiyle kesinlik kazandı. Bu anlaşma Kürtlere Osmanlı İmparatorluğu içerisinde özellikler tanıyan bir anlaşmaydı. Kürtler bu anlaşma gereği Sultan Selim I tarafından cömert bir şekilde ödüllendirildiler.

Şah İsmail'den sonra gelen İran şahları birçok başarılar kazandıysa da hiçbir zaman onun döneminde ulaşılan nüfuza kavuşamadılar. 1530'da Şah Tahmasp, Kürt Beyi Dhu-El-Fadar'ın idaresindeki Bağdat'ı zapt etti. Yeniden uzun bir Osmanlı-İran mücadele dönemi başladı. Sultan Süleyman 1533'ten 1554'e kadar ordularının bir kısmını bu bölgelere gönderdi. İranlılar Gürcistan'la meşgul iken, Osmanlılar Bağdat, Belkas, Şehrizer Kürtlerini hâkimiyetleri altına aldılar.

1638'de Sultan Murat IV. kesin olarak Bağdat'ı işgal ettikten sonra bir barış anlaşması imzalandı, bu anlaşmaya göre Zağros sıra dağları Osmanlılar ve İranlılar arasında nihai bir sınır vaziyetine geldi.

Şah İsmail'in yenilgisiyle şu sonuçlar ortaya çıktı:

A — Sultan Selim Kürt beyliklerinin özerkliklerini tanıdı ve bunu fermanlarla onayladı.

B — Sultan Selim Kürt beylikleri ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre Kürtler Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak onların komşu ülkelerinden herhangi birine karşı yapacakları savaşa katılmaya mecburdular. Bu anlaşmanın metni şöyledir:

1 — Bu anlaşmayı imzalayan Beyliklerin her biri kendi bağımsızlıklarını koruyacaklardır

- 2 — Kürt Emirliklerinde yönetim babadan oğula geçecek veya eskiden beri devam etmekte olan oranın örf ve adetlerine dayanılarak yeni Emir seçilecek ve Padişah'tan onaylanacak fermanla bu Emir'in yetkisi kabul edilecektir,
- 3 — Kürtler Osmanlıların bütün savaşlarına katılacaklardır,
- 4 — Osmanlılar Kürt Beyliklerini bütün dış saldırılardan koruyacaklardır,
- 5 — Kürtler, Halifelîğe ananevi dini hediyelerini ödeyeceklerdir.

Kürdistan bağımsızlığının ve birliğinin belki de en parlak siyasi şahsiyeti olan Hakim İdris sadece savaşlarda aktif bir rol oynamakla kalmamış aynı zamanda Kürt beylikleri arasında genel bir ittifak kurma yolunda büyük çabalar göstermiştir. Sultan Selim I ile imzalanan anlaşmanın metnini yazan İdris'tir. İdris bu anlaşmanın metnini Kürt beyliklerine ayrı ayrı imzalatırdıktan sonra Sultanın onayına sunmuştur.

Böylelikle önce Diyarbakır 19 sancağa bölündü: bunlardan doğrudan doğruya Bab-ı Ali'ye bağlandı, sekizi ise Kürt beyliklerinin şereflerine bırakıldı. Palu, Eğil, Hazo ve Cezire yarı bağımsız idareleri ve babadan oğula geçen beylikler olarak ilan edildi. 1514'ten 1627'ye kadar zaman zaman Malatya'dan Hakkâri'ye, Urfa'dan Beyazid'e kadar uzanan yörelerdeki önemli beyliklere yukarıdaki benzer haklar tanındı.

Sultan Selim I'ın siyaseti Kürt beyliklerinin çoğunluğunu güçlü Osmanlı devletinin müttelikleri haline getirmektir. Kürtler bu anlaşmaya göre Osmanlıların bütün savaşlarına katılacaklardı. Bilindiği gibi Osmanlı İnan savaşları bazı küçük aralıklarla kesintisiz olarak 1514'ten 1638'e kadar devam etti.

Doğuya doğru genişlemekte olan ve karşısında İnan gibi güçlü bir imparatorlukla uğraşmak zorunda bulunan Osmanlılar, hâkimiyetleri altına aldıkları ülkelerde özerk bir idare sistemi kurarak, oradaki daha önce var olan silahlı güçlere ve idari sisteme dayanıyorlardı. Gerçekten de Akkoyunluların ve Şah İsmail'in çekilmelerinden sonra Kürtler teşkilatlanmış feodal-devletler halindeydiler. Bu durum her yeni gelen Şah ve Sultanlar, Kürtlere karşı saygı duymalarına sebep teşkil ediyordu. İnanlılar aynı silahlı gücü Karabağ'da buldular. Onlara verdikleri özerklik, bir yandan Osmanlı saldırılarına karşı bir set vazifesini görürken öte yandan bu özerklik gelecek yüzyıllardaki Ermeni siyasi hareketlerinin temel ocağını teşkil edecekti. Osmanlılar fethettikleri bölgelerde zayıf, silahsız ve köleleşmiş Ermeni kitleleri ile karşılaşıyorlardı (Asırlar öncesinin korkunç olayları ve bu olayların doğurduğu keşmekeşliğin sonucu). Bunları büyük bir çoğunluğu Müslüman ağa ve beylerin eli altındaki köylüler, diğer bir kısım esnaf ve zanaatkar olarak geçimini temin eden şehirli ve çok az bir bölümü ise toprak sahipleri idi. Osmanlı idaresinin bu bölgeye yerleşmesi bu sınıflarda bir değişiklik yaratmayıp sadece mevcut durumu daha da güçlendirmeye ve muhafaza etmeye yardım etmişti. Fakat bütün bunlardan ayrı, Ermeni Ulusu için çok önemli bir değer taşıyan ve asırlar boyunca bütün zorluklara ve fırtınalı olaylara rağmen varlığını ve kimliğini korumaya muvaffak olmuş, ayrıca başka bir grup daha mevcut idi ki, bunlar Ermeni manastırları ve kiliseleriydi. Ermeni Kültürü ve uygarlığı dini bir ortamın yalnızlığına terk edilerek, buralarda milli ruhla korunabilmiştir. Yeni Osmanlı idaresi kilise ve manastırların haklarını fermanlarla tanıdı. Siyasi ve idari yönde haklarından yoksun bırakılmış olan Ermeni halkının yaşamlarına yeni bir değişiklik getirmediler.

Yalnız Sasun, kısmen Van (Vankuliler), Van bölgesindeki Şatak ve Moks gibi ufak beylikler silahlı aşiretler şeklinde komşu Kürt beylikleriyle birlikte özgür yaşama olanakları bulabilmişlerdi. Fakat bu dağlık Ermeni bölgeleri hem Erzurum ve hem de Diyarbakır ana yollarından uzak kaldıkları için Osmanlıların dikkatini üzerlerine çekmemişlerdi. Bu dağlık bölgeler 5 Kürt beyliğine bırakılan sancakların içerisindeydi. Kürtler de küçük Ermeni beyliklerinin varlığına hürmet etmekte idiler ve bu şekilde bu beylikler varlıklarını muhafaza edebildiler.

Asıl Ermenistan bölgelerindeki Ermenilerin bu belirsiz siyasi durumlarına karşılık, öte yandan daha Sultan Mehmet II günlerinde İstanbul'da Ermeni Patrikalığı tesis edilmişti. Bu şartların zorunluluğunda Ermeniler İstanbul'dan Anadolu içlerine kadar Osmanlı devletine bağlı bir duruma geçip, siyasi bir güç olma durumlarını yitirerek, zanaat ve ticaret hayatına yöneliyorlardı. Daha varlıklı ve ileri eşraf ise sarraf ve devlet memurluğuna atılıyorlardı. Böylece ulus bilinçliliği ve bağımsız bir Ermenistan amacına ulaşma fikri zayıflıyor ve bunun yerine bireysel çıkarlar, ihtiraslar ve dini (kilisevi) meselelere önem verme eğilimi yer alıyordu.

Osmanlı İnan çelişkisi 16. yüzyılın başlarında Ermenistan ve Kürdistan ülkelerini bir savaş alanı haline soktu. Bilhassa bu iki devletin Bağdat'ı fethetmek istekleri Kürdistan'ı en stratejik bir bölge durumuna getirdi. Safevi ve Osmanlı imparatorluklarının genişlemesinden önce Ermenistan ve Kürdistan daha önceki karışık durumdan çok zarar görmüşlerdi. Bilhassa Ermeniler. Bu iki güçlü devlet ortaya çıkıp kendi aralarında mücadeleye başladıkları andan itibaren, ezgi altında bulunan küçük halklar üzerindeki baskı biraz kalktı ve bu halklar savaş ortamından faydalanmak için bu devletlerden birine veya ötekine kendi çıkarları yüzünden umut bağladılar. Kürtler Akkoyunluların yıkılışını sevinçle izlediler ve daha sonra Şah İsmail idaresinden kurtulabilmek için silahlı güçlerle ortaya çıktılar ve kendi bağımsızlıklarını muhafaza etmek temeli üzerinden hareket ederek çoğunlukla Osmanlı taraftarı kesildiler. Osmanlı idarecileri Kürtlerin bu eğilimlerinden faydalanmasını bildiler ve Kürtler sayesinde o bölgede idarelerini sağladılar. Ermenilere gelince onlar öncelikle Osmanlı veya İnan güçlerinden birinin, bölgeyi idare altına almasını arzuluyorlar ve bu sayede doğacak barıştan kaybolan zararlarını telafi edecekleri umudunu besliyor ve mevcut keşmekeşliğin sona ermesini ümitte arzu ediyorlardı. Ermeni halkının barış ortamına ihtiyacı vardı. Ermeniler bu iki devletten herhangi birinin idaresini seçmeye mecbur bırakıldıklarında çoğunlukla İnan yanlı olduklarını gösteriyorlardı. Bilhassa Doğu Ermenistan böyle bir idareyi arzu ediyordu. Bunlar İnan'ın güçlenmesiyle sadece mevcut keşmekeş ortamdan kalkacağına değil, aynı zamanda Ermeni halkının özerkliğe kavuşacağına da inanıyorlardı. İstanbul'dan Ermenistan bölgesine kadar olan bölgelere yayılmış olan Ermenilere gelince, bunlar siyasi bir amaca sahip değillerdi. Bunlar Osmanlıların barışı temin edeceklerine ve kendilerine iktisaden refah ortamı yaratacağına inanıyorlardı. Osmanlı idaresinin ilk yüz yılında, Osmanlılar Ermenileri yaratıcı bir kavim biliyor, onları siyasi yönden zararsız addediyor ve himaye altına alıp, onları kendi çıkarları için kullanmak istiyorlardı.

Büyük bir güçle sahnede olan Kürtler, İnan yanlı ve Osmanlı yanlı bölümlerine ayrılmışlardı, Sünni Kürtler Osmanlılarla, Şii ise İnanlılarla birlikte idiler. İnan tarafından olanlar genellikle İnan sınırları içinde yaşayan Kürtlerle bu sınıra yakın olan Şii Kürtleriydiler. Bu sınıflardan ayrı bir de Osmanlı sınırları içinde fakat İnan sınırlarından epey uzaklarda yaşayan Kızılbaşlar ismi ile tanınan Dimbilli (Zaza) Kürtlerini de dikkate almak lazımdır. Osmanlı idaresinin ilk döneminde Ermeni ve Kürtlerin siyasi yaşamından bahsederken Kızılbaşların kendisine özgü gelişim yolunun değerlendirilmesini yapmanın da zorunlu olduğunu anlamaktayız. Bunların kendine

özgü olan bu yolu günümüze dek devam etmektedir ve bu durum Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketi yönünden önemsenmesi gereken bir sorundur ve çok karışıktır.

Kızılbaşların en büyük merkezleri Dersim ve yöresi, Harput ve Sivas'tır. Bu yörelerde Zaza dilini konuşan tüm aşiretlere "Dimbilî" veya "Dimbilik" adı verilir. Dimbilliler Varto ve Genç'ten başlayarak Fırat boyunu takip edip Harput'a kadar yayılmış ve kalabalık bir şekilde Dersim dağlarına yerleşmişlerdir. Bunların çoğunluğu (kendilerine özgü) katı bir Şii inancına sahiptirler. Dersim Kürtlerine manası haydut olan "Duzki" (Dusikyan) adı da verilir. Thomanshek, Heartman, Nöldeke ve benzeri bilginlere göre Zaza lehçesini konuşan Dusikiler o yörelere çok eski dönemlerde yerleşmişlerdir. İrani bir kavimdirler ve kendilerine özgü birçok yönleriyle asıl Kürtlere ayrılırlar. Aynı bir kavimdirler. Prof. Thomanshek lingüistik yönden onları daha çok Ermenilere yaklaştırmakta ve Mardastan'dan geldiklerini zannetmektedir. Bu durumun biraz daha açığa çıkması için Kürtçe lehçelerine Kürt ananevi masallarına dayanan bazı notlara başvurmak gereklidir. Kürtçenin Zaza, Goran ve Kelhor lehçeleri arasında çok benzerlik vardır. Aynı zamanda bu lehçeleri konuşan Kürtler dini yönden aşırı ve katı Şii'dir. Bu karakter 8. ve 10. asırların kalıntısıdır. Çok daha eski dönemlere inmek istediğimizde Kürt ananelerine ve masallarına başvurmak zorundayız.

En eski Kürt anlatışlarına göre Kürtler ikiye ayrılmaktaydı; Merven (İnsanlar) Namervan (Nainsanlar), Kurmancıyı konuşanlara Mervan, Zazacayı konuşanlar Namervan denirdi. Gerek İran ve gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan ve "Namervan" diye adlandırılan aşiretler Dimbilliler'dir ve çoğunluğu Şii mezhebindedirler. Bu anlatışa uygun diğer bir anlatış şekli de Kürtlerin Mil (Milan) ve Zil (Zilan) diye ikiye ayrılmalıdır. Yine bu inanca göre de yukarıda da olduğu gibi ilk bölümdekilerinin yiğit insan, diğer bölümdekilerinin korkak, yumuşak oldukları söylenmek istenilmektedir. Yine bazı Kürtlere göre Milanların kökü Arap'tır. Zilanlar ise İrani'dirler ve dinsiz kabilelerden türemişlerdir. Bu inançlarının en önemli yönü Zil veya Zilan teriminin kullanılış şeklinin Mardastan'la olan ilişkisidir. Eğer Dersimliler eski Mardastan'dan gelmiş iseler onlar da Zilan'dan (Zilan Vadisi) gelmiş olabilirler. Bu bölge Abağa ve Bergiri'nin tam yanındadır. Muhtemelen Zilan coğrafik ismi çok eski devirlerden beri var idi ve Mardastan'dan gelmiş olan Mezhepci (Sekterian) kabilelere bu ad verilmişti.

Her ne kadar Kürtler ve Zazalar büyük İran kökeninden gelmiş olsalar da yukarıdaki notların ışığında Kürt diye kendini bilen Zazalar'ın çok eski devirlerde başka bir kavim oldukları anlaşılır. Çok derinlerde kalan bu farklılık bilhassa ortaçağlarda ve bu çağları takip eden devrelerde geçmiş bütün olaylar süresinde izlerini taşımıştır.

Aynı dönemde Musul, Siirt ve Sancar bölgelerinde büyük bir yekûn tutan Yezidi Kürtleri de Osmanlı idaresi altına girdiler. Yezidi dinine inanan Kürtler, eskiden çoktular ve hatta Cezire Kürt beylikleri de bu inançta idiler. Bu sonuncuların sonradan İslamlaşmış Sünni mezhebini kabul ettiler. Daha sonra göreceğimiz gibi, Sünni Kürtlerle Yezidiler arasındaki ilişkiler kötüleşecek ve çok kanlı çarpışmalara neden olacaktır.

II

Osmanlı ve İran'ın eşdeğer güçle yürüttükleri uzun mücadeleler bu iki devlet arasında bölünmüş Kürt Ulusu için yeni bir tarihi dönem açtı. 16. yüzyılın başlarında İran ve Osmanlı imparatorlukları hâkimiyetlerini Kürtlere zorla kabul ettirdikleri zaman, Kürtler zaten sultanlık veya krallık niteliğindeki devlet sistemlerini kaybetmiş vaziyetteydiler. Kürtler artık ikinci derecede önemli beylikler niteliğindediler. Bu beylikler bazen para basmışlar veya bazen de kendi adlarına hutbe okutmuşlardı. Bunların dışında üçüncü derecede hanedanlıklar da mevcut idi. Bunlar daha yüksek bir Kürt beyliğine bağlı olmalarına rağmen, kendi bölgelerinin bağımsız idarecileri olup, kendilerine Hükkam adı veriliyordu. Hükkamlara bağlı ağa ve beyler ise dördüncü derecedeki idarecilerdi. Bunlar doğrudan doğruya bir aşiretin şu veya bu bölümünü idare ederlerdi.

Hakim İdris'in planladığı ve gerçekleştirebildiği Kürt idaresi bağımsız beyliklerden ve sekiz özerk sancaklardan oluşmuştu. En büyük ailelerden ve aşiretlerden doğup oluşan bu beyliklerde mevcut aşiretler ve aşiret birlikleri şunlardı:

Cezire'yi merkez kabul ederek yapılan gruplaşma şöyledir.

Cezire ve Dersim Yöreleri

Cezire Beylikleri: Bunlar Emevi kökenli olduklarını söylerlerdi. Çok büyük ihtimalle bu kavim eski Kürt-Emevi ilişkilerinin doğduğu etkisindedir. Cezire Beyleri Yezidi dini inancındaydılar, sonradan Müslümanlığa geçip Sünni mezhebine girdiler.

Cezire ve Hoy Bölgeleri

Hakkârî'nin Güney Bölgesi

İran'daki Kürt aşiretleri başlıca üç isim altında toplanır: 1 — Seyah Mansur (Siyah Mansur), 2 — Çigani, 3 — Zangana (Zengana). Bunların ataları Gulan ve Ardalanlar'dan türemiştir. Bunlardan başka Karabağ, Horasan ve diğer bölgelerde 24 kadar irili ufaklı aşiretler de vardır.

III

Bu yeni siyasi durum neticesinde 16. yüzyıl başlarından itibaren Kürt ulusunun çoğunluğu geniş Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde, yakinen dörtte bir kısmı ise İran hâkimiyeti bölgesinde kalıyordu.

Sultan Selim'den sonra 115 yıl (1639'a kadar) kısa devreli barış yılları hariç, yarış halindeki Osmanlı İran imparatorlukları devamlı bir savaş dönemi yaşadılar. Azerbaycan, Ermenistan ve Kürdistan ülkelerinin pek geniş alanları aralıksız olarak bu iki ordu dalgalarının arasındaydılar. Doğunun geniş dağlık bölgelerinde hâkimiyetini güçlendirmek için, Osmanlı devleti 100 yıl didinmek zorunda kaldı. Osmanlı hâkimiyetinin bu bölgelere kadar genişlemesinin en büyük nedenini Kürtler teşkil ediyordu. Bundan ötürü çok doğal olarak Kürtler Osmanlı baskısı altında tutulmadıkları gibi Kürt Beylikleri bu olanaklardan faydalanarak gittikçe daha da güçlenme olanakları bulmaktaydılar. Ermeni ulusu ise genellikle Osmanlı, İran ve Kürt akınları altında gittikçe eziliyordu. Bu yüzyıllık devreye Osmanlı hâkimiyetinin bu bölgeye yerleşmesinden çok, Kürtlerin bağımsızlık dönemi diyebiliriz.

İkinci grubun ana merkezi bir koldan Çemişgezek ve Hozat (Dersim) bölgeleri merkez olmak üzere Harput ve Sivas'a doğru yayılarak Palu ve onun güneyine inip Malatya'ya uzanıyordu. Öteki kolu ise Erzincan ve Erzurum dağlarına kadar uzanıyordu. Bu grupta hakim olan unsur Dersimlilerdi ki bunlara genellikle Kızılbaşlar denirdi. Çoğunluğu Kürtçenin Zaza lehçesini konuşurlar ve Şii mezhebindedirler. İçinde hem Şii ve hem de Sünni aşiretlerini kapsayan birinci kolda olanlar, coğrafi yerleriyle Anadolu'nun göğsü

vazifesini görüyor ve Osmanlı Türk iyesi'ni diğer Ermeni ve Kürt bölgelerinden kesin bir şekilde ayırıyordu. Böylece bu gruptakiler Osmanlı - Türk unsuru ile doğrudan doğruya temas halindeydiler ve Osmanlı ağırları geniş bir şekilde açılmıştı üzerlerine, ikinci koldaki bölge, örneğin Dersim gibi, Osmanlı idaresinin bitiş sınırı ve Sivas, Harput, Erzincan ve Erzurum'dan geçen Osmanlı ordularının geçtiği ana yollardan biri üzerinde bulunmaktaydı. Sultan Selim'le varılan Osmanlı-Kürt anlaşmasından 20 yıl geçmeden, 1530-1535'te Osmanlı-İran mücadelesi tekrar başladı. Şii mezhebine bağlı olanlar bu fırsattan istifade ederek, Osmanlı idaresine karşı ayaklanıyor ve İranlıların galibiyetini umutla bekliyorlardı. Bu durum Kızılbaşların diğer Kürt beyliklerinin siyasi yolundan tamamen ayrılıp, kendilerini korumak için yalnız başlarına kanlı bir mücadeleye atılmalarına neden oldu. Sivas, Harput, Malatya, Erzincan yöreleri 1535 – 1690 yılları arasında 155 yıllık çok fırtınalı bir dönem yaşadı. Osmanlı valilerinin ve Yeniçerilerin yarattığı keşmekeşlik durumu, Kızılbaşların isyanları ve büyük askeri birliklerin hareketleri bu bölgede büyük bir kaşıklık yaratmıştı. Osmanlı Devleti bilhassa bu bölgede, ilk günlerinden itibaren idaresini sağlamlaştırmak amacıyla idi. Bundan dolayı büyük askeri karargâhlarının bulunduğu bu bölgelerde Osmanlılar, halkın İran'a karşı olan açık sempatisini bildiği bağımsız Kürt beyliklerinin varlığına tahammül edemiyordu. Bir yandan Osmanlıların merkeziyetçi politikası, öte yandan Şii-Sünni sürtüşmeleri ve de Kürt beyliklerinin kendi bağımsızlıklarını korumak isteklerindeki ısrarlı direnişleri, bu savaşlara neden teşkil ediyordu. Osmanlı devleti öncelikle, Osmanlı İran savaşlarına yardımcı olmayan ve hatta bu savaşlara engel teşkil etmekte olan bu bölgeleri yutmak ve ortadan kaldırmak amacındaydı. Fakat Kızılbaşların çok geniş çaptaki hareketlerinin amacı, genel "Kürt Bağımsızlık Hareketi"ne uygun düşmüyordu. Kızılbaşlar sadece kendi yöresel bağımsızlıklarını korumak ve Osmanlı idaresinin bölgede yerleşmesini durdurmak amacındaydı. Kürdistan beylikleri ise bu yüzyıllık devrede dikkatlerini hiçbir zaman Kuzey-Batı'ya o yöredeki Kürt Kızılbaş hareketine çevirmediler, aksine onları ezmek için bazen Osmanlılara bile yardım ettiler.

Çok uzun süren bu mücadeleler sonunda Kızılbaş Kürt güçleri zayıflamış, Osmanlı idaresi güçlenmiş ve bu bölge nihayet Osmanlılar tarafında merkezi idare altına alınmıştı.

Yalnız Dersim güçlü direnişi ile kendi küçük yöresel bağımsızlığını 18. yüzyıl ortalarına kadar korumaya muvaffak olabiliyordu. O dönemde Hozat'ta babadan oğula burayı idare eden beyler vardı. Kısaca 1639 yılından itibaren Osmanlı-Kürt iyi ilişkilerinin bozulduğunu ve yerini düşmanlığa terk ettiğini görmekteyiz.

3. Ermeni Kürt ilişkileri (1514–1800)

Her iki ulus arasındaki siyasi ilişkilerin fazla bilinmemesi, Ermeniler ve Kürtlerin siyasi ilişkiler içinde olmadıkları anlamına gelmez. Çünkü öncelikle bu iki halk birbirine komşu idiler ve sonra da bu iki halk arasında yöneten yönetilen (Ermeni Kürt'ün tebaası idi) ilişkileri mevcut idi. Gerçekten de bu karşılıklı ilişkiler, her iki ulus için de ileride kader tayin edici bir rol oynayacaktır. 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Ermeni-Kürt ilişkilerinin fena halde bozulmasının nedenlerini kavrayabilmek için bu tarihten 300 yıl önceki dönemin iç olaylarını tetkik etmeliyiz.

Öncelikle merkezi illeri ve Osmanlı - Kürt çarpışmalarının had safhasına ulaştığı bu dönemde bu illerin anarşik durumuna bir göz atalım. Bu anarşik durumun en büyük kurbanı geniş Ermeni yığınlarıydı. Onlar Bizans İmparatorluğu döneminde büyük bir toplumsal ve siyasal güç teşkil etmiş olmalarına rağmen, birbirini takip eden sürekli istilalar ve değişik idarelerin boyunduruğuna maruz kalarak, her türlü direniş cesaretini kaybetmişlerdi. Bundan dolayı güçlü idarecilere yaranmak için kölece bir davranış kendilerine yegâne çıkar yol zannediyorlardı.

Ermeni Ulusu'nun, bedbahtlığının en büyük nedenlerinden bir tanesi de, güçlü bir idareden yoksun oluşuydu. İstanbul bu iç bölgelerden çok uzaktaydı ve bu iç bölgeler ise sık sık idareci değiştirmekte idiler. Ermeni Ulusu Osmanlı ve Kürt iki ateşi arasında kalmıştı. Yüzyıllık komşu olarak Ermeniler daha çok Kürtlere sempati gösteriyor ve kendi varlığını koruyabilmek için onlarla daima anlaşma yolları bulmaya çalışıyorduydu da, pratikte devleti temsil ettikleri için Osmanlı unsuruna ve idaresine daha öncelik vermeye kendisini mecbur hissediyor ve kendi emniyetini Osmanlı'nın himayesinde arıyordu. İşte Ermeni Ulusu bu belirsiz durumun içindeydi.

Bu dönemde bir yandan Kürt hareketinin ciddi bir siyasi niteliğe sahip olmayışı ve öte yandan da Ermeni ulusunun güçsüz durumda oluşu nedeniyle Ermeniler Kürt cephesine geçip Osmanlı'nın bütün darbelerine karşı koymaya cesaret edemiyorlardı. Aynı zamanda Ermeniler kendilerine gerçekten en ağır baskıyı yapan Osmanlıların tarafına geçmede de çekingen davranıyorlardı, çünkü o zaman da hem iç içe yaşadıkları ve komşuları olan Kürtlerin hismine maruz kalacaklarına ve hem de Osmanlı'nın zulmünden nasıl olsa kurtulamayacaklarına inanıyorlardı.

Ermeni yöneticilerinin bu kararsız ve "ikiyüzlü" siyasi tutumlarından dolayı Ermeni ve Kürtlerin dostluğunun ne denli samimi oluşu bilinmemektedir. Aynı zamanda Kürtlerin siyasi tutumu da çelişki içindeydi. Birçok hallerde Kürtler Ermenilerin dostu durumunda, bazen de Ermenileri ezen, yağmalayan bir tutum içindeydiler. Fakat genellikle diyebiliriz ki, Osmanlıların müdahalesi olmadığı dönemlerde hatta anarşik dönemlerinde de Ermeniler ve Kürtler arasında düşmanlıktan çok dostluk ilişkileri yer almıştır.

Siyasi bir ittifakin Kürt ve Ermeniler arasında mevcut olmayışı, giderek güçlenen dini ayrılık (Kürtler koyu İslam inancını yavaş yavaş benimsediler, fakat gerek Türk, gerekse Arap merkezlerinden uzak olan birçok bölgeler İslami fanatizmden uzak kalmışlardı) ve anarşik olaylar, Ermenilerin zaman zaman Kürt akınlardan zarar görmelerine neden oldu. Böylece tanık olunan birçok olayların yazılı belgeleri o dönemde Kürtlerin Ermeni Ulusu'na çok fenalıklar yaptığını onaylarken, biz tam aksine o dönemlerdeki birçok olaylardan Ermeni ve Kürtlerin gerçekte dost olduklarını çıkarıyoruz.

O döneme ait olayların basit bir analizi göstermektedir ki, Osmanlı idare merkezlerinden uzakta kalan ve Yeniçerilerin başıbozuk davranışlarına uğramamış olan bölgelerdeki Ermeniler yoğun gruplar (kavim) şeklinde yaşayabilişler ve her ne kadar bazen Kürtlerin düşmanlığına maruz kalmışlarsa da, bu düşmanlık hiçbir zaman Osmanlıların imha edici niteliğinde olmamıştır.

16. ve 17. yüzyıllardaki korkunç karışık durumun sonucu, birçok Ermeni bölgeleri Ermenilerden boşalmış ve Ermenilerin sayısı çok azalmıştı. 18. yüzyıla ait bilgilerin verdiği yaklaşık rakamlar bize oralardaki Ermeni kitlesinin miktarı hakkında gayet olumsuz bir fikir

vermektedir. Örneğin Tournefort; "... Erzurum'da 18.000 Türk, 6.000 Ermeni, 400 Rum'un yaşadığı zannedilir," demektedir. Bu tür bilgiler için de mevcuttur. Genellikle diyebiliriz ki, Ermeni illerindeki Ermeniler 18. yüzyılın başına kadar ya büyük göçlerle ya da baskı ve teröre uğrayarak o bölgelerde erimiş, azalmışlardır.

18. yüzyılda yavaş yavaş daha istikrarlı bir durum meydana gelir. Bir yandan Yeniçeriler gemlenip tesirini yitirir ve tamamen onlara bağlı Paşalar vazifelerinden uzaklaştırılır, öte yandan da Osmanlı idaresi 100 yıl süren çarpışmalardan sonra Kızılbaş Kürtlerinin gücünü kırıp, iç bölgelere hakim vaziyete gelir. Böylece Osmanlı idaresi doğu illerinde gittikçe hâkimiyetini güçlendirirken, aynı zamanda dikkatini Kürdistan'ın yarı bağımsız beyliklerine teksif etti. Ve bizim de birazdan göreceğimiz gibi, 18. yüzyıldaki nispi rahatlıktan sonra 19. yüzyılın başlarından itibaren tatbik edilmeye başlanılan Osmanlı istila hareketleri, Ermeni ulusunu tekrardan Osmanlı - Kürt ateşi arasında bırakacaktır.

II

Ermeniler ve Kürtlerin birlikte yaşadıkları bölgeler yönünden ikinci ve en büyük bölge esas Kürdistan ve Batı Ermenistan'ın doğu bölgeleridir. Ermeniler pratikte, 16. yüzyılın başında Kürtlerin tebaaları haline gelirken öte yandan ancak hukuken Osmanlı egemenliği altındaydılar. Bu çift boyunduruğun altında ezilen Ermeni Ulusu, çok tabiidir ki bu ağır baskıya karşı sessiz kalamazdı. Fakat ne yazık ki yazılı tarihi belgeler bu konunun niteliğini aydınlığa çıkartacak yeterlilikte değildir. Bilhassa 17. ve 18. yüzyılların olayları karanlık bir perde arkasında kalmaktadır.

İngiliz Kinner 1813'te yapmış olduğu gezisini anlatırken şöyle der:

"Ermenistan'ın büyük bir kısmı güçlü paşalar tarafından idare edilir, bunlar şeklen Bab-ı Ali'ye bağlıdır, fakat onun emirlerine hiçbir saygı ve değer vermezler... Ermeniler kısmen Osmanlıların ve kısmen de Kürt beylerinin tebaasıdır ve aynı zamanda her ikisi tarafından da sömürülmektedirler." (John Mac Donal Kinner, Voyagedans L'Asie et le Kurdistan, cilt 2, sayfa 143.)

Baskı altındaki Ermeni Ulusu'nun bu devirdeki durumu hakkında birçok kaynaklar mevcuttur. Kürtlerin yüzyıllar süren bu hâkimiyeti Ermeniler ve Kürtler arasında uçurumu yavaş yavaş derinleştirerek, daha önceki devirlerdeki dostane ilişkilerin yerine, yöneten yönetilen ilişkilerini doğuracaktır. Jaubert'in ve Kinner'in kitaplarında hem Ermenilere ve hem de Reaya Kürtlerine karşı Kürt feodallarının zulümlerini anlatan birçok sayfalar rastlarız. Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, Ermeniler mevcut durumdan son derece hoşnutsuz ve ne şekilde olursa olsun Kürt beylerinden kurtulma isteğindeydiler.

Gerçekten de o tarihlerde Ermeniler Osmanlı hâkimiyetinden kurtulma yolunu Hıristiyan devletleri ve bilhassa Rusya İmparatorluğu'nun müdahalesi ümidine bağlamışlardı. Aynı zamanda eğer bu umudun gerçekleşmesi çok gecikirse hiç olmazsa en az zararlı bir çözüm yol olan Osmanlı Devleti'ne taraf olmak istiyorlardı. Bu son özlem Kürt feodallarının nüfuzuna son verilmesi ve Osmanlıların bu bölgelerde merkezi idareyi gerçekleştirebilmesi umudundan doğmaktaydı. Böylece Ermeniler ekonomik baskıdan ve fiziki yöndeki tehlikeden kurtularak siyasi bağımsızlığa ulaşmak için bir ön ortama kavuşacaklar ve çabalarını tek bir ezen gücü, Osmanlı Devleti'ne karşı yöneltebileceklerdi.

Osmanlı Devleti'ne verilen bu güven umudunun nedeni, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin silahını artık sürekli bir şekilde Kürt beyliklerine karşı yöneltmiş olmaları ve Kürtlerin Osmanlılar için bir çıbanbaşı telakki edilmeleriydi. Daha önceden görmüş olduğumuz gibi Ermeniler 17. yüzyıl başından beri batı bölgelerinde (Erzincan - Sivas) karşılıklardan kurtulmak için Osmanlı idaresinin zaferine taraftar bir tutum takınmışlardı. Hâlbuki bu bölgenin doğusunda ve Kürdistan'da birkaç asır boyu katlandıktan sonra 19. yüzyılın hemen başında Ermeniler feodal koşullar altında yaşayan Kürtlerle artık birlikte yaşama olanaklarının imkânsızlığı fikrine yöneliyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin Kürdistan'a karşı güçlü silahlı mücadelesi işte bu psikolojik atmosferin Ermeniler arasında var olduğu devreye rastlar. Aynı zamanda bu tarihlerde hem Kürtler ve hem de Ermeniler birçok isyanlarla kendi Ulusal Bağımsızlık Hareketleri'ni yürütüyorlardı...

4. Bağımsız Kürdistan Kurma Çabaları ve Osmanlı Kürt Çelişkilerinin Nedenleri? (1638–1800)

1638'e kadar, Sultan Murat IV' ün Bağdat'ı zapt edip İran'la barış anlaşması imzalararak, Zagros sıradağlarını Osmanlı-İran sınırı haline getirmesinden önce Kürtler bağımsız bir durumda yaşıyorlardı. Kürtler bunu Kürdistan'ın bağımsızlığı olarak görüyor ve bunu onlara mümkün kılan mevcut idarelerden memnun kalıyorlardı.

Kürt hareketlerinde, toplu şekilde zamanımızın vatan anlayışını ve bağımsız ulusal bir devlet yaratma isteğini bulmak zordur. Bundan ötürü birçok eleştirmenler Kürt Ulusu'nun bağımsızlık istemine şüphe ile bakmışlardır. Şunu kabul etmek gerekir ki Kürt Ulusu kendi tam bağımsızlığına aşiktir. Fakat bu, anarşiye yaklaşan bir bağımsızlık anlayışıdır. Uzun tarihi yılları gözden geçirdiğimizde Kürtlerin devamlı olarak yabancı idarelere karşı isyan etmiş olduklarını görmekteyiz. Kürtler Arap, İran, Tatar ve Osmanlı idarelerine karşı da aynı derecede ayaklanmışlar ve kendi bağımsızlıklarını ellerinden almış olan bütün yabancı hâkimiyetlere karşı son derece nefretle dolmuşlardır. Ve çok eski yüzyıllardan itibaren bütün yabancı hâkimiyetler aslında Kürtleri sadece şeklen (adı var kendisi yok - nominal) boyunduruk altında tutmuşlardır. Kürtler, çoğunlukla kendi dağlarına güvenmişler ve daimi olarak yer değiştirme olanaklarından faydalanabilmişlerdir. Ancak birkaç ovalık bölge ve bazı şehirlerde yabancıların boyunduruğunu gerçekten duyabilmişlerdir. Kürt ulusu bütün yabancı boyunduruklardan nefret etmiş, ancak Kürt aşiret idaresine tahammül edebilmişlerdir.

Ne yazık ki bu aşan bağımsızlık hissi yüzyıllar boyunca siyasi bir şekil alamamış ve Kürtler ulusal bir devlet kurma yoluyla, emniyet ve bağımsızlıklarını bir vatan içinde temin etmeye yönelmemişlerdir. Bu siyasi olgunlaşmanın nedenleri pek çok ve aynı zamanda karışıktır. Çok zor bir sorun olan Kürt Ulusu'nun siyasi gelişmesini aydınlatabilecek belli başlı birkaç nedeni ele alalım:

- 1 — Kürt kütlesinin çoğunluğunun yazılı edebiyatlarından haberleri yoktu ve dolayısıyla Kürtler fikri ve kültürel faaliyetler yoksundular,
- 2 — Dağlarda yaşayan bir ulus olduğundan dolayı uygar dünya ile ilişkileri azdı,
- 3 — Ülkenin ekonomik ve ticari hayatı "çobanlık dönemi" ilişkilerinden öteye gidememiştir,
- 4 — Aşiret ve Feodal idareye özgü sistem daima hükümünü muhafaza etmiştir,

5 — Kürt Ulusu'nun bağımsızlık istemi genellikle yalnız Aşiret bağımsızlığı düzeyinde kalmıştır.

Uzun yıllar boyu Aşiret Beylikleri kendilerine ait terkedilmiş mıntikalarda veyahut ta dağların yamaçlarında yaşadıkları ve bütün bu yüzyıllar boyunca bağımsız kaldıkları için Kürdistan'ı kurma fikri Kürt beyleri için genel bir amaç olmamıştır. Yukarıdaki nedenler Kürt Ulusu'nun kaderinin tayininde, kültürel ve uygarlık nedenlerine nazaran çok daha etkili olmuştur.

Kürt beylikleri ve aşiretleri hiçbir zaman tek bir idari sistem etrafında birleşip devlet haline gelmeyi düşünmediler. Düşünmediler çünkü beylikler için nihai amaç beylikler halinde bağımsız olmalarıydı ve bunu da zaten elde etmişlerdi.

Osmanlılar, Sultan Selim I'den Sultan Murat IV'e yani 1638'e kadar Kürt beyliklerini İran'a karşı kullandılar ve yaklaşık olarak 120 yıl süren savaşlardan sonra İranlılar 'ı yenerek, yeni zapt ettikleri ülkelerde idari güçlerini tesis ettiler. Tabiidir ki Osmanlılar bu uzun devre süresince boş durmamışlar, sadece savaşmakla kalmayıp, yeni fethettikleri ülkelerin Erzurum, Diyarbakir, Musul ve Bağdat gibi önemli şehirleri merkez durumuna getirmiştiler.

İran tehlikesinin uzaklaşmasından ve nihai barış anlaşmasıyla Zagros sıradağlarının iki devlet arasında sınır teşkil etmesinden sonra, Osmanlı idaresi dikkatini Kürt beylikleri üstüne teksif etti. Osmanlı idaresi yerleşmiş olduğu yukarıdaki merkezlerden hareket ederek, şekli hâkimiyetin gerçek bir duruma sokmak için Kürdistan ve Ermenistan içlerine girmeye başladı. Sultan Murat IV döneminde, 1639'da Malak (Malik) Ahmed Paşa, Diyarbakir Umumi Valisi tayin edilir edilmez Sancar Yezidilerine karşı büyük bir sefere geçti. Bu askeri hareketten sonra Diyarbakir yörelerindeki aşiret reislerini birer birer kırdı ve ilk kez onlara Osmanlı boyunduruğunun ağırlığını hissettirdi. Aynı Paşa daha sonra 1655'te Van'a tayin edildi ve o bölgelerin Kürtlerini itaate mecbur etti. 1666'da Musul bölgesinde bir şeyhin oğlu olan ve kendisini Mehdi ilan eden bir Kürt Musul valisi tarafından tutuklanarak zindana atıldı.

Nadir Şah'ın 1746'da öldürülmesinden sonra İran taht kavgalarıyla zayıf bir duruma geldi. 1774'te Kaynarca anlaşması ile galip Rus İmparatorluğu, Osmanlı devleti sınırları içindeki Hıristiyan halkların koruyucusu olarak Osmanlılara karşı dikiliyordu. Bu kez Ortadoğu sınırları üç imparatorluk (Rus, İran, Osmanlı) arasında çekişmelere neden oluyordu. Böylece Ortadoğu'da siyasi güçlerin etkin olduğu merkezler değişmekteydi. Osmanlıların sarsılmaz gücü İran ve Rusya'nın aynı andaki darbeleri altında çözülmüyordu. Rusya'nın Ortadoğu siyasi sahnesine girmesiyle, İran devleti de gerileyip zayıflıyordu. Kürtler ise bu şartlarda zayıflayan İran'a karşı gittikçe taraftar kesiliyorlardı.

Nazari olarak şöyle düşünebiliriz, Ermeniler için 18. yüzyılın ortalarında Osmanlı boyunduruğunu atmak, aynı zamanda Kürt beyliklerinin boyunduruğundan da kurtulmak demektir. Batı Ermenistan'da Yezidilerin sayısı nispeten azdı. Kızılbaşlar ve Süryaniler, Osmanlı idaresinden diğer gruplara nazaran daha ağır baskı altında oldukları için, onların Ermeni isyanına katılma eğilimleri daha tabiiydi. Fakat Kürt beylikleri yöresel bağımsızlıklarını koruma endişesi içinde olduklarından o dönemde her ne kadar Osmanlılara karşı bazen çarpışmakta iseler de. Ermeniler ve Süryaniler ile birleşip diğer komşu beyliklerle beraber Osmanlıları Ermenistan ve Kürdistan'dan çıkarmak için temel bir düşünceye sahip değillerdi. Bilakis o dönemde Ermenistan'daki Kürt aşiret reisleri, Osmanlı idaresi elinde güçlü bir baskı aracı idiler. Öyle ki, Hovsop emin Gürcistan Kralı'na Beyazıt Kürt Beyliği üzerine yürümeyi teklif ederken, böylece hem Osmanlı ordusunun ve hem de Kürt feodal beylerinin keyfi idaresinden yerli halkı kurtarmak teklifini amaç ediniyordu.

Şu halde 16. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı boyunduruğu altına sokulmuş olan Ermeniler ve Kürtler bu 3 asırlık uzun dönemde Osmanlılara karşı birleşik bir cephe kuramadılar. Çünkü tam bağımsızlık fikri temel bir istem olamadı. O günlerin, Ortaçağ'ın feodalleri ulusal bağımsız bir devlet kurma mefhumundan çok uzakta idiler. Osmanlı idaresi, Kürtlerin ve Ermenilerin suskun bir vaziyette geçirdikleri bu uzun devreden faydalanmasını bildi. Osmanlılar yavaş yavaş birçok idari sorunlarını hallederek, dikkatlerini batıdan doğuya kaydırdılar.

5. 19. yy'ın İkinci Yarısındaki Kürt İsyanları ve Ermeni-Kürt İlişkileri

1800–1860 yılları arasında Osmanlı Devleti kendi içinde fırtınalı bir dönem geçirdi. Bir de buna dış savaşları eklersek, bu devreye Osmanlı devletinin en zayıf ve teşkilatsız dönemidir diyebiliriz. Ermenistan, Kürdistan ve Arabistan'da Osmanlı idaresi ancak şeklen mevcut idi ve Osmanlılar kendilerini tehdit eden tehlikelerin doğurduğu korku içinde, (binlerce başbozukların katıldığı) büyük ordularla değişik uluslara mensup bölgelerdeki güç merkezlerini Asya despotizmi barbarlığı ile ezmek ve bu suretle, uzun yıllar süren idareye rağmen hala Türkleşmemiş ve kendileri için emin hissedebilecekleri bir dayanak noktası haline gelmemiş olan, geniş ülkelerin sahibi olmak sevdasında idiler.

Diğer taraftan 19. yüzyılın ilk yarısı, ulusal fikirlerdeki yenileşmenin başlangıç tarihi idi. Fikirlerdeki bu yenileşme kesin olarak belirli olmamakla birlikte, bu fikirler Yakın Doğu'da ulusal bilinç uyanışının ilk belirtileri olmuştur. İşte böylece Kürt beylikleri, tek tek olmakla beraber çok azimli bir şekilde Osmanlı müdahalesine mukavemet gösterdiler. Aynı zamanda Sasun ve Zeytun dağlık bölgelerindeki Ermeni yarı bağımsız grubu da isyan ederek kendi yöresel bağımsızlıklarını korumak istediler. Diğer Ermenilere gelince, yukarıda bahsettiğimiz gibi, "Bağımsız bir Ermenistan" için bir yandan ümitlerini Avrupa devletlerine bağlarken, aynı zamanda pratikte Kürt feodal beylerinden gördükleri haksızlıklardan kurtulmak için şikâyetlerini devamlı olarak Bab-ı Ali'ye bildirerek Osmanlı idaresine itimat ediyorlardı.

1805'te Kalender Paşa kumandasında bir Osmanlı ordusu Zeytun üzerine yürürdü, aynı zamanda Elbistan yörelerindeki İslam aşiretleri, Zeytun'un yarı bağımsızlığını ortadan kaldırmak için düzensiz güçleriyle, düzenli Osmanlı birliklerine katıldılar. Fakat Ermenilerin güçlü direnişleri yüzünden Zeytun'a giremediler. Şunu da belirtmemiz gerekir ki, bu esnada Zeytun'daki Ermeniler iki zıt bölüme ayrılmış vaziyette iken, umumi tehlikeye karşı koyabilmek için birleşik bir cephe kurarak, Kalender Paşa'ya karşı çıkabilmişlerdir. Kalender Paşa bu direniş zamanında Zeytun'daki bölünmeden haberdar olup bu durumdan faydalanarak hile ile Zeytun'a girmeyi plandı ve gerçekten de bunu başarabildi. Hemen bunun arkasından Kalender Paşa daha etkin tedbirlerle başvurarak bütün Zeytun bölgesinden 20.000 kuruşluk bir verginin alınmasını zorunlu kıldı. Zeytunlular düşmanın kendi aralarındaki ikilikten faydalandığını ve bunun bütün Zeytunlular üzerindeki etkisini hissederek, birleşip ünlü "Vasil İncil"i üstüne toplu bir direniş göstereceklerine dair and içtiler. Bu andan sonra da Kalender Paşa'nın kuvvetlerine hücum edip, onları Zeytun'dan dışarı attılar. Bu sayede diğer İslam aşiretlerinin de Zeytunlulara karşı daha dikkatli davranmalarına neden oldular.

Birkaç yıl sonra, yani 1810'da Zeytunlular o kadar güçlendiler ki, Maraş bölgelerindeki köylere devamlı akınlar yaptılar ve hatta Maraş'ı birkaç haftalığına işgal dahi edebildiler.

Meşhur Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa 1835'te ordularıyla Kilikya'ya girdikten sonra, Zeytunlular ve diğer yarı bağımsız aşiretleri nihai olarak itaate mecbur etmek istediğinde, Zeytunlular ve Kozanoğlu aşireti birleşik güçlerle Mısır silahlı güçlerine karşı çıktılar ve bu olaydan sonra İbrahim Paşa artık onlara dokunmadı. 1860 yıllarında Osmanlı idaresi hem Zeytunlulara ve hem de diğer aşiretlere darbeler indirmeyi becerdi. Çünkü onlar bu kez Osmanlılara karşı birlikte direnme bilinçliliğini gösteremediler.

1805'te Süleymaniye'deki Baban aşireti reisi Abdurrahman Paşa isyan etti ve Osmanlı birliklerini ortadan kaldırdıktan sonra hâkimiyetini yavaş yavaş genişletti. Fakat Abdurrahman Paşa, iki yıl süren ve eşit güçlerle yapılmayan savaşlar sonucunda öldürüldü. 1812'de oğlu Baban Ahmet Paşa, Osmanlı'ya karşı savaşlarda galip geldi ve hatta Bağdat'ın birkaç kazasına bile hakim olabilirdi. Kürtlerin isyanları daha geniş çapta geliyordu. 1820'de de Zazalar isyan ettiler.

Osmanlılar 1800 yıllarından itibaren Kürdistan'daki devlet idaresini güçlendirmeye başlamışlardı, fakat Kürt beylikleri buna karşı direnmekte idiler. Böylece 1826'da Sivas Valisi Reşid Muhammed Paşa çok büyük yetkilerle Kürdistan'ı güçlü bir Osmanlı idaresi altına sokma vazifesiyle Diyarbakir'e gönderildi. Osmanlı devletinin bu kararlı politikasına karşı Kürtler ayaklandılar. 1829'dan 1839'a kadar Revanduz, Hakkâri, Tur-Abdin, Sincar, Diyarbakir bölgeleri Osmanlılara karşı savaşa tutuştular ve bu hareketler Osmanlı idaresine mali ve insan kaybı bakımından çok pahalıya mal oldu. Bu paşalıklar 1833'te birleşerek Bedirhan'ı tekrar Cezire'de liderliğe atadılar.

1830 yıllarındaki olaylar Osmanlıları, Kürdistan'a daha büyük askeri güçlerini teksif etmeye mecbur etti. Mısırlı İbrahim Paşa Suriye'yi işgal ettikten sonra Şam'ı genel karargâh haline getirmiş ve Akdeniz sahillerinden Kilikya'ya gitmişti. Osmanlı devletinin varlığı bahis konusu idi. Zaten Osmanlı müdahalelerinden canları sıkılan Kürtler, Mısırlıların ilerlemesinden cesaret alarak daha da aktifleşmişlerdi. O tarihlere kadar Kürdistan'a yollanmış ceza birliklerini büyük bir ordu halinde teşkilatlandırın Osmanlı idaresi, bu şekilde meydana getirdiği 100.000'lik bir ordu ile iki büyük amacı birden gerçekleştirmek istiyordu. Bunlardan ilki Kürt bağımsız beylerini nihai olarak yıkmak için daha evvelki yıllarda başlanmış olan askeri hareketleri devam ettirmek, diğeri ise Osmanlı ordusunu yeni güçlerle (yerli güçlerle) takviye edip, günden güne tehlikeli bir duruma gelen İbrahim Paşa'ya karşı savaşabilmektir.

Osmanlı ordusu Suriye sınırlarına yığınak yapacağına, ondan önce kuvvetlerini belli başlı Kürt bölgelerine karşı bulunduruyor ve bunu da sözümlerle ona bu bölgelerde ordusunu yeni Kürt nefetleriyle takviye edebilme gerekçesiyle yapıyordu. Ama gerçek amaçları o ülkeyi talan ederek büyük bir orduyu besleyebilmektir. Böylece Ormanlı devleti Kürt tehlikesine karşı emniyeti sağladıktan sonra, İbrahim Paşa'ya karşı yönelecekti.

80.000'lik Osmanlı ordusu iki yıl (1838–1839) Kürdistan'a bütün gücüyle hücum etti, fakat yine de nihai olarak galibiyeti elde edemedi. Kürt savaşçıları dağlara sığındılar. Osmanlı ordusu Bohtan ve Hakkâri taraflarına geçemedi. Zor kullanılarak toplanan Kürt askerleri, bir iki ay kaldıktan sonra Osmanlı ordusundan firar edip ya dağlara çekiliyor ya da Suriye'ye geçip Mısırlı İbrahim Paşa'nın ordusuna katılıyorlardı.

Herkesçe bilindiği gibi Mısır orduları Suriye'ye hakim vaziyete geçip, Halep'i de işgal edip Kürdistan'dan taarruza geçen büyük Osmanlı ordusunu dağıtmakla kalmayıp Kilikya'ya hakim olarak, ta Konya'ya kadar ilerlediler. Osmanlı devleti İslam milletleri tarafından yıkılıyordu.

Kana boğulmuş vaziyette olmasına rağmen direniş gücü sarsılmamış olan Kürtler için, Osmanlı ordusunun çökmesi mutlu bir istirahat dönemi teşkil ediyordu. Osmanlılar yıkılırken ve Küçük Asya ulusları büyük siyasi değişikliklere gebe iken, çıkarıcı Avrupa ülkeleri ve bilhassa Rus Çarlığı Osmanlı - Mısır savaşına karıştılar ve İbrahim Paşa'nın muzafferane ilerleyişini zorla durdurtular.

Hasta adam, yani Osmanlı devleti bu kez de kurtulmuştu.

Zorunlu olarak kabul ettirilen ateşkes anlaşması belirsiz bir süre içindi. Bu 7 yıl süren ateşkes durumu iki taraf içinde durgun bir atmosfer yarattı. Ve böylece başlangıçta ateşli olan Arap gücü bu süre içinde yavaş yavaş söndü. Gerçekten de 7 yıl sonra savaşta yenilmiş Osmanlı ordusu tersine tekrar canlandı ve Arap dünyası üzerinde önceden sahip olduğu hâkimiyete yeniden kavuştu.

I

Bedirhan Bey'in İsyanı ve Bu İsyanın Ermenilerin Katılımı

19. yüzyılın başından itibaren devam eden Osmanlı seferleri ve bilhassa Hafız Paşa kumandasında faaliyet gösteren büyük Osmanlı ordusunun 1837'den 1839'a kadar devam eden hareketi Kürt halkını çok yıpratmıştı. Kürt aşiret reisleri kendi aralarındaki çelişkilere ve iç çatışmalara rağmen, Osmanlı idaresinin gerçek amacının artık onları tamamen ortadan kaldırma hedefini güttüğünün farkına vardılar.

Bu darbeler artık yüzyıllarca devam eden rasgele olaylar niteliğini kaybederek, Kürdistan'da tam bir askeri idarenin sürekli olarak yerleşmesine yönelikti. Bu seferler 1805'te başlayıp hızlanarak 1840'a kadar devam etti. Otuz beş yıllık bu gergin dönem, Kürt aşiret beylerinin sağduyu ile düşünmelerine ve şu gerçekleri kavramalarına yardım etti. Osmanlı idaresinin kesin amacı Kürt aşiret beylerini idari salâhiyetten ve silahlı güçlerinden yoksun bırakmak ve eğer direnenler bulunursa, onları da birbirine karşı düşürüp iç çatışmalarla kırmaktı.

O dönemin en önde gelen askeri ve siyasi şahsiyeti Botan emiri Bedir Han Bey idi.

Bedir Han Bey VII. ve VIII. yüzyıllardan itibaren yöresel idareye sahip olagelmış Cezir ve Bohtan büyük emirliklerinin varisidir.

Üç ayrı büyük aile 1838 Osmanlı seferlerine kadar varlıklarını şu veya bu şekilde devam ettirmişlerdi. Bu ailelerden Alâeddin Bey ailesi ki, takriben 300 seneye yakın bir süredir Muş ovasına yerleşmiş idi ve Muş, Erzurum bölgelerine serpilmiş olan Kürt aşiretlerini kendine tabi sayardı. İkincisi Hakkâri Emirliği ve üçüncüsü ise Bohtan Emirliği idi ki bu emirliğe de Diyarbekir, Siirt ve Bitlis (güney bölgesi) Kürtlerin tabi olduğu kabul edilirdi.

Bunlardan başka ayrıca Dersim bölgesi (ki o bölge hakkında daha önce bahsettik) ve Beyazıt Paşalığı da vardı. Bu paşalık bu yörelere 17. yüzyıl boyunca göç ettirilmiş Kürtlerden meydana gelmiş idi. Nitekim Osmanlı idaresi Ermenistan'da hâkimiyetini kurduktan hemen sonra, göçebe Kürtlerin Ermenistan'a yerleşmesini teşvik etmiş ve onlara bilhassa Beyazıt-Alaşgert Paşalığı'na (ki bu paşalık İran sınırı üzerinde bir çeşit tampon bölge teşkil etmekte idi) özel kolaylıklar sağlamıştı.

Genellikle Bohtan Emin ve Muş'un Alâeddin Bey aileleri birbirleriyle iyi geçiniyorlar ve müttetik idiler. Hakkâri Emirleri'ne karşıydılar. Bu durum toplu bir Kürt birliği yaratma işini imkânsızlaştırıyordu.

Bedir Han Bey ilk önce Bohtan'da kendini güçlendirdi. Ordusunu Bohtan Kürtlerinden ve Dıh bölgesi Ermenilerinden meydana getirdi. Yakinen 800 Ermeni ailesi olan Dıh bölgesi Bohtan sınırları içindeydi ve bu silahşor Ermeniler Bedir Han Bey'in sağ kolunu teşkil etmekte idiler.

Böylelikle Bohtan Emiri, Ermeni - Kürt karşıtı bir ordu teşkil ediyordu. Ve sadece bu aşiretvari birlikle yetinmeyerek, bu iki grup arasında siyasi bir birliğin kurulmasına da çaba gösteriyordu.

Cezire emirlerinden bazılarının isimlerinin "eşkıya" çıkmış olduğu doğrudur. Bedir Han'ın sert, kırıcı, baş kesici ve aynı zamanda himayeci bir emir olduğu da doğrudur. Fakat Emir Bedir Han'ın sertlikleri ve gaddarlığı neticede, büyük bir siyasi girişim olan Ermeni - Kürt birliğini kurmak ve bu iki halkın bağımsızlığına hizmet etmek içindir. Bedir Han Bey'in birlik çabalarından bahsetmeden önce kısaca şuna değinmek isterim ki, 1840'larda zorbalık, soygunculuk ve haksızlıklar şeklinde nitelendirilen bu tür hareketlerin, günümüzdeki siyasi görüşü açısından baktığımızda siyasi bir olgunluk sayılabileceğini görürüz.

Osmanlılar her ne kadar Kürdistan'ın kuzeyindeki vilayetlerde emniyeti sağlamışlarsa da, esas Kürdistan'da duruma hakim değillerdi. Nitekim Osmanlılar bunu gerçekleştirmek için Bohtan ve Hakkâri birleşik bölgelerini büyük bir kurnazlıkla Bohtan, Zaho, Amadiye Hakkâri ve Süleymaniye paşalıklarına bölünmüşlerdi. (Bundan başka da Çulamerk'te yarı bağımsız bir Süryani bölgesi mevcuttu.)

Esas Kürdistan'da güçlü bir pozisyona gelmiş olan Bedir Han, o döneme kadar alışagelmış aşiretlere has kavga ve soygun hareketleri yerine akıllıca, önce Bohtan yörelerindeki paşalıkları kendi hâkimiyetine sokmaya çalıştı. Bu paşalıklardan birçoğu, Bedir Han'ın üstün kuvvetleri önünde savaşımadan Bedir Han'la anlaşarak ona ilthak ettiler.

Böylelikle, Bedir Han'la aynı zamanda, yakın veya uzaktan ailevi bağları da olan Cezire, Zaho, Hakkâri ve Amadiye paşalıkları onun müttetikleri oldular.

Bu güçleri etrafında toplandıktan sonra Bedir Han Bey, dikkatini Çulamerk ve daha kuzeye düşen bağımsız Süryani kalelerine yöneltti. Bu kaleler daha önceleri Hakkâri Emiri'ne karşı direnebilmişlerdi. Ne yazık ki ne Bedir Han ve ne de Süryaniler o dönemde Osmanlılara karşı birlikte olma sağduyusunun siyasi önemini kavrayamadılar. Ellerindeki muhkem kalelere güvenmekte olan Süryaniler taviz vermeye yanaşmadılar.

Bedir Han muvaffak oldu. Çulamerk'i işgal etti, çok sayıda Süryani öldürüldü, (Raffi, "Batı Ermenistan" kitabında öldürülen Süryanilerin sayısını 10.000 olarak verir) birçoğunu ise İslamlığı kabule zorladı ve bazılarını da ordusuna kattı.

Bedir Han Bey kendisine karşı sonuna dek savaşmış olan Kürt aşiretlerine de aynı sertlikle muamele etti. Örneğin Süryanilerin katliamından sonra Bedir Han Bey silahını Moks (Müküs) Kürt Emiri Abdal Bey'e yöneltti. Abdal Bey Moks'un tarihi kalelerinde mevzilenecek ve aynı zamanda ora Ermenilerinden de silahlı yardım alarak uzun bir müddet direniş göstermesine rağmen, sonunda Bedir Han'a yenildi ve onun bir müttetiki haline geçti.

Bundan sonra Bedir Han savaşımadan Moks şehrine girdi ve oradan da Şatah'a geçti. Şatah Ermeni beyleri bütün silahlı güçleriyle Bedir Han'a katılarak Kürt-Ermeni ordusunu daha da güçlendirdiler. Gawaş Bey'i Gülihan Beyi'nin babası Han Mahmud dahi Bedir Han Bey'e katıldı. Hakkâri'nin güçlü emiri Nurullah Bey, Bedir Han'ın siyasi planını kabul ettikten sonra oda Osmanlı idaresine karşı isyan bayrağını kaldırdı.

Bedir Han açık ve sade planını başkalarının kabul etmesini şart koşuyordu ve kuracağı hâkimiyetin sınırları içine Van, Bitlis, Muş ve Diyarbekir'den Urmiye'ye kadar olan bölgeler giriyordu. Esas Kürdistan'ın dışı karşı müdafaasını güçlendirmek amacıyla İran'ın himayesini almaya kararlıydı. Buna karşılık Ermeni bölgelerinin dışı karşı müdafaasını güçlendirmek için de Rusların ve Gürcülerin yardımını temin etmek amacındaydı.

Kurulacak olan devletin başına Bedir Han'ın kendisi geçecek ve buna karşılık devletin iktisadi hayatını yönetme vazifesini Ermenilere verecekti.

O zamanki güçlerin durumuna baktığımızda Ermenilerin iki değişik akıma ayrılmış olduklarını görürüz. Bu akımlardan bir tanesi İstanbul Ermeni Patrikliği makamı, şehirlerdeki Ruhani liderler ve varlıklı şehir sakinleri idi ki, bunlar Osmanlı taraftarlığı yapıyorlardı. Öteki gruba gelince bunlar dağlık bölgelerdeki Ermeni beylikleri idi. Bunlarsa Kürt beyliklerine taraftar idiler ve böylelikle kendi yarı bağımsızlıklarını koruyabiliyorlardı.

Önce İstanbul Patrikliği'nin Bedir Han'a karşı tutumundan bahsedelim.

Ermenilerin bu tutumu, 1871'de yazılmış olan Berberyan'ın "Ermeni Tarihi" kitabından aşağıya aldığım bölümünde açık olarak görülmektedir.

"Vaspurakan, Toran (Daron) ve Bagrevand eyaletlerinde yaşamakta olan Ermenilerin, Patrik Matteos sayesinde barbar Mar (Kürt) halkının sömürsünden kurtulması konusunda: (1847) daha birkaç yıl öncesine kadar insafsız ve isyancı Mar (Kürt) halkı, başlarında Han Mahmut ve Bedir Han olmak üzere Van, Taron (Daron) ve o yörelerdeki köyleri talan edip kırmaktaydı. Ne Erzurum Valisi ne de Van Valisi bu olaylardan haberdar gözüküyorlardı. Çünkü Ermenilerden aldıkları ganimetleri Kürtler onlarla paylaşıyorlardı. Bundan ötürü gerek doğrudan doğruya veya gerekse tehditle onların hareketlerine engel olmaya çalışmıyorlardı.

Bu faciaları duyan Patrik Matteos, Bab-ı Ali nezdinde nafile olarak iki defa şikâyet ettikten sonra son seferki şikâyetine şunları eklemiştir: 'Van bölgesinin ahalisi, artık Marlar'ın (Kürtler) sebep oldukları eziyetlere dayanamayacaklarına kanaat getirerek kitle halinde Rusya'ya göç etmeye karar vermişlerdir. Yüksek makamınız tarafından bana verilen vazifeye uyarak onları korumak ve gelecekte onların önünde kabahatli çıkmamak için durumu size bildirmek istiyorum.'

Bunun üzerine Bab-ı Ali toplandı ve yeni bir sefer için ordu hazırlanarak, cesur ve güçlü Osman Paşa başkumandanlığa getirildi. Bu ordu isyancılara kuzeyden ve güneyden taarruza geçerek, onları mağlup edip kaçırttı.

Bu Osmanlı seferi başlarken Patrik Matteos Diyarbekir, Bitlis, Palu, Erzurum ve Van Ermeni Ruhani liderlerine mektuplar yollayarak, o ana kadar geçirdikleri eziyetlerin öcünü almak için harekete geçmelerini ve her türlü olanaklarını kullanarak Osmanlı ordusuna yardım edip, ona hizmet ederek Sultanlarına sadakatlerini göstermelerini emretti.

Vaspurakan Ermenileri toplanıp Cezire bölgesine hücum ettiler, orada Barbarların ileri gelenleri muhkem yerlere mevzilenmişlerdi ve Ermeniler onların (Kürtler) beyi Bedir Han'ı o kadar sıkıştırmışlardı ki, Bedir Han tüm umutlarını yitirerek bütün ailesiyle birlikte başkumandan Osman Bey'e teslim oldu. Osman Paşa da zaman kaybetmeden onları İstanbul'a yollayıp, ona ait bütün kaleleri işgal etti. Bedir Han daha sonraları ailesi ile birlikte Girit adasına sürüldü.

Kürt lideri Han Mahmud'a gelince, o bir Ermeni manastırında tutsak kalarak daha sonra Osman Paşa'ya teslim edildi. Ailesiyle İstanbul'a gönderildikten sonra Silistre'ye sürüldüler.

İsyancılardan birçoğu kılıçtan geçirildi ve kalanların da bir kısmı Rusya'ya, bir kısmı da İran'a dağıldılar." (sayfa 321 – 322)

III.

Ermenilerin Osmanlı Taraftarlığı

İstanbul Ermeni Patrikliği'nin ve önemli şehirlerindeki ruhani makamlarının Osmanlı taraftar oldukları bilinen bir gerçektir. Onlar Tanzimat Fermanı'ndan gerçekten yararlar ummakta ve Ermenilerle doğrudan doğruya ilişkisi olan Kürt halkının olanaklarını göz önüne almadan, sürekli olarak güçlünün himayesinde kalmaya devam etmek fikrine sahiptiler.

Patrik Matteos'un şikâyeti ve diğer ruhani liderler gönderdiği genelgeler (Osmanlıların telkini ile bile yazılmış olsalar) bu Ermenilerin Osmanlı yanlısı olduklarını ve hatta Osman Paşa'nın Kürdistan üstüne yapacağı sefere bir ortam yaratıp aynı zamanda Kürt-Ermeni bileşik ordusuna karşı kullanmak üzere, Osmanlı kumandanlığına silahlı güçler temin ettirdikleri gerçeğini sarsmaz.

Ermenilerin diğer bir grubu da vardı. Bunlar siyasi bağımsızlık özlemiyle yanan dağlık bölgelerdeki Ermenilerdi ki bunlar büyük merkezle ilişkileri kopuk vaziyette, büyük entelektüel değişimden uzak, ayrı ayrı dağlık bölgelerde, toplu olarak Osmanlı boyunduruğundan nispeten uzak, tarihi beylik geleneklerini koruya gelmiş, az veya çok yarı bağımsızlıklarını muhafaza edebilmiş ve daima Kürt beyliklerinin kaderlerine ortak olarak birçok kere de Kürt beylerinden kopuk bağımsızlıklarını korumuş olan (örneğin Sasun ve Zeytun) grubuydu.

Ermeni silahlı kuvvetlerinden bahsederken, Ermeni beylerinden de bahsetmemiz faydalı olur. Kürt beyliklerinin olduğu gibi az sayıdaki Ermeni beyliklerinin de şu veya bu haklarını tanıyan fermanları mevcuttu.

Örneğin, Melikzatyán adında Vanlı bir Ermeni, Van şehrinin kale kapısının anahtarını muhafaza etmekteydi (Bir Vanguli olarak). Çünkü Osmanlılar Van'a ilk defa girdiklerinde Melikzatyánlar'dan biri kale anahtarını Osmanlı paşasına sunduğu için, Osmanlılar anahtar onların muhafazasına atamışlardı. Van bölgesinde silah taşıma hakları olan Dankovyanlar vardı. Bir zamanlar Van kalesi Dankovyan Ohannes adındaki bir Ermeni'nin kumandasında idi. Bundan başka vergi ödemeyen ve kendi dar çevrelerinde birer küçük beylik olan (Ermeni) Tarhanlar da vardı. Tabii ki bunlar da belirli dönemlerde Osmanlı sultanlarından fermanlar elde etmişlerdir.

Fakat görülmektedir ki Ermenilere verilmiş olan bu haklar dar ailesel sınırlar içinde bırakılmış ve siyasi-askeri yönlerden geniş bölgeler üzerinde yaygın değildi.

H.Şahpazyán'ın, Bedir Han'ı Van Ermenilerinin tevkif edip Osmanlı ordusu kumandanlığına teslim etmiş olduğu iddiası tamamen yanlıştır. Bu konunun böyle olmadığını Avedis Berberyan'ın "Ermeni Tarihi"nden almış olduğumuz bölüm de doğrular. Van Ermenileri ancak Han Mahmud'u tevkif edip Osman Paşa'ya teslim etmişlerdir. Bedir Han'a gelince, onun akıbetini yukarıda belirttik ve gerçek olan da budur.

Bedirhan Bey Hareketinin Yenilgisinin Sonuçları

Topal Osman Paşa bu galibiyetlerle yetinmeyip ordusunu bölerek Ermenistan ve Kürdistan'da olan önemli merkezleri taradı, geriye kalmış olan bağımsız beyliklerin çoğunu ezdi. Pek çok meşhur beyler İstanbul, Silistre ve muhtelif (Ege) adalara ve Arabistan'a sürgün edildiler. Aslanların, kazığa vurulanların, zincirtenip zindanlarda ölenlerin sayısı sürgüne gönderilenlerden çok daha fazla idi.

Büyük, küçük Kürt beylikleri tamamen ezilmekte, genel vahşet havası uzun seneler boyunca Kürdistan'da devam etmekteydi. Böylece bir Ermeni Kürt ittifakını gerçekleştirilmeye yönelik, belki de bu hususta Ermenistan ve Kürdistan'ın tam bağımsızlık yolunda bir dönüm noktası olacak Kürdistan'ın en güçlü bağımsızlık hareketi yıkılıyordu.

Bu kadar kader tayin edici Kürt hareketinin başarısızlığından sonradır ki, Ermeniler ve Kürtler arasında aşılması zor uçurumlar açıldı... İleriki 80 yıl zarfında Kürtlerle Ermeniler arasındaki ilişkiler büsbütün değişik safhalara geçti. Şayet birkaç yüzyılın tarihini incelersek, Ermeni-Kürt ilişkilerindeki sapmanın Bedir Han'ın yenilgisinden itibaren başlamış olduğunu görürüz.

Kürtler gözünde Ermeniler kendileriyle komşu ve kader birliği içinde oldukları halde, bir düşman ve hain idiler.

Bugün, (1930 seneleri) 120 çadırdan oluşan o göçebe Ermeni aşiretinin halen Musul'un kuzey bölgelerinde, bugünkü Irak'ta (Türkiye sınırlarına yakın) yaşamakta oldukları gerçeğini söylersek hayret edilmemelidir.

Meşrutiyet döneminde onların liderlerinin ismi Reşoye Nerso idi. Zamanımızda bu küçük aşiret aynı aile tarafından idare edilmektedir ve bu aşiret davranışları ve gelenekleriyle Kürt aşiretlerine benzemektedir.

Kürt beyliklerinin zayıflamaları neticesinde dağlık bölgelerde Ermeni aşiretleri de zayıfladılar. Bu dönemde Ermeni-Kürt ilişkileri arasında soğukluk girdi. Beyliklerini kaybeden Kürtler yeni bir döneme giriyor ve yavaş yavaş şeyhler başkaldırıyordu. Bu şeyhler, dini vazifelerinden başka bütün Kürt silahlı kuvvetlerinin kumandasını da ellerine aldıklarından, güçlü birer aşiret beyleri durumuna geldiler.

Ermenilerin dağlık bölgelerdeki kuvvetleri şeyhlerden kopuk kalıyorlar ve hem Osmanlı hem de Kürt düşmanlığıyla karşı karşıya kalarak git gide zayıflıyorlardı.

Osmanlı idaresi taraftarlığı yaparak onlara yardım etmiş olan Ermenilerin yanı sıra, Osmanlı ordusuna kılavuzluk eden ve onların yardımıyla yeni topraklara yerleşmiş olan Kürt gruplarını da belirtmek zorunludur. Örnek olarak bunlardan Modikan aşiret reisini ve Muş ovası Çuhur bölgesinin hakimi olan ve nüfuzu ta Bitlis'e kadar uzanan Mirza Bey'i verebiliriz.

Mirza Bey'in ailesi Bedir Han'a ihanet ederek Osmanlıların yanında yer aldı. Bunların kontrol ettiği yerler Osmanlı-Kürt çatışmasının cereyan ettiği bölgenin en yakınındaki yerler olduğundan, Kürtler yeni bir cepheden daha vurulma durumuna düşmüşlerdi.

Bütün bunlara ek olarak bir de Bedir Han Bey'in kendi çevresinden çıkan ihanetleri sayabiliriz. Üzüntüyle belirtmek gerekir ki bu ihanetlerin en etkili Kürt ordusunun sol kanadının kumandanı ve Bedir Han Bey'in öz yeğeninin yaptığı ihanettir.

IV

Ermenilerin Osmanlı Taraftarlığının Nedenleri, Bundan Bekledikleri

Kürtler 1829 Rus-Osmanlı savaşları esnasında kendi süvari birlikleri ile General Raskeviç'e yardım ettiler. Fakat Kürtlerin ve Ermenilerin varmak istedikleri amaç aynı hedef değildi. Kürtler Ermenilerin kendilerine bağlı vaziyetlerinden kurtulabileceklerini ve Kürtlerle eşit bir seviyeye gelebileceklerinin mümkün olduğuna akılları ermiyordu. Bağımsızlık çabasında olan bu iki ulus arasında hiçbir anlaşma yoktu. (Şayet İsrail On ve Hovsep Emin tarafından anılan 18. yüzyıl süresince meydana gelen siyasi anlaşmalar göz önüne alınmazsa.)

Tarih Rus galibiyetinin gerilemesini yazar. Rusya Erzurum'dan çekildi ve bunun üzerine, büyük bir ümitte bekleyiş içinde olan Ermeniler hayal kırıklığına uğrayarak kitle halinde göçe mecbur oldular. Batı Ermenistan'ın bir kısmı boşaldı ve 90.000 civarında Ermeni, Güney Kafkasların Ermeni bölgesine yerleşmek için göçtüler.

Bu olayın sarsıntısı Osmanlı idaresi üstünde derin bir tesir yarattı, Çünkü Osmanlı topraklarının bu bölgesi halktan boşalarak harabe haline geliyordu. Devletin itibarı gittikçe düşüyor ve devlet gelirleri azalıyor.

Sosyal hayatı ileri düzeyde olan bu halkın (Ermeniler) yerini yavaş yavaş sosyal hayatı daha geri düzeyde olan göçebe Kürtler alıyordu ki, bunlar devlet hazinesine bir gelir bırakmadıkları gibi, Osmanlılara düşmanca davranışları dolayısıyla devlete ihanet edenler diye adlandırılıyorlardı.

Böylece Ermeniler, Rus istilasından sonra sefil oldular ve kendi kabuklarına çekildiler. Rusya'ya bağladıkları parlak umutlar söndü. Ermenilerin kendi yörelerindeki yaşantıları daha da çekilmez oldu. Ermeniler buldukları yerlerdeki Kürt beyliklerini tatmin etmek zorunluluğunda oldukları gibi, öte yandan gittikçe artmakta olan devlet vergilerini de ödemek zorunluluğunda idiler. Çünkü Osmanlı idaresinin doğu illerinde güçlenmesi ölçüsünde devlet vergileri de artmaktaydı. Ve Ermeniler bu çifte baskının altında, kendi durumlarının iyileşmesi için Osmanlı merkez idaresine sığındılar. Çünkü Kürt beylerine vermek zorunda oldukları vergilerden kurtulacaklarına ve yeni olanaklar elde edinceye kadar sabırla Osmanlı boyunduruğuna katlanabilmelerinin zorunluluğuna inanıyorlardı.

Ermeniler ve Kürtler gittikçe birbirlerinden uzaklaştılar ve bu soğukluk gelip ta 1848 olaylarına dayandı. Bu olaylar gelecekteki açık Ermeni-Kürt düşmanlığının temeli oldu.

Gittikçe artan bu düşmanlık iki yönden geliyor ve aynı neticeye varıyordu. Kürt ve Ermeni ilişkileri yöneten-yönetilen bir karakterdeydi. Kürtler kendilerine özgü hükmedici karakterlerini koruyorlar ve Ermenilere karşı bir Asya despotizmini uygulamayı kendilerine tabii addediyorlardı. Neticede ezilmiş olan Ermeniler umutsuzluğa düşüyorlar ve bu da onları Osmanlı tarafına itiyordu. Kürt beylerinin uyruğu olan Ermeniler, kendi halklarını koruyabilmeleri için Osmanlı merkez idaresinin bu duruma karışmasını her seferinde istedikleri için, bu istekler Kürt beyleri gözünde ihanet olarak kabul ediyor ve Ermenilerin Kürt düşmanı oldukları kanısına varıyordu.

Bu iki ateş arasında çarpınan Ermeniler git gide üçüncü kuvvetli gücünü taraftarı oluyorlardı.

1826'da Yeniçeriler kaldırılıp da ve daha sonra Tanzimat ilan edildiğinde Osmanlı devletinin bütün vilayetlerinde idare ve kazai düzenli idareler kurma çabaları gösterilirken, Ermeniler de bu yapılanları gördüklerinde devletin reformlarından faydalanarak, yöresel kargaşalıktan kurtulacaklarını umut ediyorlardı. Yöresel idari düzen, kendileri için nefret edilir duruma gelmişti.

1829 Osmanlı - Rus seferinden sonra Ermeni - Kürt ilişkilerinin yukarıda belirtilen şekilde geliştiğini ve 18 yıl sonra, yani 1847'de Ermenilerin çoğunluğunun Osmanlı saflarında silahlı güçlerle Kürtlere karşı savaşa katıldıklarını görürüz. Osmanlılar sözde devlet sınırları içinde düzeni korumak için ortadaydılar.

Topal Osman Paşa'nın galibiyet haberi İstanbul'da büyük sevinçle karşılandı. Ermeni Patrikliği'nin emriyle kiliselerde dualar okundu ve Tann'ya şükredildi. Bab-ı Ali, Patrikliğin bu hareketini tebrik etti.

Avedis Berberyan "Ermeni Tarihi" eserinde Patrikliğin kendini vazifeli addedip bütün taşraya bir genelge (gontak) göndererek bütün Ermenileri "Sultana ve onun güçlü devletine şükran duymalarını" emrettiğini yazar.

Osman Paşa'nın dehşet saçan döneminden sonra da Kürtlerin sürgün edilmeleri ve zindanlara atılmaları siyaseti süregidiyordu. Osmanlı idaresi güçlenebilmek için yöresel bazı gruplara ihtiyaç duyduğu bu dönemde Ermeniler bir rahatlık devresini kısa süreli de olsa yaşadılar.

Fakat Ermenilerin genel olarak istedikleri mantıksız olup ancak acizlerin başvuracakları yoldu. Ermeniler ve Kürtler 1848'den sonra zor ve acı günler yaşadılar. O günlerde oynanan Osmanlı, Ermeni ve Kürt üçlü siyasi oyununda Osmanlı kazançlı çıktı.

Ermeniler ve Kürtler çok büyük hatalarda bulundular. Bunlar o elverişli ve fırtınalı ortamda siyasi yönden olgunluk göstermeyip karşılarında duran büyük zorlukları sağduyu içinde yenemediler. Bu iki halk arasında ayrılıklar gün geçtikçe büyüdü, aynı hedefi giden yollar birbirlerinden gittikçe ayrıldı ve sonunda birbirine karşı iki zıt kutup şekline dönüştü.

7. Kürdistan'da "Şeyhlik" Dönemi (1850-1880)

Ermeni Anayasası ve Kürt Şeyhlikleri

Bedir Han Bey hareketinin düşmesinden sonra da Osmanlı idaresi yolundan sapmadan bütün güçlü Kürt beyliklerine karşı saldırılarını devam ettirdi. Osmanlı idaresi için, bir çibanbaşı olan herkes hapsedildi, darağaçlarına götürüldü ve sürgün ettirildi. Bu siyasetin sürekli olarak, aşağı yukarı 1865 yılına kadar devam ettirdi. O tarihten sonra baskı gevşedi, çünkü güçlü beylikler Osmanlı idaresinin saldırılarıyla hemen hemen tamamen çözüldüler ve Osmanlı boyunduruğunu kabul ederek kaderlerine boyun eğdiler.

1854 Rus-Osmanlı savaşında Kürtler Osmanlı ordusuna yardım etmediler ve tam tersine yer yer Rus ordusuna öncülük yaptılar. 1854'te Yezdanşer önderliğinde yöresel bir isyan baş gösterdi, fakat bu isyan büyük askeri kuvvetlerle boğuldu.

Bedir Han hareketinin düşüşüne kadar dini nüfuza sahip olan şeyhler, bu nüfuzlarını güçlü aşiret reislerinin silahlı güçlerine yardımcı olarak kullanırlardı. Şeyhlik, emirlik ve aşiret reislikleriyle yarış halinde değildi, fakat 1848 olaylarından sonra Kürtler, kaybetmiş oldukları askeri ve siyasi güç yerine, tek bir aşiret idaresi sınırlarını aşan dini kozu ortaya çıkarma becerikliliğini gösterdiler.

Şeyhler Osmanlı idaresinin baskılarından nispeten uzaktılar. Osmanlı idaresi onların İslamı'nın birer memurları olarak kabul ediyor ve bu dini memuriyet onlara kendi nüfuzlarını büyük Kürt kitleleri üstünde yayarak, yavaş yavaş büyük beylerin yerini alma yolunda kolaylıklar sağlıyordu. Küçük büyüklü aşiret reisleri şeyhlere bağlanıyor onların emirlerine uyuyor ve onların dini nüfuzlarından faydalanarak, kendi idarelerindeki Kürtler üstünde idarelerini güçlendiriyorlardı.

Şeyhliğin güçlenmesi ve Kürt Ulusal hayatındaki siyasi bir rol oynaması iki nedene bağlıdır. İlk neden, daha önce de belirttiğimiz gibi Kürt beylerinin zayıflaması neticesinde Kürt entelektüelleri (şeyhler) başanlı bir şekilde dini kişilikleri altında Kürt halkının birliğine ve güçlenmesine yardımcı oldular, ikinci neden ise, Ermenilerin Ulusal Anayasası'nın tatbik edilmesi neticesinde Ermeni topluluklarının sosyal yaşantısının gelişmesidir.

Ermenilerin Ulusal Anayasası'ndan biraz bahsedelim. Bu olay 1850 yıllarından, ta 1890 yıllarına kadar Ermenilerin Ulusal yaşamına renk vermiş olan ve Ermeni ihtilalini hazırlayıp, onu doğuran en büyük nedenlerden biridir.

Burada itiraf etmek gerekir ki 1808'de Sultan Mahmud II'nin tahta oturduğundan itibaren, Osmanlı devleti fırtınalı reform dönemleri yaşadı. Ele alınan büyük değişiklikler yapma çabaları, Osmanlı Devleti'ni içten büyük ölçüde sarstı, Sultan Mehmet, Mustafa Kemal'in sonradan yapacaklarının aynısını yapmıştır. Ve dikkatle belirtmek gerekir ki 1808'den Sultan Hamid'in tahta geçiş yılı olan 1876 yılına kadar önemsiz kesintilerle Sultan Mahmud'dan sonra gelen Sultanlar da onun yolunu izlediler. Avrupailaşma, reform ve toplumu değiştirme çabalarıyla 70 yıllık bir iç savaş dönemi yarattı. Bütün bu çabalar tepeden, yani Sultanlardan, belirli sayıda aydın ve insafli idareciler tarafından salık verilmekte idi, fakat alt zümreye ve düzene girmesi olanaksız geniş memur tabakasına bunu anlatmak çok zordu.

Bu fırtınalı dönemde şu olaylar meydana gelmiştir: Sultan Mahmud reformları (1808), Sırbistan'ın (1815) ve Yunanistan'ın (1829) bağımsızlıklarına kavuşmaları, Yeniçeriliğin kaldırılması (1826), "Tanzimat" (1839), "Hattı Hümayun" (veya reformlar-belgesi) (1856), Karadağ'ın (Monte Negro) özgürlüğe kavuşması (1852), Romanya'nın bağımsızlığını elde etmesi (1862), Ermenilerin Ulusal Anayasası da (1862) tasdik edildi) vs.

Bütün bu dönem esnasında Ermeniler, Osmanlı devletinin en sadık unsuru olarak kabul edilebilirdi. Ermenilerin kendileri de uğradıkları haksızlıklara rağmen Osmanlı taraftarı olmuşlardı ve onlar, "Tanzimat", "Hattı Hümayun" ve Osmanlı idaresinin Ermeni Eyaletlerindeki keyfi idareye son vermek yönünde almış oldukları güçlü tedbirler sayesinde durumlarının temelden iyileşmesini beklemekteydiler. Devletin reform ilanları İstanbul'da muazzam yankılar bırakıyordu. Oysaki bu yankılar ancak Orta Anadolu'ya kadar hissedilip, daha ötelerdeki Ermeni eyaletlerinde ise hiç mi hiç duyulmuyordu. Oralarda hayat eski haliyle devam ede geliyor, istismarcılar istismarlarına devam ediyor, halk nefes almaya bile vakit bulamıyordu.

Bu dönemde yapılan iç reformların neticelerinden biri de Ermeni Ulusal Anayasası'nın ilanıydı ki bu, İstanbul'dan ta en ücra taşra şehirlerine kadar Ermenilerin hayatına yeni bir şekil veriyordu.

Ermenilerin Ulusal Meclisi'nin yasa kurma çalışmaları, Sultan tarafından resmen tasdik edilmesinden sonra başlar. (1862) Böylece Ermeniler geniş bir özerkliğe ve aynı zamanda İstanbul'dan ta en ücra kazalara kadar, oylarla göreve getirilmiş "Mebusan Meclisi'ne", Patriklik, ayrıca Ruhani ve idare Meclislere de sahip oldular.

Ulusal Anayasa Ermenilerin hayatında ateşli bir dönem yarattı. Bu iç özerlik Ermenilerin reform vaatlerinden beklediklerinin bir kısmını tatmin etmiş oldu. Bundan başka bir an için Ermeniler bu yolla kendilerine bağımsızlık yolunun açıldığını inandılar.

İnkâr edilemez ki, Ulusal Anayasa Ermeniler için bir Rönesans devri oldu. Ermeniler ulusal bir merkez (İstanbul) meydana getirdiler, taşradaki bütün dinsel ve diğer kurumlar birlikte buraya bağlandılar. Eğitim ve kültür hızla ilerledi ve Ermeni halkı birbirine daha çok bağlandı, ulusal uyanış başladı ve günlük yaşantıda da iyileşmenin sonuçları artık kendini göstermeye başladı. Kısacası, Ermenilik kendi kendisine sahip olmuş kanısını yarattı.

Eğer bir an için 1860 – 1880 yıllarını kapsayan dönemde Ulusal Ermeni Meclis tutanaklarını, oturumların şeklini, seçimleri ve kararları inceleysek, bunların bize Ermeni Ulusu'nun bu Ulusal Meclis'te gerçekten "hükümet", "parlamento", "seçim" vs. gibi devlete özgü roller oynadıkları ve tam bir memnuniyet içinde olmasalar da ellerindekileriyle yetinmeye razı olduklarını gösterir. Ne yazık ki bu iç özerklik, eski Patriklik geleneklerinin dini ve eğitim prensiplerine göre tatbik ediliyordu. Ve tüm Ermeni hayatı, İstanbul'daki Ermenilerin bilinci ve iç ihtiraslarının dar sınırları içinde kalıyordu. Ermeni halkının yaşantısında değişiklikler ise yüz üstü bırakılıyor veya en çok bazı durumlarda İstanbul Ermenileri "takrirlere" güveniyor ve "hamiyetperver" hükümetten çareler bekliyorlardı. Fakat bu çareler İstanbul'un dışında, özellikle Ermeni vilayetlerinde maalesef tam aksi bir sonuç veriyordu.

Bu arada Ermenistan ve Kürdistan vilayetlerindeki ve kazalarındaki Ermeni kilisesi mümessilik teşkilatlarının gelişimi dikkate değer. Osmanlı idare teşkilatı daha henüz oralarda güçlenmek üzere iken ve yeni ilan edilmiş kanunlara uygun bir durum yaratılmak için çalışırken, Ermeni Ulusal Anayasası'nın etkisiyle, Ermeniler her yerde yeni toplantılar düzenliyor ve kendi kilise mümessilliklerini seçiyorlar veya Patriklik tarafından tayin ediliyorlardı. Bu o bölge Ermenilerinin dini liderleri olmakla kalmıyor, aynı zamanda idari mekanizmanın da liderliğini yapıyorlardı. Onlar yerli Ermenilerin, Kürtlerin ve Türklerin gözünde Osmanlı valisinin ve mutasarrıfının düzeyinde, Ermenilerin valisi veya kaza müdürü şeklinde sayılmaktaydılar. Kürtler ise devletin Ermenilere tanıdığı olduğu bu lütuftan yoksun bırakılıyorlardı.

Böylece Ermeniler devlet tarafından kendilerine sunulan bu haklara dayanarak, Ermenistan'ı bir Ruhani liderler ağı ile kaplıyorlar, idari hayata katılmak ve benzer faaliyetlerle kendi yaşantılarında olumlu bir gelişmenin gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Fakat gerçekte bu "dini liderler ağı" yalnızca bir din ve eğitim kurumu olarak kalıyor, günlük yaşantının iyileşmesi, Ermeni Ulusu'nun güvenliği ve halkın özerkliği konularında yalnızca gönderilen müracaatlar ve sayısız şikâyetlere bakılıyordu. Bu müracaat ve şikâyetler İstanbul Ermeni Patrikliği'ne gidiyor, Patrik ise bunları takrir şeklinde Sultan'a sunmaktan başka bir şey yapamıyordu.

Böylelikle başlarında din adamlarının bulunduğu Ermeni mümessillikleri, Kürtlerin kıskançlığına neden oluyordu. Aynı zamanda Kürt aşiret reislerinin zayıf düşmüş ve baskı altında kalmış olmaları ve bundan yararlanan şeyhlerin, Osmanlı idaresinin izni olmadan kendi bölgelerinin (Ermeni din liderleri gibi) lideri haline geldiğini ve bunlardan bazılarının güçlenerek bütün Kürtlerin sempatisini kazanıp hatta kendilerini "Umum din reisi" (bir çeşit Kürt Patriği) ilan ettiklerini görüyoruz.

Fakat Ermenilerle Kürtlerin dini liderleri arasında büyük bir fark vardı. Kürt büyük şeyhinin merkezi Kürdistan'ın kalbindeydi, oysaki Ermeni Patriği İstanbul'da kalmaktaydı. Kürt şeyhleri dini memuriyet perdesi altında, güçlü beylik hakkına bizzat ve kendilerine öz güçlerle varıyorlardı. Onların emri altında on binlerce silahlı aşiret kuvveti vardı. Ermeni liderlerinin yegâne silahı ise şikâyetler ve gizli raporlardı ki bunları Osmanlı yüksek memurları ve merkez idaresi sevgiyle karşılıyordu. Çünkü bu sayede rüşvet almak ve talan etmek için ellerinde bir bahane bulunuyordu. Ve yahut ta bazı durumlarda Osmanlı idaresi gözünde "istenmeyen adam" vaziyetinde olan bir Kürt'ü ortadan kaldırmak için bu şikâyeti resmi bir neden olarak kullanıyorlardı.

Daha önceleri Ermenilerin yerleşik olduğu bütün Ermeni bölgesi herhangi bir büyük Kürt beyinin idaresi altındaydı ve bundan dolayı Ermeniler diğer aşiretlerin baskısından korunuyorlardı. Kürt beyleri Ermenileri sömürüyor ve bu sömürü babadan oğula berdevam ediyordu. Hâlbuki bu yeni koşullarda Ermeniler Osmanlı idaresine bağlı ve onlarla vergi veren bir duruma geçince, Kürtler Ermenileri Osmanlı'ya bağlı, sömürülmesi olağan fakat şimdi başkasına tabi olan bir kitle olarak görmeye başladılar.

1860 yıllarından itibaren mülkiyet mücadelesi keskin bir nitelik kazanmaya başladı. Şeyhler, çok eskiden derebeylere bırakılmış bulunan ve daha sonraları merkez idaresi tarafından çıkarılan yeni kanunlarla çiftçiye terk edilmiş olan bütün mülkleri kendilerine mal etmek istediler.

Bu hareketi başlatan meşhur Şeyh Celaleddin'in babası Şeyh Sabadullah idi. O, dini fanatizmi kendisine bir silah olarak kullanıyordu. Onun yolculuk yaptığı esnada yüzünü bir peçe ile örtüp, Hıristiyanları görmeyen bile büyük bir günah olduğunu söylediği anlatılır.

Bu dini fanatizm etkisini göstermekte gecikmedi. Bir müddet sonra Kürt bölgelerinden koyulan bir kısım Ermeniler mülklerini terk ederek başka yerlere göç etmek zorunluluğuna kalıp, bir kısmı da Kürt ağalarına bağlı topraksız köylüler haline geldiler. Böylelikle Ermeni topraklarının Kürtler tarafından işgali yeni bir şekilde başlamış oldu ve durum daha sonra devlet için çözülmesi zor bir sorun

halini alırken, aynı zamanda bu durum Ermeniler ve Kürtler arasında büyük bir ekonomik ve sınıfsal uçurumun da ortaya çıkmasına neden oldu.

Ermeni ve Kürt Ulusu arasındaki bu uçurum Meşrutiyet devrinin sonuna dek kapanmadı ve maalesef sonunda bu uçurum her iki ulusun sel gibi kanının dökülmesine sebep teşkil etti.

II.

Ermenistan'ın Karışık Durumu ve Berlin Antlaşması

Gerçekten Ermeniler 'in durumu 1848 'den sonra daha da zorlaştı, çünkü her ne kadar kısa bir süre için de olsa Kürt beylerinin idaresinden kurtuldularsa da, hemen akabinde bu sefer buralara yeni yerleşmiş Osmanlı idari mekanizmasının boyunduruğuna girdiler. Osmanlı despotizmi ise Kürt beylerinin keyfi idarelerinden daha az hafif değildi ve Ermenilerin uğradıkları maddi zararlar ise öncekine nazaran daha da katmerliydi. Çok küçük bir azınlık hariç Ermenilerin çoğunluğu, kendi yakınlarındaki Kürt aşiretlerini memnun etmeye uğraşüyor ve bundan başka da kendilerinden istenen her çeşit dolaylı ve dolaysız vergileri ödemek zorunluluğunda kalıyorlardı.

1850'den Berlin Konferansı'nın yapıldığı 1878'e kadar Ermeni vilayetlerine uygulanan despotizm ve sömürü İstanbul Ermeni Patrikliği'ne yollanmış olan çok sayıda rapor ve şikâyetlerde belgelenmiştir. Fakat Patriklik, Bab-ı Ali'ye "takrir"ler sunmak ve "hayirsever" Osmanlı hükümetinden bir çare bulmasını rica etmekten başka bir silaha sahip değildi.

Komisyon uzun oturumlar ve incelemelerden sonra 8 Kasım 1871'de Ermeni Milli Meclisi'nin genel oturumuna sunduğu, "Taşraya özgü kanunsuz olayların araştırılması ile görevlendirilmiş olan komisyonun raporu"nda Ermenistan'ın buhranlı durumunu tam olarak gözler önüne seriyordu.

Bu rapordan değişik birkaç bölüm aktaralım:

"Askeri Vergi: Genellikle şikâyet edilen noktalardan biri, güvenilir bir nüfus sayımının yapılmamış olmasından, ölmüş, göç etmiş veyahut ta büsbütün kaybolmuş şahıslara ait vergilerin de yaşamakta olanlar tarafından ödeme zorunluluğunda bırakılması idi. Bundan dolayı bazı Ermeniler din değiştirerek, ödemek zorunda bira/aldıkları haksız vergiden kurtulmaya çalışıyorlardı.

Birkaç eyaletten gelen şikâyetlere göre, her bir Ermeni erkeğinin (hatta yeni doğmuş olsalar bile) senede 27 3/4 kuruş vergi vermeye zorunlu bırakılmaları, herhangi bir Ermeni ailesine 6-7 erkek çocuk bulunur ve hatta bu aile içinde çalışamayacak durumda sakat veya ihtiyarlar bulunsa bile, ailenin bu durumu göz önüne alınmadan yalnız erkek sayısına bakılarak bütün erkekler için vergi ödemek zorunluluğunun haksızca uygulanması.

Diğer şikâyetlerde ise "bakaye" lerin (biriken vergilerin) ölçüsüz miktarda yığılmış olması ve şikâyetçilere göre bu kişilerin bütün varlıklarını ve hatta çocuklarını bile satsalar bu vergilerin altından kalkamayacak durumda olmalarıdır." (MIII Meclis Tutanakları, 1871, sayfa 469)

Raporda "Mülkler ve kazanç vergisi" konusunda ise bu vergilerin İslam olanlara nazaran gayrimüslimlerde çok daha ağır olduğu belirtilir.

Kiracılık (iltizam) ismindeki vergi büyük bir haksızlık kaynağı olmuştur. Bu konuda taşradan gelen raporlarda çok sayıda örnekler verilmiş ve Mültezimler o bölgelerde bir bela olmakla kalmıyor, Sultan Hamid döneminde daha da zorbalasarak açıkça soygunculuk yapıyorlardı.

"Bu konuda bütün şikâyetler tüm bir ağızdan onaylanıyordu. Yapılan suiistimallerin kanunlara aykırı bulunduğunu bilen devlet yöneticileri, Kürt beyleri veya değişik idare meclis azaları bu haksızlıkları şahsen değil oğulları, uşakları veya başkaları yolu ile yaptırıyorlardı. Bunlar kanundan kaçmanın bu şekilde bir çaresini bulduktan sonra halk ne yapabiliirdi ki? Fakir halk uğradığı bu haksızlığı ancak kendine bunu yapanlara şikâyet edebiliyordu. Bu tür zalim Mültezimler kendilerine bir gün zarar gelebileceğini düşünse bile, bundan hiç mi hiç korkmuyorlardı. Çünkü olabilecek zararların doğuracağı tehlikeyi ortadan kaldıracabilecek güce sahip olduklarını biliyorlardı. Şöyle ki, herhangi böyle bir olay karşısında idareciler halkın malına daha fazla değer biçiyor ve böylece sömürüyü katmerleştiriyorlardı. İdareciler 'bu arazi şu kadar pamuk veya buğday verir, onun için şu miktarda peşin vergi vermeniz gerek' der ve hem de bunu halktan altın para olarak isterlerdi."

Raporun belirttiği çok sayıda bu tür despotik örneklerle köylünün kendi ürününden bir şey elde edemediği anlaşılmalıdır. Çoğu kez Mültezimlerin kaprisleri veya hesaplı, bilinçli ve kasıtlı hareketlerinin sonucunda, köylünün ürünü bekletilir ve çürütülüp mahvedildi. Çünkü Mültezimlerin izni olmadan kanunen ürün kaldırılmazdı. Neticede bu yetmezmiş gibi bir de köylülerden kaybetmiş oldukları ürünün iki katı değerinde vergi alınırdı.

Rapor 20 sene içinde taşradan Patrikliğe gelmiş olan bütün yazıları sıralayıp önemli vergileri sınıflandırdıktan sonra tefeciliği, devlet memurlarının suiistimallerini ve hakimlerin, müftü ve zahtiyelerin keyfi hareketlerini ayrıntılı bir şekilde anlatır. Aynı zamanda Ermeni Ulusu'nun zorlandığı yersiz ve kanunsuz mecburi hizmetleri de belirterek resmi binalarda, kalelerde ve yollardaki inşaatlar için yaptıkları hizmetlerde ödenememesiyle kalınmayıp, bir de onların bu çalışmalar için uzun yolculuklar yapma zorunluluğunda kaldıklarını anlatır. Böylece bu gibilerinin geride kalanlarının ve çocuklarının fakirlik ve yalnızlık içinde bırakıldıklarını ve koyu İslam dindarlarının insafına terk edildiklerini belirtir. Bu ailelerin hakaretlere uğradıklarını ve hatta zorla din değiştirmeye mecbur edildiklerini de anlatır.

Bu meşhur raporun dördüncü bölümünün başlığı "Özel Zulüm"dür. Bu bölüm Ermeniler ve Kürtler arasındaki ilişkileri belirtmektedir.

Komisyon bu despot hareketlere ön ayak olan şahısların isimlerini vermiyor, çünkü şikâyetçiler bunu istemiyorlardı ve —eminiz ki bu şikâyetler hiçbir iyi netice getirmeyeceği gibi aksine onlar tarafından bunlar duyulacak ve bizleri şüphesiz daha da ağır cezalara çarptıracak ve hatta bizi öldüreceklerdir— diyorlardı. Hakikaten de zalimler özellikle kendilerini şikâyet edenlere karşı bu şekilde

davranmışlardı. "Bütün bu nedenlerden dolayı Bab-ı Ali'ye sunulacak genel raporda bu zalim kişilerin isimleri konulmamalıdır." (Aynı eser, sayfa 473)

Bu özel komisyonun önerdiği bazı çarelerin yalnız dördüncü kısma ait olanlarını buraya aktarmak istiyorum.

1 — Kürtler ve diğer dağlı halklar ki bunların üstüne bir de son dönemde Çerkesler eklendi, yalnız Ermenilere değil, başka halklara da olduğu gibi, özellikle devlet hazinesine de çok büyük zararlara neden oluyorlar. Bunlar silah taşıdıkları gibi, ne devlete vergi ve ne de asker veriyorlar ve bundan başka da isyan içindedirler. Diğer halklar ise silahsızdırlar ve hem devlete vergi ve asker vermekte ve hem de bu isyancılara ayrı bir vergi vermektedirler. Osmanlı idaresinin yapacağı şey, ya bu zümrenin elinden silahlarını almak veya öteki halklara da silah dağıtmaktır. Çünkü o zaman çadırlarda yaşamakta olan bu canavarlar yerleşik köylüler haline geçecekler ve böylece ülke de bu zulümden kurtulmuş olacaktır.

2 — Bab-ı Ali'ye sunulduğunda isimlerinin anılmasını öngörmüş olduğumuz "özel zulüm" yapanlar yerlerinden alınıp Rumeli'ye sürülmelidir. Eğer bu tedbir ele alınmazsa o bölgelerdeki yoksul halkı, onlardan ve esareten kurtarmak çok zor olacaktır.

3 — İran hudutları boyunca ve Kürdistan'ın belirli bölgelerinde kışlalar tesis etmek gereklidir." (aynı eser, sayfa 481)

Ermeni Milli Meclisi uzun bir süre bu raporu incelemek için zaman ayırmadı. Çünkü tutucu unsurlar benzeri bir raporun devlete sunulmasını istemiyorlardı. Epey bir gecikmeden sonra bazı değişikliklerle 1872'de Bab-ı Ali'ye sunuldu ise de etkisiz kaldı.

O tarihlerden sonra Ermeni eyaletlerindeki durum daha da ağırlaştı. Kürtlerin baş bozuklukları İstanbul Ermeni Milli meclisi'nde yankılar uyandırmasına rağmen Bab-ı Ali nezdindeki şikâyetlerden hiçbir olumlu netice elde edilemedi. Patrik Hirimyan İstanbul'daki Ermeni ileri gelenlerini Ermeni Ulusal hayatını daha iyiye yönettirmek amacıyla kendisiyle işbirliği yapmaları için ikna edemediğinden 1873'te istifasını vermek zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra 1876 Osmanlı devleti yüksek idaresi Sultan Hamid'in tahta geçmesiyle temelden bir değişikliğe uğradı.

Ertesi sene, 1877'de, Kırım savaşındaki yenilginin intikamını almak için Ruslar tarafından başlatılan Rus-Osmanlı savaşı patlak verdi. Bilindiği gibi Kırım savaşında büyük Avrupa devletleri Osmanlılar tarafından Rusya'ya karşı yer almışlar ve onu mağlup ettikten sonra 1856 Paris Muahedesi'ne geçtikleri bir maddeye göre Osmanlı ülkesindeki Hıristiyan halkların emniyeti sorununun kontrolü vazifesini büyük Avrupa devletlerine vermişlerdi. Bu karar Rusya'ya karşı bir darbeydi çünkü o zamana kadar Rusya doğu Hıristiyanlarının "hamisi" rolünü oynuyordu.

1877 savaşında ise Rusya Osmanlıları yendi, doğuda Ermeni bölgelerinden birçoğunu işgal etti, batıda ise Balkanlar'ı aşarak İstanbul kapılarına vardı.

Bundan önceki her iki Rus-Osmanlı savaşında Kürtler açık olarak Rus taraftan idiler ve Rus ilerlemesiyle Kürdistan'ın bağımsızlığı umudu içindeydiler. Hâlbuki 1877 savaşı esnasında Kürtleri siyasetleri tamamen değişmiş olduğundan büyük bir ordu ile Ruslara karşı Osmanlıların yanında savaşa katıldılar. Kürt ordusunu kumandaları Şeyh Ubeydullah, Şeyh Celalettin ve Ubeydullah'ın küçük oğlu Şeyh Abdulkadir idi. Bunların emrindeki 50.000 kadar Kürt, Beyazıt kesiminde savaşa girmelerine rağmen kesin bir yenilgiye uğrayarak perişan oldular. Dağılan Kürtlerle birlikte Şeyh Ubeydullah ve Celalettin Van'a vardıklarında Van'ın yeni Valisi Şeyh Celalettin'i zehirleterek öldürttü (bunları Sultan Hamid tarafından verilen emirle yapmış olduğu söylenir) ve Sultan'ın emriyle Şeyh Ubeydullah'ı da hacca gönderdi.

Kürtler Sultan Hamid'in tahta geçmesinde daha da cesaretlenirken, Kürtlerle Ermeniler arasındaki uçurum da gittikçe açılıyordu. Çünkü Kürtlerin inancına göre Rusya Ermeni vilayetlerine hakim olduğunda, Hıristiyan Ermenilere öncelik tanıyacaktı. Bu şartlar altında Kürtler yüzlerini Osmanlılara çevirirken, Ermeniler ise Osmanlı taraftarlığını nihai olarak bırakarak Rusya tarafına geçiyordular.

Patriark Varjabetyan (Şeyh Ubeydullah'a nazaran daha beceriksiz bir diplomat idi). San Stefano toplantısını uygun bir fırsat sayarak, Ermenilerin durumunu iyileştirmelerini temin etmeleri isteğiyle Rusya'nın oradaki baş temsilcisine başvurdu. Bu başvurudan faydalanan Ruslar San Stefano mütarekesine Ermeni Ulusu'nun emniyetini ele alan 16. maddeyi koydular.

16. maddeye göre:

"Rus ordusunun işgal etmiş olduğu fakat yakın bir gelecekle Osmanlı devletine geri verilmesine karar verilen bölgelerde Rus ordusunun çekilmesi halinde, oralardaki karışıklıklara ve her iki devletin dostane ilişkilerine zarar verecek çelişkilerin doğabilmesine karşı Bab-ı Ali, Ermeniler' in yaşadığı vilayetlerde yöresel ihtiyaçlar için kaçınılmaz olan her türlü reformların artık hiç geciktirmeden uygulanmasını ve Kürtler ile Çerkesler' in karşısında Ermeniler' in emniyeti için kefillik görevini üstüne almasını kabul eder."

San Stefano'daki barış anlaşmaları esnasında Osmanlılar Ruslar tarafından Ermenilerin özerkliği konusunda açık olarak yapmış olduğu bütün önerilere karşı çıktılar ve bu konunun 16. maddeye girmesine engel olabildiler.

Bu mütarekenin kabul edilmesi Ruslar için son derece önemli bir kazançtı. Fakat büyük Avrupa devletleri özellikle İngiltere, Osmanlı devletinin bütünlüğünü garantileyecek ve Rus nüfuzunu azaltacak olan müstakbel bir milletlerarası danışma konferansı konusunda ön çalışmalara başladılar. Neticede bu konferans Berlin'de Bismarck başkanlığında yapıldı.

Ermeni delegasyonu Berlin Konferansı'na kabul edilmemekle birlikte, sundukları rapor tetkik edildi. Osmanlı ve İngiliz delegeleri 16. maddeyi değiştirip yeni bir şekle sokarak Konferansa sunma konusunda anlaşılabilir ve böylelikle 16. madde 61. madde olarak değiştirildi.

"Bab-ı Ali fazla gecikmeden Ermenilerin yerleşik olduğu bölgelerde yöresel ihtiyaçların zorunlu kıldığı her türlü reformları uygulamaya girişecek ve Ermenilerin, Çerkes ve Kürtlere karşı can emniyetlerini garanti ederek, bu amaçla başlanılmış olan bütün tedbirleri zamanında (bu maddenin yerine getirilmesini kontrol etme sorumluluğunu yüklenmiş) büyük devletlere bildirecektir."

Buna paralel olarak Osmanlı idaresi ile kurulmuş olan Ermeni ilişkileri de bir bir kopuyor, bu ilişkiler o dereceye varıyordu ki Ermeniler Osmanlılar gözünde vatandaşlık haklarından yoksunlar gibi yabancı sayılıyorlardı.

Örnek olabilecek bir konu hem 16. ve hem de 61. maddelerde ayrı ayrı ve oldukça açık bir şekilde sanki Rusya veya büyük devletler tarafından Ermeniler, Kürt ve Çerkesler karşısında korunmak isteniyorlarmış kanısını vererek Kürtlerin ve Çerkeslerin anılmış olmalarıdır. Herkesçe bilinmektedir ki Osmanlı delegasyonu Kürt ve Çerkes isimlerinin anılması konusunda özellikle direnmiştir. Böylelikle Osmanlı devleti Ruslar ve batı devletleri ile birlikte üçüncü bir koruyucu taraf durumuna geliyor ve Rusya ve batı devletleri önünde Ermenilerin güvenliğini sağlamayı yükümlenerek, Ermenilerin Osmanlılar karşısında herhangi bir tehlikede olmadıklarını, ancak Kürtler ve Çerkesler karşısında tehlikede olduklarını göstermeye çalışıyordu.

Şu halde Berlin anlaşması, Ermenilerin ve Kürtler arasındaki uçurumu daha da derinleştirerek her iki ulusun da yok olmasını planlayan Osmanlılara büyük olanaklar sağlıyordu.

III.

Şeyh Ubeydullah Hareketi

Ermeni halkını temsil eden yabancı devlet delegeleri bu zor durumda görev başında iken, tüm Kürdistan'da bir güvensizlik rüzgârı esmeye başladı. 1880'de Şeyh Ubeydullah Mekke'den dönüp Şemdinan'a (Şemdinan-Hakkâri) gelerek bütün Kürtleri kendi Ruhani reisliği etrafında toplamaya başlamıştı. Bundan sonra Ermenistan ve Kürdistan'da muazzam bir Kürt ordusunun Şeyh Ubeydullah liderliğinde Ermenistan üstüne sefer yapacağı dedikodusu yayılmaya başladı. Aynı günlerde Süryanilerin Patriği Mar Şimon oturmakta olduğu Çulamerik'ten (Hakkâri) gizli olarak kendi adamlarından birini Van'a yollayarak Şeyh Ubeydullah'ın hazırlamakta olduğu tehlikeli hareketi yabancı devlet temsilcilerine haber verdi.

Şeyh Ubeydullah hareketinin nedenini ve içeriğini birkaç cümle ile aydınlatmaya çalışalım:

Mekke dönüşü 1880'de İstanbul'da Sultan Hamid tarafından büyük bir ihtişamla kabul edilir. Sultan ona birçok hediyelerle birlikte talimatlar verir. Tahta çıktıktan sonra Sultan Hamid bir Panislamizm siyaseti benimsemişti ve Halifeliği de kullanarak gücünü o ideolojiye yöneltmişti. Bu görüş açısından Şeyh Ubeydullah hunhar Sultan'ın elinde, aynı zamanda üç amacını gerçekleştirebilmesi bakımından önemli bir vesile idi.

1 — Sultan, Kürtleri ayaklandırarak Ermeni vilayetlerini harabeye çevirmek suretiyle öncelikle Kürtlere karşı yönelik olan reformları suya düşürmek amacındaydı. Bu reformlara karşıydı, çünkü başıboş Kürtlerin önüne geçilecek ve böylece ülkenin içinde Ermeni ve diğer Hıristiyan unsurlar hakim duruma geleceklerdi. Sultan Şeyh'e geniş bir Kürt birliğinin teşkil edilmesini önerir, Ermenistan'ın Kürdistan olarak adlandırılmasına karar verir ve Ubeydullah'a Kürt kuvvetleriyle Ermeni bölgelerine sefer ederek, Ermeni ve Süryanileri kılıçtan geçirme hakkını tanır ve bu konuda ona emir verir. Sultan Kürt yaşayış şeklini iyi biliyordu. Talan ve soygunculuğa müsaade edildiği takdirde binlerce "başbozucu" türeyerek reformların gerçekleşmesini olanaksız bırakacağından emindi. Böyle bir kargaşalık halinde Osmanlı idaresi büyük Avrupa ülkeleri nezdinde bütün kabahati önceden de yapmış olduğu gibi Kürtlerin üzerine atmak suretiyle kendisini haklı çıkaracaktı.

2 — Sultan'ın amaçlarından ikincisi de aynı derecede önemliydi. Çünkü Sultan Kürt beyleri hesabına şeyhleri güçlendirerek bir dini İslam devleti yaratmak istiyordu ve bu gayretkeşliğinde İslam dini sayesinde bütün Kürtler Halife Sultan'a bağlanacaklardı. Abdulhamid'in bu gerici amaçlarını gerçekleştirmesinde Kürt düzensiz birlikleri kaçınılmaz bir güçtü. Eski Sultanların elinde olan ve sonradan kaldırılan Yeniçerilerin yerine Abdulhamid, Kürt düzensiz kuvvetlerini kullanmak istiyordu. Böylelikle Şeyhlik, bir taraftan bağımsızlıklar için mücadele eden Hıristiyan ulusları, özellikle Ermenileri ezmek için ve öte yandan da devlet hayatında despot Halifeye dini bir destek olma yönünde bir vasıta haline geliyordu.

3 — Üçüncü amaç ise kolaylıkla anlaşılacağı gibi, özellikle bir Şeyhlik düzeni önderliğinde olacak bir hareketle dini ideolojik fanatizmi canlandırmak ve halklar arası çarpışmalar yaratmaktır. Sultan, bu isteği altında çok gizli ve uzak mesafeli bir amacı güdüyordu. Şöyle ki, Kürtleri ulusal bilinçlilikten yoksun bırakıp, onları ulusal bağımsızlık savaşından uzaklaştırmak ve onları yalnız bir dini toplum haline getirerek yavaş yavaş Türkleştirmektir.

Böylelikle Şeyh Ubeydullah Sultan Hamid'den talimatlar ve emirler almak suretiyle Kürtlerin en büyük lideri haline geliyordu. Hacla kutsallaşmış ve Sultan Halifenin lütuflarına layık görülmüş olan şöhretli Şeyh, Kürtlerin bir çeşit Halifesi durumuna gelmişti.

Şeyh yukarıda belirtilen raporu gönderdikten sonra hiç beklenilmeyen bir şekilde Şemdinan'dan İran Kürdistan'ına hareket etti. Onun güçleri gittikçe çoğalarak 50.000 kişilik bir ordu haline geldi. İki kola ayrılmış olan ordunun başkumandanı kendisi idi. Bu kollardan birine büyük oğlu Şeyh Sıddık, diğerine ise küçük oğlu Şeyh Abdülkadir kumandanlık etmekteydiler.

Sefer bir fırtına gibi aniden başladı. İran idaresi bu tür bir sürprizle karşılaşmayı beklemediğinden buna karşı koyabilmek için de hazırlıklı değildi. Şeyh, Sawuç Bulağı'ı işgal ederek Urmiya ve Marağa'ya yöneldi. Böylece Azerbaycan'ın başkenti Tebriz'in düşme tehlikesi baş gösterdi.

İran, büyük devletlere ve Osmanlılara güçlü bir protesto gönderdi ve aynı zamanda dağınık güçlerini Ubeydullah'ın karşısına toplayarak, ele geçirdiği birkaç fırsatla Şeyh Sıddık ve Şeyh Abdülkadir'in birliklerini bozguna uğrattı.

Avrupa devletlerinin baskısı altında Osmanlı Devleti Şeyh Ubeydullah'a karşı bir orduyu harekete geçirdi. Aynı zamanda Rus birlikleri İran sınır boyuna yığınak yaptıklarından Şeyh'in ordusu, İran ve Osmanlı iki ateşi arasında kaldı. Şeyh Ubeydullah'ın orduları hızını yavaşlatarak yavaş yavaş geriye çekilmeye başladılar ve aşiretler kendi dağlarına tekrar döndüler. Ubeydullah'a gelince, o maiyetiyle beraber Şemdinan'a çekildi ve Osmanlı idaresine teslim olmak zorunda kaldı.

Şeyh İstanbul'a gönderilirken yanına çok fazla miktarda muhafız konuldu. Fakat bu muhafızlar etrafa çok şerefli bir misafirin yanında yer alan şeref kıtası intibasını veriyorlardı. Genellikle herkeste Sultan'ın Şeyh Ubeydullah'ı büyük taltiflerle tekrar yerine yollayacağı kanaati mevcuttu. Hakikaten de Şeyh, Sultan tarafından büyük taltiflere mazhar oldu, fakat daha Ermeniler ayaklar altına alınmadan İran'a sefere giriştiği için cezalandırılıp tekrar Mekke'ye sürüldü.

En azından kendi büyük Halifesi kadar kurnaz olan Şeyh Ubeydullah kaçarak tekrar Şemdinan'a döndü, orada oğulları Sıddık ve Abdülkadir kendisini 8.000 silahlı kuvvetle muhafazaya alıp Hakkâri dağlarında mevzilendiler. Bir müddet sonra büyük devletlerin ısrarı üzerine Osmanlı idaresi bu kez Şeyh'i küçük oğlu Abdülkadir ile birlikte Mekke'ye sürdü. Orada Ubeydullah 1883'te öldü.

Şeyh Abdülkadir'in İstanbul'a yerleşmesine izin verildi, fakat hür fikirlerinden dolayı o da İstanbul'dan sürgün edildi ve 1908 Meşrutiyeti'ne kadar sürgünde kaldıktan sonra o tarihte İstanbul'a tekrar döndü ve Osmanlı Senatosu'na aza oldu... 1925'te Şeyh Said İsyanı'ndan sonra Diyarbakir'deki olağanüstü "İstiklal Mahkemeleri" önünde yargılanarak Şeyh Said'le birlikte darağacına gönderildi.

Burada çok ilginç bir konuyu belirtmek isterim. Seferine başlamadan önce Şeyh Ubeydullah ve oğlu Abdülkadir bir fetva çıkararak bütün Kürtlere, Ermenileri ve Süryanileri kırmamalarını ve onlara dokunmamalarını nasihat etti. Sefer esnasında mavi bayraklar yaptırarak bütün Hıristiyanlara, sefer halinde olan ordunun onlara dokunmaması için evlerine bu bayraklardan asmalarını emretti.

Şeyh Ubeydullah hareketinin ulusal anlamı mukayese edilmez bir şekilde çok önem taşır. Bedir Han'ın büyük ulusal isyanından sonra Kürt siyasi hayatı bir düşüş devresine girerek, yavaş yavaş önemli Kürt aşiret beyliklerinin ortadan kaldırılması ile bağımsızlık anlayışı kaybolmuştu. Çünkü önemli Kürt merkezleri ortadan kaybolmuştu. Şeyh Ubeydullah nüfuzundan ve Sultan Hamid'in himayesinden faydalanarak, bütün Kürtleri (Zaza ve Kızılbaşlar hariç) bayrağı altında toplayarak bir "Kürt Birliği" oluşturabilmişti. Şeyh dini fonksiyonunun üzerine aşiret reisliği ve beylik unvanlarının bahsettiği hakları da üstlenmişti. Çünkü bütün aşiret reisleri silahlı kuvvetleri ile birlikte onun emri altına girmek için yanına gelmişlerdi. Bundan başka birbirine düşman aşiretleri barıştırabilmiş, onlara Kürdistan'ın bağımsızlığı idealini aşılmasını ve Kürtlerin Osmanlı idaresine karşı beslemiş oldukları güvensizliği ve düşmanlık hislerini tekrar canlandırmıştı. Ve de etkili Kürt çevrelerine, o dönemde Osmanlı idaresinin Ermenileri katlettirme talimatlarını dinlettirmemeye muvaffak olmuştur.

Şunu itiraf etmek gerekir ki Şeyh Ubeydullah'ın yarattığı birlik mevcut olmasaydı ve eğer Şeyh, "Ermeni kırımlarından el çekin" fetvasını çıkarmamış olsaydı, 1880 yılında 1895 katliamlarından çok daha büyük felaketler doğabilecekti.

Kürt birliği anlayışı az sayıda entelektüele aktarılabildi. Bunların içinde Bedir Han'ın oğulları, torunları ve de Şeyh'in küçük oğlu Şeyh Abdülkadir bulunmaktaydı.

7. Sultan Hamid Dönemi Ermeni Bağımsızlık Çabaları ve Kürtlerin Tutumu (1880–1908)

I

1880 yılından sonra Ermeni-Kürt ve Türk ilişkileri yeni bir döneme girerek, özellikle Ermeniler için çok ağır bir ortam oluşur. Sultan Hamid döneminin idare mekanizması git gide yerine otururken, Osmanlı ülkesi de gittikçe bir faciaya doğru sürüklenmekteydi.

İleride meydana gelecek olayların daha kolay ve basit bir şekilde kavranabilmesi için, bu üç ulusun ve yöneticilerin 1880 yılları dönemindeki siyasal yaşantılarını ve iktisadi durumlarını anlatmak faydalı olur.

Türkler

Sultan Hamid'in hıleye tahta geçişi birçokları tarafından bilinir. O günlerde kardeşin kardeşi öldürmesi, iç hilekârlıklar ve sahtekârlıklar, yabancı devlet müdahaleleri, Miñhat Paşa Meşrutiyeti ve Rus-Osmanlı savaşıyla bir keşmekeşlik mevcuttu.

Osmanlı devletinde siyasi hayatın gergin olduğu bir dönemde hem sarayın, hem askerinin ve hem de Jön Türk (Genç Osmanlılar) aydınlarının, kısa, hiç kimsenin istemediği bir tip olan Sultan Hamid'i Türkler birden bire başlarında buluverdiler. Bu Sultan en büyük kitlelerin ve binlerce maceraperest memurların yarattığı bu gergin ortamın gerçek temsilcisi olacaktı.

Sultan Hamid tahta oturduğu günden itibaren, kendi şahsından başka herkesi kendisine düşman olarak görüyordu. Onun gözünde ister Türk, ister Kürt ister Rum ve isterse de diğer herhangi bir ulus olarak ortaya çıkan herkes ve her grup Osmanlı devletinin varlığı için birer tehlike idiler. Bu korkak, ufak fakat aşırı ihtiraslı Sultan, yukarıda sıraladığımız özelliklerinden dolayı dünyanın en gaddar ve hunhar insanı haline geldi, o yalnız kendi şahsının güvenliğini (bunun için vicdansızlığın bütün sınırlarını aştı) ve katıksız hâkimiyetini düşündüğünden, ilk olarak hızla Osmanlı toplumu içinde 70 seneden beri süregelen reform çabalarını ve hareketlerini boğdu. Osmanlı devletinin ileri reform hareketleriyle şu veya bu şekilde ilişkisi olmuş olan bütün şahısları vicdansızca baskıya uğrattı ve yok etti. İstisnasız herkese uygulanan bu davranış Sultan ailesinden başlayarak aydınlara, memurlara, iş adamlarına ve zanaatkârlara kadar uygulanıyordu.

Bu gerici ve vicdansızca hareketlerle Sultan Hamid önceki dönemlerde atılan ileri adımları durduruyor ve bu şekilde Türklerin çoğunluğunun özlemlerini dile getiriyordu. Bilindiği gibi Türkler, daha önceki Sultanlardan son derece hoşnutsuzlardı, çünkü onlar Yeniçeriliği kaldırmışlar, ülkeye intizam ve kanun sokmak istemişler ve gâvurlarla İslamların eşit olduğunu ilan etmişlerdi. Sultan Hamid ise Yeniçeriliği bütün özellikleriyle yeniden canlandırmıştı. Eski kargaşalık dönemindekine benzer olmayan fakat Halifenin iradesine körü körüne itaat edecek olan "Hamid Yeniçeriliği"ni yarattı.

Türklerin çoğunda var olan bu gerici özelliği kendi yüksek siyaseti için kullanan bu hilekâr ve korkak Sultan yine de kendisine sadık olan bu kitleye de güvenmeyerek, ülkede benzeri görülmemiş bir casusluk şebekesi yarattı. Dün elbirliği ettiğini bugün astırarak, bir dehşet havası yarattı ve bu ortamda herkes kendi canının kaygusundaydı. Hayat durmuş, İstanbul ölü bir haldeyken Halife de büyük komplolarla idaresini sürdürüyordu. Diğer bölgelerde ise Sultan Hamid'e bağlı muazzam bir "yeniçeri" kalabalığı açını her tarafa gerip bütün ülkeyi kana boğarak sömürdü. Özellikle idare bir değişiklik için tehlikesiz bir grup olan "Yeniçeriler", Kızıl Sultan'ın en sağlam dayanağı durumuna girdiler. Türk ordu mensupları, toprak ve servet sahipleri sınıfı, tüm idari unsurlar ve aydınlar çıkarlarını Sultan Hamid'in siyasetine uydurarak, böylelikle birer toplum parazitleri halinde Hamid idaresinin vermiş olduğu olanaklardan faydalanarak diğer halkların üstüne kapandılar.

Yukarıda bahsedilen grupların hepsi birlikte, Sultan Hamid gibi bir gaddarın liderliğinde Türk milletini temsil ediyorlardı. Geriye kalan emekçi Türk kitleleri ise devlet işlerine etkide bir güç olamıyorlar ve eğitimden, örgütlenmeden, refah ve siyasi düşünceden yoksun

kalarak diğer ulusların emekçi sınıfları gibi eziliyorlardı.

Böylelikle Osmanlı idaresi ve onun çevresi kendi iktisadi zorluklarını, Osmanlı devletinin "gayri Türk" ulusları üzerine bindiriyorlardı. İtiraf etmek gerekir ki menkul ve gayrimenkul zenginliklerin büyük bir kısmı "gayri Türk" unsurların elinde toplanmış vaziyette idi. Böylelikle Türkler toplu olarak idareci unsur, diğer halklar ise Türkleri besleyenler haline gelmişlerdi.

Bu iktisadi durum ve işbölümündeki farklılık neticesi Türkleri ve Osmanlı idaresini diğer uluslara kıskançlık ve nefretle bakmaya sevk ediyordu. Özellikle iç ve dış siyasi şartlar Osmanlı devleti içindeki ulusların arasındaki çelişkileri hızlandırıyor.

Yöneten Türk unsuru ekonomik ve siyasi düşmanlıkla dolu olarak, Sultan Hamid'in genci ve despotik tutumunu sevinçle karşılayarak bu fırsatı "gayri Türk" ve "gayri İslam" unsurlara karşı kullandı. Böylelikle —hatta Türk ilericilerinin yok olması pahasına da olsa— iç reformların uygulanışı sorununu ve aynı zamanda özellikle Hıristiyan ve "gayri Türk" halklarının medeni hak ve eşitliği ve can güvenliği sorunları rafa kaldırılıyordu. Sultan bu çelişkiler ile Türk Ulusu'nun dikkatini kendi despotizminden tamamiyle uzaklaştırmakta olduğunu ve aynı zamanda yönetici ve Türk unsurlarının çıkarlarına da yaradığını görerek, kendisini fanatik bir Pan-İslamizm Halifesi haline soktu. Sultan dini ve ulusal nefreti körükleyerek ülkeyi iç savaşa ve belalara sürükledi. Öyle ki bu ortamda ezilmiş uluslar ve köleleşmiş emekçi kitleleri boğulmakta, büyük Türk kitleleri ise devlete bağlı olmaktan çıkmakta, işte bu sebeplerden dolayı keskin kılıcı elinde olan Osmanlı devletinin ülkesi bir soygunculuk ve katliamlar yuvası haline gelmekteydi. Bu korkunç iç çöküntü gittikçe Sultan Hamid'in kendisini Yıldız Sarayı'na kapamaya zorladı.

Bu düzensizlik zincirinin bir halkası da Sultan Hamid'in Ermeni ve Kürtlere uyguladığı siyasetti. Ermenileri yok ederek, Ermenistan'ın bağımsızlık hareketini öldürmek ve yabancı müdahalelerden Osmanlı devletini kurtarmak istiyordu. Kürtlere gelince, onları Yeşil İslam Cübbesi altına getirmek, onların kendine öz ulusal varlığını öldürmek, onların İslam fanatizmini Ermenilere yöneltmek ve oralaradaki soyguncululuğu daha da tahrik etmek yoluyla, kısacası Kürtleri Osmanlı idaresi elinde bir araç haline getirmek istiyordu.

Böylece Sultan Hamid, her iki ulus —Ermeni ve Kürtler— arasında kavga yaratılması neticesinde, Ermenileri fiziksel yönden, Kürtleri ise ulusal bilinçlilik yönünden yok etmek istiyordu.

Kürtler

Ermeni halkı daha henüz ulusal bağımsızlık savaşında sahneye yeni çıkmış iken, 1880 yıllarından itibaren bazen gizli, bazen açık emirlerle Sultan Hamid, Kürtleri Ermenilere karşı kıskırtıyor, Ermenileri kanuni haklardan yoksun bırakıyor ve Kürtlere, kendilerine komşu olan Ermeni halkını talan etmeleri ve öldürmeleri için geniş yetkiler veriyordu.

Kürtler 'in talan yetkisi artık resmi makamlarla resmen onaylanmış bulunuyordu. Ve bu durum ise Kürt liderlerinin ve aşiretlerinin iktisadi ihtiyaçlarını (tabii Kürtlerin anlayışına göre) fazlasıyla karşılamış oluyordu.

Bundan başka Sultan özellikle Bitlis, Van, Erzurum ve Diyarbakır bölgelerinde "Hamidiye" alaylarını oluştururdu. Küçük aşiret reislerine askeri rütbeler ve nişanlar taktı, büyük aşiretlerden de değişik askeri güçler meydana getirip, böylece kendi kişisel çıkarları için ve yeni şartların ortaya çıkardığı olanaklardan da faydalanarak, güçlü liderleri tanımayan kişisiz insanları sahneye çıkardı.

Osmanlı idaresi 1805 yılından itibaren ordu eliyle Kürdistan'a ve Kürtlere karşı devamlı şekilde uyguladığı her türlü baskı ve teröre 1880'de son veriyordu. Bu tarihlerde Ermeniler uyanmış ve bağımsızlık savaşlarına başlamışlardı. Bu nedenle, o zamana dek Osmanlı ülkesinin en sadık unsuru sayılan Ermeniler, artık tehlikeli olarak görünmeye başladılar. Kürtlere gelince, onlar siyasi bakımdan zayıflayıp, o tarihlerde Sultan Abdülhamid'in elinde bir araç haline geldiklerinden, hem Ermeni tehlikesini boğabilirler ve hem de Osmanlı'ya karşı tamamiyle zararsız bir hale gelebilecek derecede kendi güçlerini kaybedebilirlerdi.

Kürtler Şeyh Ubeydullah'tan sonra Sultan Hamid sistemine ve siyasetine bağlanıyor ve devletin yaptığı baskılardan kurtulmuş olarak, Ermenilere karşı misli görülmemiş bir teröre girişiyorlar, kendi feodal haklarına kavuşup, Reayaları bedava çalıştırma alışkanlığını, kanunsuz vergi alma olanağını ve cezalandırılmadan talan ve kişi özgürlüğüne dokunma "serbestliğini" geniş bir şekilde elde ediyorlardı.

Bu iktisadi ve siyasi imtiyazlar, Kürtleri delice hareketlere sürükledi ve Kürt Ulusu tüm olarak (az sayıda istisnalar hariç) kendini "Türk" gericiliğine kaptırıp barbarca hareketlere başvurdu. Her aşiret bütün güçleriyle bunda bir birleriyle adeta yarışa girdiler.

Az sayıda olan Kürt aydınları ise, Kürdistan'dan daima uzaklarda olduklarından yavaş yavaş Türkleşip, askeri ve idari memuriyetlerle tatmin oldular. Kürt halkına gelince onlar bilgisiz, başıboş bir şekilde hayvancılıkla geçinip Kürt feodal sistemi içinde yaşamlarını sürdürdüler.

Kürtler bu şekilde hem o günün fırsatlarından yararlanmayı, hem bu fırsatlardan maddi çıkar elde etmeyi, Sultan'a ve Halife'ye sadık kalarak onun sağ kolu haline gelmeyi düşünüyorlar ve aynı zamanda Osmanlı ordusunun seferlerinden kurtulmayı, Ermenileri yok etmeyi ve Sultan Hamid'e bağlı memurların kendilerine vaat etmiş oldukları gibi, hem Kürdistan'ın ve hem de Ermenistan'ın gerçek sahibi olmayı tasarlıyorlardı.

Ermeniler

Ermeni Ulusu'nun bu zor durumunda yöresel değişik grupların harekete geçmesiyle ilk kez silahlı mücadele kısmen başlatıldı. Yabancı ülkelerde bulunan çeşitli siyasi gruplar, birbirleriyle sıkı bağları olmadan kendi başlarına çalışıyorlardı. Tiflis'te değişik grupların yaptıkları toplantılarda delegeler yavaş yavaş temel bir sorun etrafında anlaşmaya varabilmişlerdi. Bu sorunu Kristapor Mikayelyen şöyle belirtmiştir: "Büyük Ermeni bağımsızlık savaşını yapabilmeyi yegâne şartı, bütün değişik siyasi akımları ve değişik silahlı kuvvetleri birleşik bir cephede ve tek bir liderlik altında toplamaktır."

Ancak 1890 yılının sonbaharında Tiflis'teki toplantılardan bir sonuç elde edilebildi ve bütün gruplar birleşebildiler. Hınçaklar da aynı görüşe vardıldıktan sonra. "Ermeni Devrimciler Birleşik Cephesi" olarak adlandırılan büyük bir birleşik Ermeni siyasi partisi kuruldu. Bu partinin amacı "Ermenistan'ın siyasi ve ekonomik tam bağımsızlığını" elde etmesiydi.

Pratikte bu hareketler başlamıştı bile ve Taşnak Partisi bu hareketleri daha düzenli bir şekilde sokmak ve birbirinden kopuk Ermeni halkını bir ulus haline getirme görevleriyle ortaya atılıyordu.

Taşnak Parti Programı Osmanlı devletinin ekonomik durumunu inceleyip, sınıflar arası ilişkileri, ekonomik sömürüleri ve siyasi kargaşalıkları saptayarak şu görüşe varır: "Bu genel teoriden anlaşıldığına göre Osmanlı Ermenistan'ının durumu değişik yönleriyle korkunçtur. Halkı bu çekilmez durumdan kurtarmak ve insanlığın tabii gelişim yoluna girmesine olanak sağlayacak şartları yaratmak, ancak silahlı eylemlerle mümkündür."
"Şu halde devrimin amacı; Başkaldırıp Osmanlı Ermenistan'ında siyasi ve ekonomik bağımsızlık elde etmektir."

Taşnak Parti Programı, devrimin hangi araçlarla gerçekleştirilebileceğini anlatırken, partinin komşu halklara ve bunların arasında Kürtlere karşı tutumunu da belirtir.

"Taşnak, silahlı olarak amacına ulaşmak için silahlı gruplar oluşturur, bunlar bir taraftan hükümete karşı sürekli ve amansız bir savaş verirken, aynı zamanda hem Ermeni ve hem de yabancı unsurları (Süryaniler, Yezidiler, Kürtlerin bir kısmı, Emekçi Türkleri vs. vs.) ezen her türlü şartları ortadan kaldırmaya çalışır. Bu prensip özülüyle diğer halkların bize taraftarlığını sağlamasa bile, hiç olmazsa onların bize karşı direnişini durdurabilir."

II.

Çarpışmalar ve Sebepleri

1880 olaylarından sonra Ermeni-Kürt çelişkisi daha fazla belirli bir hale gelerek sert bir düşmanlık durumunu yarattı. Ermeni bağımsızlık hareketi başladığı anda Kürt bağımsızlık hareketi sona eriyordu ve bu tarihlerden itibaren oluşan Türk-Kürt bileşik cephesi tüm Ermenilere yönelmiş bir belaya dönüştü.

Bulanık-Malazgirt Bölgesi

Bu kendiliğinden gelme kavgalar Ermenistan'ın tek tük noktalarında meydana gelirken, öte yanda bütün ülke üzerine yaygın baskı hüküm sürmekte, silahsız köy bölgeleri gücünün önünde diz çökmüş vaziyette, dizginsiz Kürt aşiretlerinin ve Osmanlı idaresinin zulmü altında ezilmekteydi. İstanbul'un Kumkapı semtinde ve Erzurum'da yer alan ve etrafı sarsan nümayişlerle 1890 sonbaharındaki Kukunyan seferi de bu döneme rastlar. Bahsedilen sefer ile Pasen Alaşgert bölgelerinde sınıra yakın Osmanlı karakollarına ve Kürt aşiretlerine yönelikti.

Zayıf olmakla beraber Ermeniler her yerde ekonomik ve siyasal baskılara karşı direnmeye başlamışlardı. Silahlı eylemler halkın alt tabakalarından yukarı doğru yayılarak herkesi sanyor ve genel olarak, mevcut karışıklığa ve cezasız kalan baskılara karşı en etkili hareketin, kâğıtta kalan şikâyetlerle çözülmeyip, silahlı direnişlerle gerçekleştirilebileceği kanısına varılıyordu.

Sasun Kavgaları ve İsyanı: 1890'dan itibaren Osmanlı idaresi ve Kürt aşiret reisleri dikkatlerini Sasun bölgesine yöneltiyorlardı. Çünkü orası bir Ermeni iç kalesi olarak kabul ediliyordu.

Sasun'un merkez dışındaki Ermenileri, kendi aşiret hayatlarını kaybedip, Kürt aşiretlerine bağlanmış oldukları halde, merkezi Sasun ve Dalvorik halen yarı bağımsız durumunu korumaktaydılar.

Osmanlı idaresi bu yerlere çok az ölçüde girebilmiş, Kürt aşiretleri ise karşılarda tamamıyla bağımsız ve silahlı bir Ermeni aşiretiyle karşı karşıyaydılar. Sasun'daki bu durumu örnek alan çevredeki diğer Ermeniler bundan etkileniyor ve onlar da yavaş yavaş kendi silahlılarına güvenmeye başlıyorlardı.

Sasun'un oynadığı bu önemli rol nedeniyle Osmanlılar ve Kürtler, birleşik güçlerini Sasun'a yöneltip, böylece hem Sasun'u ezmek ve hem de oraya yakın bölgelerdeki Ermeni direnişlerini durdurmak istiyorlardı.

1891'de Sasun'un bütün sınır boylarında sık sık savaşlar gelişmeye başladı ve her köy kendisine ait sınırları korumak için kendi gücünü kullanıyordu.

Sasun Ermeni beyleri kendi aralarında o zamanlar anlaşmazlıklar içindeydiler, fakat dış tehlike arttığında mecburen bu beyler görüşmelere başlamaya karar verdiler. Bu yöndeki atılımda Muş'taki "Birleşik Örgüt"ün öğretmenleri, özellikle de bu öğretmenlerden o sırada Sasun'da bulunan Damadyan büyük bir rol oynadı.

1891 sonbaharında Sasun'daki Beyler anlaşıp, birleşik güçlerle düşmanlarını geri püskürttüler. Bunun üzerine mevcut bu büyük güce karşı Osmanlı idaresi Kürt aşiretlerini kışkırtarak 1892'de bütün Sasun'u kuşattı ve kısa bir zaman sonra da bu kuşatmaya ordusuyla Muş üzerinden katıldı. Ne Kürtler ve ne de Osmanlı ordusu o yılda bir sonuca varamadılar.

Bir yandan git gide artmakta olan tehlikeyi gören Sasun halkı kendisini korumaya çalışırken, öte yandan da Osmanlı güçleri ve Kürt aşiretleri kendi cephelerinde, baharda büyük bir taarruza geçmek ve günlük mıntıkları elde etmek için hazırlanıyorlardı. Çünkü Dalvorik ve Sasun, Kürtler ve Osmanlı idarecileri gözünde bir dikendi.

Hınçaklı Murat, Hınus'tan (Hrayr'ın tavsiyesiyle) Sasun'a geçti ve 1894 Sasun İsyanı diye anılan bu halk savaşına katıldı. Fakat ancak uzun direnmelerden sonradır ki büyük ve unutulmaz Sasun ezilebildi, birçok köyleri harap edildi ve yaklaşık olarak 1000 ölü verildi.

Sasun İsyanı ve kınımı Ermeni Ulusu'nda büyük sarsıntılar yarattığı gibi, yabancı devlet çevrelerinde de etki uyandırdı. Yabancı devletler müdahale ederek, 1894 Mayıs 11 tarihli "Mayıs Tasarısı"nı hazırladılar. Bu tasarının amacı Osmanlı Ermenistan'ındaki reformları gerçekleştirmek idi. Osmanlı idaresi tarafından görevlendirilen Şakir Paşa olağanüstü yetkilerle Ermenistan'a —sözüm ona

reformları gerçekleştirmek üzere— gönderildi, fakat aslında Şakir paşa gizli olarak genel Ermeni kırımını hazırlanması görevini üzerine almıştı ve bu Ermeni kırımı aynı zamanda bütün Osmanlı ülkesindeki Ermenilere uygulanacaktı.

1895 yazı ve sonbaharında korkunç bir şekilde Ermeni katliamları her yerde başladı. Bu katliamların planlanması ve gerçekleştirilmesi Osmanlı idarecilerine ait olmakla beraber (bazı istisnalar hariç) Kürtler de bu barbar hareketlere canla başla katıldılar ve eğer gerçeği belirtmek gerekirse, Ermeni vilayetlerindeki bütün kırımlar Kürtlerin eliyle yapılmıştı.

Direnmeyi yürütebilen Ermeni bölgeleri kendilerini kurtarabildiler. Kalan bütün bölgelerde ise katliamlar esnasında 300.000 insan katledildi. Bundan başka katliamları izleyen süre içerisinde pek çok kişi açlık, hastalık ve perişanlıktan ölürken, diğer birçokları da ancak dinlerini değiştirmek yoluyla hayatlarını kurtarabildiler.

Kürtler genci bir unsura dönüşüp Tatarlara özgü bir ahlakın içine batarlarken, yavaş yavaş kendilerine öz gururlarını ve âlicenaplıklarını yitirerek, Ermeniler için hiç de dost olmayan bir kavim haline geldiler. Bundan sonraki olaylar tehlikeli ve kötü bir şekilde gelişti. Hanasor, Hatavin, Parşen, Sasun, Muş ovası, Vaspuragan ve Hınıs'ta meydana gelen çok sayıdaki çarpışmalar, Ermenilerin yabancı efendilere karşı uşak olmamak için vermiş oldukları var olma savaşları idi.

8. Sultan Hamid Dönemi Ermeni-Kürt Anlaşma ve Dayanışma Çabaları

I

Ancak 1895 – 1896 Ermeni kıyımlarından sonradır ki az sayıda da olsa, Kürt aydınları ve diğer bazı Kürt örgütleri kendi öz halkının bu delice tutumuna karşı protesto seslerini yükselterek, Ermeni-Kürt anlaşması ilkesi üzerinde ısrarla durdular.

Kürtler inatla silahlı Ermeni gruplarını takip ediyorlar ve yöresel katliamlarda bulunarak yine 1895–1896 büyük katliam örneğindeki dehşet havasını tekrar diğer bölgelerde devam ettirmek istiyorlardı.

Dersim bölgesinde Şişmanyar ve arkadaşları faaliyettedirler. Şunu belirtmek gerekir ki bu bölgede Kürtler, Ermeni eylemcileriyle çok dostane ilişkileri içindeydiler ve daha sonra Birinci Dünya savaşı esnasında birçok Ermeni'yi kurtarmışlardır.

II

Şimdi burada ikinci 10 yıllık dönemin ilk yılında (1901) ifade edilmiş olan Taşnak Partisi'nin resmi görüşüne değinelim.

"Gerçekten de bize sorarsanız, Ermeni Ulusu'na —hiç olmazsa 19. yüzyıldan itibaren— sürekli olarak hangi halk daha çok zarar vermiştir diye, o zaman "Kürtlerdir" cevabını vermeyecek olan hiçbir Ermeni bulamazsınız. İşte biz daimi olarak harap eden kesen, ırızımıza geçen, işkenceye tabi tutan ve bizi vatanımızdan göç ettiren, kanımızı emen, yani tek bir deyişle, Ermenileri asan ip Kürtlerdir ve biz işte böyle bir ipten bahsedeceğiz. Durum çok fecidir. Şüphesiz ki sorunu mümkün olduğu kadar soğukkanlılıkla aydınlatılmak için büyük bir dikkat göstermemiz gerekmektedir."

Makale Kürt-Ermeni ilişkilerinin temelini oluşturan nedenlere de değinir.

"Bu nedenlerden en önemlisi, Kürtlerin aşiretlere özgü ilkel yarı göçebe hayat tarzları olup, aşiretlerin ve aşiret reislerinin direkt çıkarları ve bu çıkarlarını güven altına alınmasının ancak talan ve öldürmelerle gerçekleştirilebilmesidir. Talan ve öldürmeler, aşiretlerin ve bireylerin refaha yardım eden çareler olarak kabul edilir ve hatta yapılan soygunculuk ve öldürmeler bir yiğide layık karakterlerdi ve de övgüye layık görülüp hatta üstüne türküler bile düzenlenir.

Ermenilerin ve Kürtlerin sosyal hayatlarındaki farklı yaşam tarzı, iki ulus arasındaki asıl çelişkiyi doğurur. Bu makalede ekonomik nedenlerin bazı yönleri üzerinde durulmamıştır. Bunlardan birinci feodal ve yasal arasındaki ilişkilidir. Bunlar Ermeni - Kürt ilişkilerinin en temel nedenleridir.

İkinci neden olarak "Troşak"a göre Osmanlı ve Rus devletlerinin kullandıkları taktiklerdir. Kürtlerin dikkatlerini bağımsızlık isteklerinden uzaklaştırmak ve onları Ermenilere karşı kıskırtmaktır. Görülüyor ki Osmanlı idaresi değişik tarihlerde Kürtleri bir katliam aleti yaparak bu siyasetlerinde başarı göstermişlerdir.

Üçüncü neden ise İslam dinidir. İslam dininin bazı prensiplerinden faydalanan Kürtler, yaptıkları hareketleri sözüm ona bu prensipleri yerine getirme amacıyla yapmışlardır.

İşte kanaatimize göre en önemli olan nedenler - Kürtlerin ilkel yaşayış tarzı, Osmanlı ve Rus idarecilerinin taktiği ve İslam dini - Kürt - Ermeni iyi ilişkilerini zorlaştırmış ve gelecekte de zorlaştıracaktır."

Başmakale şöyle devam eder:

"İşaret ettiğimiz bu önemli hususlar, Ermeni - Kürt yaklaşmasına bir engel teşkil ettiklerinden, açıkça görülmektedir ki şu anda iki halk arasında sürekli, sistematik bir işbirliği kurulması umudu güçlü değildir. Bizden farklı olan Kürtlerin ilkel yaşayış tarzını değiştirebilmek, Kürt - Ermeni ilişkilerine de aynı şekilde düşman olan iki büyük devlete (Osmanlı, Rus) karşı devamlı mücadele edebilmek, bunda başarıya ulaşabilmek ve Kürtler de ulus anlayışına eş bir değerde olan dinin etkisini bertaraf edebilmek —işte yukarıdaki üç sorun, o denli büyük kültürel sorunlardır ki uzun zaman ve devamlı bir uğraşıya ihtiyaç gerektirir— hâlbuki Ermeni sorununun niteliği halkımızın şu andaki durumu, savaş sahasının yarattığı ortamın bizdeki psikolojik etkileri, günlük hayatın vazgeçilmez acil sorunları, size, çok uzaklarda yapmamız gereken sorunlara kendimizi vermeye zaman bırakmaz. İşte bütün bunlardan dolayı Kürt - Ermeni ilişkilerini meydana getiren başlıca nedenleri ortadan kaldıran sorunu, köklü ve aynı zamanda da karışık bir iş olduğundan bütün yönleriyle ve tam olarak bizi uğraştıramaz. Şu halde günümüzde önem taşıyan biricik sorun, acaba hiç olmazsa küçük ölçüde de olsa bu temel engellerin zarar verici niteliklerini hafifletmek mümkün değil midir veya başka bir deyişle, günümüzdeki bu karışık durumda bile Kürt hayatına türlü etkinliklerde bulunamaz mıyız? Bunlar Kürt - Ermeni ilişkilerini genellikle sürekli değiştiremezlerse de, acaba

kisimen de olsa yöresel, bazen kısa, bazense uzun bir zaman için, bazen önemsiz ve bazen de çok önemli ilişkileri geliştirebilmek için bir ortam hazırlayamazlar mı?"

Makale bu olanağı Kürt birey-yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmada görüyor.

"Kürtler arasında bir aşiret reisini veya dini lideri ikna etmek, onun idare ettiği bütün aşireti ikna etmek demektir. Çünkü aşiretler kendi dini anlayışlarıyla yalnız yönetici liderlerine itaat ederek onların isteklerine uyarlar."

Makale bu konuda geçmiş dönemlerdeki Kürt bağımsızlık hareketlerini ele alarak, onların o dönemdeki amaçlarını ve Osmanlılara karşı olan nefretlerini anlatır ve şöyle devam eder:

"Biz belirli bir ortamın mevcut olduğuna ve bu ortam içinde sürekli olmazsa bile bir dönem için etkili ilişkilerin herhangi bir Kürt lideriyle oluşturmanın ve bu ilişkileri geliştirmenin mümkün olduğuna inanıyoruz.

Fakat başboş komşumuz Kürtler, yalnız güce önem verdikleri için Taşnak Parti Organı şu sonuca varıyor!

Aynı zamanda biz Ermeniler de bu fikirleri onlara empoze etmeye gayret etmeliyiz. Yalnız bunu yapabilmek için bize ait olan kuvvetlerimizi daha da güçlendirmek ve onlara canlı örneklerle, bizim kendi çıkarlarımızı koruyacak gücümüz olduğu gibi, hatta komşularımızın çıkarlarını da koruyacak güce sahip olduğumuzu ispat etmeliyiz. O güce sahip olduğumuz gün Kürtlerin dostluğuna da sahip oluruz. Aksi halde Ermeniler, Kürtlerin gözünde sadece sömürülüp talan yapabilecekleri unsurlar halinde kalırlar, fakat hiç bir zaman ortak düşman olan Osmanlı'ya karşı mücadelede el ele verecekleri bir silah arkadaşı olamazlar." (Troşak', 1901 Haziran ve Temmuz, No: '115' ve 5 '116')

Kürtler 1890-1900 yılları dönemindeki Ermeni örgütlerine karşı küçümseme davranışlarını artık değiştirmişlerdi. Git gide gelişen silahlı eylemler öyle bir güçtü ki onu ya kabul etmeleri ya da karşı çıkıp onunla savaşmaları gerekiyordu. Taşnak Partisi savaşı sürdürmekle birlikte iyi ilişkiler ve işbirliği yaratabilmek için de bu yolda kurbanlar vermekten çekinmiyordu.

1903 sonbaharında Taşnak Partisi'nin önerisiyle İran Azerbaycan'ı bölgesinde partinin aktif üyelerinden Malhas özel bir görevle Hakkâri'ye, oradaki Süryaniler ve Kürtlerle dostane ilişkiler kurmak ve özellikle de Şemdinan'daki Şeyh Mehmet Sıddık'la (Şeyh Ubeydullah'ın küçük oğlu) görüşmek amacıyla yola çıktı. Şeyh Sıddık babasının yerine geçtikten sonra güçlenmişti ve 10.000 kişilik bir silahlı güce sahipti. Bu güçlü aşiret ve din reisini Ermenilere dost yapabilmek, Ermeni eylemcileri için kaçınılmazdı.

Şeyh Sıddık'ın cevabı ise çok ilginçtir.

"Siz Ermeniler Hıristiyan olduğunuzdan belirli bir derecede himaye altındasınız. Herhangi bir köyde bir Ermeni'nin burnu kanadığında, bu haksızlığa karşı İstanbul'daki yabancı büyükelçiler Osmanlılara hemen şikâyetle bulunurlar. "Osmanlı" öldürür fakat suçlu daima Kürt'tür. Osmanlı baskı yapar, kabahatli olan yine Kürt'tür. Hiçbir fenalık ortada mevcut değildir ki bunu yapan Kürt olmasın ve hiçbir zulüm yoktur ki buna maruz kalan Ermeni olmasın. Büyük yabancı devletler buna böyle inanıyor ve siz de aynısını iddia ediyorsunuz. Sizi sevmek için özel bir neden bulamıyorum. Fakat biliyoruz ki bu topraklar üzerinde siz de bizler kadar eskisiniz ve bu topraklarda yeni olan Türklere ve onlara karşı ikimizin de dostane bir tutum takınmamamıza hiçbir neden yoktur. Toprağımız geniştir ve iki halka da fazlasıyla yeterlidir. Başkale ve Norduz'dan başlayarak Musul'a kadar olan bölgeler bizimdir, yukarı da sizindir. İşte esas üzerinde düşünmemiz gereken konu budur. Siz bizimle birlikte olduğunuz takdirde, planlarınızı gerçekleştirmenizde size karşı olmaya hiçbir nedenimiz yoktur." ("Yaşantılar", Malhas, "Hayrenik" aylık dergi, 1926 No: 2)

Bu esas görüşlerini formüle ettikten sonra Şeyh, Ermeni habercilerine serbest yol temin edeceğini, nakledilmesi gereken malları kendi adamları vasıtasıyla da Hoşab'a nakledeceğini, şimdilik silahlı grupların gidip - gelişlerini uygun bulmadığını, fakat daha sonra da bu olanağı da temin edeceğini söyler. Bu konuşmalardan sonra Şeyh, önümüzdeki Mayıs ayında Taşnak Yönetim Kurulu'ndan tam yetkili delegenin yanına vardığında, o bölgedeki bütün beyleri genel bir toplantı için Şemdinan'a çağıracağına da söz verir.

Bu tavizlere karşı ise Şeyh'in koştuğu şartlar şunlardı:

- 1 — Taşnak Partisi Şemdinan'da veya yakın bir yerde, masrafı kendisine ait bir fişek fabrikası inşa etsin ki bundan Taşnaklılar da faydalanabilsinler.
- 2 — Şemdinan bölgesinin tütünlerini Mısır ve Avrupa'ya ihracını Taşnak Partisi kendi mümessilleri ile yapsın (Şeyh'in iktisadi planları büyüktü).
- 3 — Çizmiş olduğu Kürdistan sınırını Taşnaklılar tartışmasız kabul etsin.
- 4 — Taşnak Partisi Avrupa Hıristiyan devletlerinin yardımını Kürdistan için temin etmeye çalışsın.

Görüşme yapmakta olan tarafların siyasi görüşlerinin farklı oluşu açıkça ortadaydı. Genellikle tabii olarak konu Ermeni - Kürt iyi ilişkileri üzerinedir. Ve o yönden ele alındığında atılan adım çok önemlidir, fakat iki tarafın siyasi özlere bir göz atarsak, görürüz ki Taşnak Partisi'nin amacı Sultan Hamid rejimine karşı olup onu devirmektir. Hâlbuki Şeyh Sıddık'ın amacı ise Osmanlı devletinden ayrılarak, bağımsız bir Kürdistan devleti kurmaktır. Ermeni devriminin amacı o yıllarda tüm Osmanlı İmparatorluğu içinde bir devrim yapmak ve bunun için de mevcut rejimi devirmek istiyorlar, hâlbuki Kürt liderleri Kürdistan'ın bağımsızlığını amaç ediniyorlar ve hatta devletin sınırlarını da önceden belirtiyorlardı.

Aynı fark pratik ilişkilerde de görülmekteydi. Biz büyük can ve mal kayıpları pahasına zor zoruna ancak küçük bir miktarda silah temin edebilirken, öte yandan Şeyh bir mermi fabrikasını kendi bölgesinde tesis etmemizi istiyordu.

Maalesef bu yılları takip eden süre içinde değişen şartlar ve olaylardan ötürü, Taşnak Partisi'nin temsilcisi Şemdinan'a gidemedi. Şeyh ise işbirliği oluşturmak için elinde bütün olanaklar mevcut olduğu halde, 1908 Meşrutiyet ilanına kadar Taşnak Partisi ile ilişki kurmak için herhangi bir teşebbüste bulunmadı.

9. Meşrutiyet Dönemi (1908–1915)

I

Ermeni ve Kürtlerin siyasi tutumlarındaki Değişiklikler

10 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanı, bunun için çalışmış az sayıdaki liderler için olduğu gibi, Osmanlı ülkesindeki halklar için de bu olay bir sürpriz teşkil etti.

Meşrutiyet gerçekten de özellikle Sultan Hamid'in sınırsız despotluğuyla karşı karşıya kalmış olan halklara hürriyet getiriyor, kitle halinde Ermeniler ve özellikle Ermeni mücahitleri bu hürriyet atmosferi içinde nefes alabilme olanağı bulabiliyorlardı. Şunu belirtmek gerekir ki bütün Osmanlı devleti içinde halk nazarında Ermeniler en çok baskıya uğrayan bir ulus olarak görülüyor ve dolayısıyla Meşrutiyetin ilk döneminde bu hürriyetin korunmasını en çok Ermeniler yükümleniyorlardı. Ermeniler ve Ermeni devrimcileri ilan edilmiş olan Meşrutiyetle okşanıyor ve derin bir nefes alma imkânına kavuşuyorlardı.

1908 ilkbaharında Daron ve Vaspuragan'daki silahlı örgütler ağır darbeler yiyip, Van'daki silah depolarını Osmanlılara bıraktılar ve bir yandan Aram, grubu ile tevkif edilirken, Daron'daki fedailer de sert bir şekilde takip ediliyorlardı. Böylelikle Meşrutiyet ilan edildiği anda, Ermeni silahlı hareketi de Ermenistan'ın bu iki önemli merkezinde "kritik bir durum" vardı.

Mütareke sayesinde Ermenilerin durumu iyileşmeye başladı, takibata uğramış olan birçokları yerlerine tekrar dönebildi ve bu hürriyet ve kişisel güvenlik döneminde Ermenilerin ekonomik ve kültürel yönden durumları hızlı bir şekilde gelişme gösterdi. Ermeniler canla başla Meşrutiyete sarılarak, ilk günden itibaren bütün güçleriyle bu elde ettikleri hürriyeti korumaya uğraştılar.

Ermeniler bu hürriyet atmosferi içinde, kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarına öncelik tanıdıklarından, Osmanlı devletine karşı tutumlarını değiştirdiler. Ermenilerin ve Taşnak Partisi'nin bu dönemde Türk sever oldukları söylenemez ise de, şurası da bir gerçektir ki onlar Meşrutiyetçi ve Meşrutiyet rejiminin sadık taraftarları idiler. Böylece Ermeni-Türk düşmanlığı dost komşu halklar şekline dönüşüp son bulurken, silahlı Ermeni bağımsızlık hareketi de Osmanlı Meşrutiyetçileri'ne karşı mücadeleden vazgeçiyorlar ve onlarla dost haline geliyorlardı.

Hâlbuki Kürtler ise tam aksine Sultan Hamid dönemini desteklemiş bir kavim olarak şimdi de anti-Meşrutiyetçi bir güç şeklinde ortaya çıkıyor yeni idare tarzına —Osmanlı Meşrutiyet rejimine düşman oluyorlardı.

Ermeniler 'le Kürtler 'in siyasi tutumları arasındaki gayet açık olarak görülen bu ayrılık nedeniyle Ermeniler ve Kürtler Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren ayrı ayrı cephelerde yer aldılar.

Ermenilerin yönetici siyasi akımı olan Taşnak Partisi, o dönemin gerçek ihtiyaçlarını göz önüne alarak. Osmanlı devlet idarecileri, İttihat Terakkicilerle bir anlaşma yaptı.

Bu anlaşmanın amacı şuydu:

- 1 — Meşrutiyeti her türlü gerici güçlere karşı korumak.
- 2 — Ermeni vilayetlerinde en önemli sorun olan toprak sorununa bir çözüm yolu bulmak.
- 3 — Ermeni vilayetleri için, yöresel geniş bir özerk idareyi kurmak.

Gördüğümüz gibi Taşnak Partisi'nin temel düşüncesi Ermenistan'dı. Ermenistan'la ilgili yukarıdaki üç önemli sorun, Kürtleri Ermeni dostluğundan ayırıyor ve onları Ermeni düşmanlığına itiyordu.

Sultan Hamid döneminde bu siyaset daha da dizginsizce devam etti ve bunun neticesi olarak Ermeni vilayetlerindeki Ermenilerin elinden ormanlar, otlaklar ve tarlalar alındı. Meşrutiyet ilan edildiğinde, Ermeniler bu mevcut siyasi hürriyetlerden faydalanarak çok olağan bir şekilde Ermenistan'ın her yerinde kaybetmiş oldukları toprak haklarını tekrar elde etmeye çalıştılar ve Meşrutiyetin bu ilk heyecanlı günlerinde, o zamana kadar bilinen fakat resmi olarak onaylanmadığı halde, şu veya bu beyin yahut aşiretin egemenliği altında bulunan topraklarını geriye alabiliyorlardı.

Toprak sorununun yanında, hem ekonomik ve hem de siyasi nitelikte bir yığın karışık sorunlar vardı, fakat Meşrutiyet aynı zamanda bu sorunlara da köklü bir çözüm getirmiyordu.

Örneğin, bu tür sorunlardan bir tanesi de "Kâfirlik Vergisi"ydi. Bu vergi Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, yürürlükten çıkartılmış olduğu ilan edilirse de, (belli başlı merkezlerden uzak olan) birçok yerlerde, Kürt aşiret reisleri kendilerine özgü gördükleri bu feodal haktan vazgeçmiyorlardı. Yeni bu tür sorunlardan bir tanesi de ücretsiz çalışma, "gulam"lıktı ki aşiret reisleri bundan da vazgeçmek istemiyorlardı.

Kürt Ulusu'nun liderlerini üç sınıfa ayırabiliriz.

1 — *Beyler, Şeyhler, Ağalar*: Bütün aşiretler onların eli altındaydı ve onlar ülkenin ekonomik ve siyasal hayatının ve ülkenin gerçek sahibiydiler. Bu grup halk üzerinde en etkin olanıydı ve eli altındaki Reaya Kürtler ise Meşrutiyet devrinden önceki durumlarında da olduğu gibi bu aşiret reislerinin uşağı olarak kalmakta devam ettiler ve Meşrutiyetin olanaklarından hiçbir şey elde etmediler. Sanki Meşrutiyet yalnız Ermeniler için gelmişti.

2 — *Kürt memurları ve subayları*: Bunlar neredeyse "Türkleşmiş" ve çoğunluğu Sultan Hamid rejiminin sadık hizmetçileri idiler. Meşrutiyet döneminde ulusal uyanıştan dolayı belirli bir ölçüde Kürtlüklerini hatırladıysalar da, memur zihniyetinde kalarak (çoğu İttihatçı kesildi) elde ettikleri pozisyonlarını ve memuriyetlerini korumak için Meşrutiyete bağlandılar ve tüm devleti kapsayan (daha doğrusu İttihatçıların) siyasetini —ulusal olarak örgütlenme ve siyasi bakımdan olgunlaşma ihtiyacında olan Kürt halkını hiç düşünmeden- takip ettiler.

3 — *Hür fikirli Kürt Aydınları*: Bunlar Kürt bağımsızlık fikrini yaymaya çalışanlar olduklarından, Sultan Hamid devrinde takip edilmişler, sürgün edilmişler ve bunlardan bazıları yabancı ülkelere kaçıp "Kürdistan" gazetesini kurmuşlardı. Bunlar Osmanlı Devleti'ne karşı, Kürdistan'ın bağımsızlığı uğruna savaş veren —Şeyh Ubeydullah'ın oğulları ve torunlarından oluşmuş— bu küçük gruptu. Bunlar

halen 19. yüzyılın çeşitli dönemlerinde savaşmış olan iki büyük aile ocağından kendilerine miras kalmış olan aynı nefesi taşıyorlardı. Bu küçük akıma az sayıdaki diğer Kürt aydınları da katılmışlardı. Bunlar samimi olarak Kürdistan'ın bağımsızlığına ve Kürt ulusu'nun rönesansına taraftar idiler.

Daha önce de gördük ki bu aydın ve sözüm ona devrimci grup, Meşrutiyetin ilanından önce Osmanlı devletine karşı çok sert bir dil kullanmış ve Sultan Hamid elinde bir alet haline gelmiş olup, Ermenistan'ı katliamlara ve insafsızca sömürülere uğratmış olan Kürt beylerine (büyük çoğunluğuna) cesurane bir şekilde hücum etmişlerdi.

En umut verici bir özellik bu grubunun içinde çok tanınmış ve nüfuzlu şahısların da bulunması idi, fakat onlar Kürt kitlelerinden kopuk olarak İstanbul'da veya başka büyük merkezlerde yaşarlardı ve onların otoriteleri aşiret reisleri nezdinde çok az bir önem taşırdı. Çünkü aşiret reisleri kendi bölgelerinin gerçek sahipleri olup, uzağı görmezler ve kısa vadeli çıkarlarının peşinde koşarlardı.

Bu üç yöneticiler grubundan ilki, Ermeni vilayetleri içinde Ermenilere karşı olan unsurlardı. Ermeni Ulusu onlarla Sultan Hamid döneminde bir uyuşma olanağı bulamadığı gibi Meşrutiyet esnasında da bulamıyordu. İkinci grup ya İttihat Terakkicilerle veya devletle kaynaşmışlardı. Üçüncü gruba gelince, maalesef bu grup Meşrutiyet döneminde siyasetlerini köklü olarak değiştirdiler. Bağımsızlık propagandalarına son verdiler, Kürdistan sorunu Ermeniler gibi Meşrutiyet rejimindeki Osmanlı devletinin gelişmesine bağladılar ve anti-Türk hareketlerini durdurarak, önceleri Kürdistan'ın bağımsızlığına kendilerini adanmışken, bağımsızlığı hedef tutan aktif hareketlerini ikinci plana iterek, herkesin bildiği basit sözler söylemekten daha ileri geçmeyerek, dikkatlerini Kürt Ulusu'nun kültürel rönesansı üzerine teksif ettiler.

Meşrutiyet döneminde İstanbul'da Kürt Kulübü teşkil edildi. Kulübün resmi organı "Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi" (Kürt Dayanışma ve İlerleme gazetesi) idi. Bundan başka öğrenciler tarafından "Roje Kurd" (Kürt Günü-Güneşi) aylık dergisi yayınlandı ise de ancak birkaç sayı çıkabildi.

Bu yayınların içeriği siyasi yönden güçsüzdü. Bu yayınlarda genel mahiyetteki Meşrutiyet laflarından, kültürel özelemlerden ve medenileşme tavsiyelerinden ileri gidilmiyordu. Bağımsız bir devlet kurma, amacı bağımsızlık olan bir parti kurma, fikirlerini yayma ve Kürt halkını devrimci savaşa itme yönündeki çalışmalarından söz dahi edilmiyordu.

Aynı gazetesinin aynı sayısında Saidi Kürdi şöyle yazar: "*Kürtlere gerekli olan nedir? 15 senedir bu ihtiyaç hakkında düşünmekteyim ve Kürdistan'ın kaderini garantileyecek şu iki fikirden başka hiçbir şey bulamıyorum.*

1 — *Ulusal birlik.*

2 — *Dini bilim ile birlikte asgari uygarlık düzeyine ulaşmak için teknik sanatları öğrenmek ve ileri götürmek."*

Babanzade İsmail Hakkı'nın yazısı ise daha da ilginçtir. O tanınmış bir aydın olup, Hüseyin Cahit'le birlikte "Tanin" gazetesini çıkarıyordu ve Musul bölgesine yerleşik meşhur "Baban" aşiretinden idi. Bütün hayatı ve edebi eserleriyle Türklüğe bağlanmış ve bazen bağlı olduğu Kürt ulusuna ancak kırıntılar dökmele yetinirdi. Kürt organında yazdığı yazının başlığı "Kürtçeye Dair"dir. Orada dilin ve eğitimin önemi hakkında yazarak, ulus haline gelmenin ilk şartının dil ve ulusal okullar olduğunu, Kürt Ulusu'nun kendi eğitimini Türkçe lisanıyla sürdürdüğü müddetçe, ulusal ilerlemesinin zor olacağını söyler.

II

Balkan Harbi

Balkan harbine kadar Osmanlı ulusları bir Meşrutiyet hayatı yaşayarak kendi ulusal rönesanslarına ayrı ayrı yollardan gittiler. Devlet hayatı onların büyük bir meşguliyeti haline gelmişti. Bu dönemde hürriyetler korundu, parlamento ülkenin, kamuoyunun merkezi haline geldi, ilerici ve hürriyetçi atmosfer vasat bir derecede kaldı. Her ne kadar hükümet temel sorunlara el atmadı ve onlara bir çözüm getirmede ise de, yine de Osmanlı ulusları Meşrutiyet rejimden ümitlerini kesmeyip, idari ve hukuki yollardan, isteklerini yavaş yavaş gerçekleştirmek için çabalar gösterdiler. Bu dönem epey uzun sürdü (1908 – 1912). Değişik uluslar ve çeşitli ideolojik akım içerisindeki birçokları Meşrutiyet hürriyete kendilerini alıştırdılar. Her bir ulus bir diğerinin takip ettiği yola saygılı kalarak, kendi aralarından birbirlerinin ve hep birlikte Meşrutiyetin gücünü ölçtüler.

Balkan harbi 1908 Meşrutiyeti'ne bağlanılmış olan bütün ümitleri sildi. Avrupa'daki Osmanlı topraklarının parçalandığını ve düşman ordularının Çatalca önüne geldiklerini gören Jön Türkler, bu arada en fazla sukutu hayale uğrayanlar oldu.

Osmanlı Meşrutiyet rejiminde değişik ulusların ulusal ve ekonomik birçok önemli sorunlarını çözmeye muktedir olmadığını ve bu ulusal sorunlardan, Trakya ve Makedonya'dakilerin ancak bir savaş sonucu ve yabancı müdahale neticesinde çözümlendiğini gören diğer ulusların liderleri de bu durum karşısında sukutu hayale uğradılar.

Bu tarihi dönemde Ermeni Ulusu'nun savaşı da köklü bir değişikliğe uğradı. Taşnak Partisi, Balkan harbinden az önce İttihat-Taşnak anlaşmasını iptal ettiğini ilan etmiş ve bu çok ciddi adım iki nedenden dolayı atılmıştı. Öncelikle İttihat ve Terakki'nin vaatlerini (Toprak sorununun çözümü, idari gayri merkezleşme) gerçekleştirilmemesi ve sonra da Ermeniler içindeki anti-Taşnak akımların (şahsi kanaatime göre olgunlaşmamış akımlar) İttihat ve Taşnak anlaşmasını bahane ederek Taşnak Partisi'ne karşı bir anti-propagandaya başlamasıdır. Bu anlaşmaya hatta Taşnak içinde karşı olanlar vardı. Bu şartlar altında Taşnak 6. Genel Kurulu (1911) Merkez Komitesi'ne İttihatçılarla yapılmış olan anlaşmayı iptal etmesi için verdi.

Ermeniler bu çok önemli uluslararası belge ile apaçık bir anti-İttihat tutumu benimsemiş olarak sahneye çıkıyorlar ve Ermeni bağımsızlık işini Avrupa büyük devletlerinin yardımıyla yürütüyorlardı. O tarihe kadar (1913) Taşnak Partisi anti-Rus bir siyaset izlemekte idi. Hâlbuki Ermeni vilayetlerindeki reformların neticesiyle Ermeniler Rus seven ve Türk'ten nefret edenler haline geliyorlardı. Cepheleğin bu tür ayrı şekilde gelişmesi tabii olarak birçok kaçınılmaz sonuçlar doğuracaktı. Ve her iki taraf da bu sonuçları karşılamaya mecburdu.

Kürtler hazırlıklarına başladılar. Şeyh Said Ali'nin emirleri uzak bölgelere kadar ulaştı ve isyan bayrağını ilk kez Harzan Reşkodanlı Bişare Çeto kaldırdı ve çarpışmalar 1914 ilkbaharı sonlarında birçok bölgelere yayılmıştı.

Kürtler Bitlis şehrine girip, şehrin büyük bir kısmını işgal ettiklerinde, hazır durumda olan Osmanlılar derhal Muş'tan yardımcı ordu birliklerini Bitlis'e doğru yola çıkartırlar ve Kürtler, üstün Osmanlı güçlerinin karşısında geri çekilirler. Çarpışmalar 18 gün devam ettikten sonra, Osmanlı birlikleri Hizan'a girip Şeyh Said Ali ve yakın adamlarını tevkif eder. Böylece Kürt birlikleri dağılır ve Bitlis olağanüstü mahkemesi, derhal Şeyh Said Ali ile birlikte birkaç diğer şeyh ve mollalarla, harekete katılanlardan 14 kişiyi idam ettirir.

Osmanlılar Kürt isyanını gerici (şeriatçı) bir hareket olarak ilan ederek, 14 Kürt liderini bundan dolayı suçlu bulup astıklarını söylerler. Hâlbuki gerçekte hareketin niteliği ulusal olduğu gibi, Rus- İngiliz diplomasisi de bu işe karışmıştı.

Kürt hareketi çabuk boğuldu. Başlıca liderler hemen asıldı ve şüphe altında bulunan birçok aşiret reisleri hapsedilerek, böylece istikbalde olabilecek herhangi bir Kürt hareketinin önüne geçinmek istendi.

Birkaç ay sonra Birinci Dünya Savaşı başladı ve Ermeni reformları da böylelikle havaya uçtu. Ermeni-Kürt uyuşması ve işbirliği yönünde kurulmaya başlanmış olan bağ, kesin bir makasla kesildi.

10. Birinci Dünya Savaşı Dönemi (1914–1918)

Artık Ermeni-Kürt ilişkileri üzerinde düşünen kimse yoktu ve zaten o gergin günlerde bu konuyu düşünmeye olanak bile yoktu. Ermeniler bütün gençlerini Osmanlı ordusuna vermek zorundaydılar ve aynı şey tabii Hamidiye alaylarına katılmamış Kürtler için de geçerliydi. Büyük Kürt aşiretlerine gelince, onlar tümüyle birlikte şu veya bu cephede vazife görmek üzere Osmanlı ordusuna hizmet etmek zorundaydılar. Az sayıdaki belirli dağlık bölgeler (örneğin Dersim, Sasun'un belirli kısımları ve Hakkâri'nin bazı bölgeleri gibi) kendi güçleriyle kendilerini koruyabilir ve tüm olarak Osmanlı ordusuna katılmayabilirlerdi. Fakat denebilir ki, Kürtler genellikle Osmanlı ordusunun kontrolü altında harekete katılmışlardı.

Osmanlı idaresi 1915 yılının başlarından itibaren tahayyül edilmesi imkânsız, müthiş Ermeni katliamlarını uygulamaya başladığında, bu hem Kürtler ve hem de Ermeniler için hiç beklenilmeyen bir sürpriz oldu.

Osmanlı idaresi kurnazca ve planlı bir şekilde, Ermenilerin savaş cephesi oluşturmamaları için bütün bu ulusun yok edilmesini amaçlayarak, bunu devletin güvenilir idari mekanizmasını ve ordusunun kullanarak gerçekleştirdi ve bu yolda aynı zamanda Kürtleri ve Türkleri birer yardımcı vasıtalar olarak kullandı.

Osmanlı idaresinin Ermeni Ulusunu nihai olarak yok etme yönündeki köklü planı, sadece Türk ve Kürt sivil halkının başarabileceği bir şey değildi. 1895 olaylarındaki yaygın katliamların tecrübesi, kısa zamanda ve köklü bir katliamı başarabilmenin eski metotlarla etkili olmadığını göstermişti. İşte bu yüzden Nisan Jenosidinin yapılması kararlaştırıldı. Ermenilerin büyük çoğunluğu buldukları yerlerden sürgüne uğratılarak, yol üstünde planlı bir şekilde yok edildiler. Bu büyük sürgün kitlesinin bir kısmını, önce almış oldukları görev gereğince memurlar ve nöbetçiler öldürürken, kalan kısmı ise yol boyunca ve derin vadilerde karşılarına çıkan Türk ve Kürtler tarafından yok ediliyorlardı. Bunlar Ermeni gruplarına istedikleri muameleyi yapmakta serbesttiler.

Böylelikle Jenosit başlandı. Bunun en ince noktalarına kadar tarihi, yüzlerce ciltlik eserlerde serbesttirler.

Fakat bazı Ermeni merkezleri silaha sarılarak, birçok bölgelerdeki insanları koruyabilmek için kahramanca savaşarak, özgürlükleri için kanlarını döktüler ve bazı bölgelerde ise Ermeni mücahitleri son neferine kadar direnerek, kendi ulusunun şerefini korudu ve ulusunun var olma hakkının haklılığını ispat etti.

Bu direnişlerden burada bahsetmeyeceğiz, çünkü bu konuda etrafta yeterli derecede eser vardır. Tipik olan ve üzerinde durmamız gereken, bu cephelerde Kürtlerin Ermeni direnişinin kırılmasında büyük bir rol oynadıklarıdır. Ermenistan'da yerleşmiş güçlü aşiretler Osmanlı ordusuna yardım edip, Sasun, Çatak (Van'a bağlı) ve Hınıs'un muhasaralarına katılarak Van'ın belirli kazalarında Daron ve Bitlis bölgelerinde katliam ve soygunculukta bulundular.

Bu aşiretlerden bazıları, sanki askeri bir görev yerine getiriyorlarmış gibi, hükümetin zoruyla sahneye çıkartıldılar. Diğer bir kısmı ise öncelikle talan ve soygunculuk amacıyla, 1895–1896 dönemi günlerinde yaptıklarını tekrarlamak için kendi arzularıyla ileriye atıldılar. Böylelikle Osmanlı idaresinin işleri hafifliyordu, çünkü bu düzensiz Kürt güçleri Ermeni dağlarını, vadilerini, ormanlarını tutarak, av köpekleri gibi her türlü irtibatı imkânsız ve bütün sığınakları da emniyetsiz hale getiriyorlardı. Osmanlı orduları bu yardımlar sayesinde Ermeni direnişlerini her yönden kolayca vurabiliyordu.

Dağınık durumda olan Ermeni grupları, Osmanlı idari memurları ve muntazam ordu birlikleri tarafından devamlı olarak sıkıştırılarak her yerde emniyetsiz bir haldeydiler. Türkler hükümete bağlı bir şekilde onların emirlerini yerine getiriyorlardı. Kürtlerin büyük bir kısmına gelince ellerine düşmüş olan artıkları soyuyor ve vahşice onları öldürüyorlardı.

Bu şartlar altında başlayan korkunç Nisan Jenosidi, 1915 yılında bir milyon'dan fazla Ermeni'nin yok olmasıyla son buldu.

Savaşın ilk dönemlerinde Pasin, Eleşgirt, Malazgirt ve Bulanık bölgelerindeki Ermeniler kurtulabilmişlerdi.

Van bölgesinde direnen Ermenilerin ve gönüllü birliklerin (Rus ordusu safında) yardımı sayesinde 110.000 kadar, Muş ve Sasun bölgelerinde ise 30.000 kadar Ermeni kurtarıldı. Kalan diğer bütün bölgelerde ise Ermeniler kırıldılar. Bundan başka, Ermeni Ulusunun küçük bir kısmı, yani savaş sonuna kadar çöllerde sürgünde hayatta kalabilenleri bu korkunç jenositte kurtulabilenler kabilelerine kavuşabildiler.

1916'dan itibaren savaş hareketlerine paralel olarak Ermeni örgütleri hayatta kalan Ermenileri toplama işini 1920'nin Sonbaharına kadar sürdürdü. Böylece hem Osmanlı Ermenistan'ı sınırları içindekiler ve hem de Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerindeki hayatta

kalmış olanları, anlattıkları hikâyeleriyle Ermeni ve Kürt ilişkileri konusunda bazı önemli gerçekleri ortaya çıkartmamıza yardımcı oldular.

1- Kürtler ülkenin güney bölgelerinde, Ermeni kırımına çok az ölçüde katılmışlardır

2- Birçok aşiretler kırımlara katılmamakla kalmayıp, aksine kendilerine sığınmış olan Ermenileri saklamış ve korumuşlardır.

Örneğin Dersim Ermeni kurtaran ocaklardan biri olmuş ve bu sayede 20.000 Ermeni hayatta kalabilmiş, bunlar sonraları Erzincan ve Erzurum yoluyla daha doğuya geçip kurtulabilmişlerdi. Sasun'un Huyt-Modikan'lı Ermenice konuşan Kürt Şeho ailesi o bölgenin Sasun'lularını korumuştur. 1916'da Muş bölgesi Ruslar tarafından işgal edildikten sonra, oradaki Ermenileri ve o bölgedeki diğer aşiretlerin yanına sığınmış olan yakinen 12.000 Ermeni'yi toparlayıp Muş'a getirebilmişlerdi. Suriye dolaylarına sürülmüş olanlardan da edinilen bilgilere göre, Güney Kürdistan'ın güçlü aşiret reislerinin muhafazası sayesinde çok sayıda Ermeni kurtarılabildi.

Ben şahsen bu konuyla ilgili olarak şu gerçeği kendim saptadım. Birçok Kürt aşiret reisleri, 1915-1917 senelerinde Ermenileri kendi muhafazaları altına alıp, onlara Kürt elbiseleri giydirerek saklamış olduklarından, sonradan Osmanlı idarecileri tarafından cezalandırılmışlardır.

3- Hayret edilecek bir gerçekte 1915 Nisan Jenosidinde Reaya Kürtlerin, aşiretlerden daha kötü bir rol oynamalarıdır. Osmanlı idaresi aşiretlerden şüphe ettiği için Reaya Kürtleri sahneye çıkarıp, kısa vadeli jandarma olarak görevlendirip silahlandırarak, kendilerine Ermenileri kırmalarına ve bırakılmış olan mülkleriyle zenginleşmelerine izin verilmiştir. Osmanlı idaresinin kendilerine verdiği bu yetkiden şımaran Reaya Kürtler, Ermenilerin başına tam bir bela kesilerek, son derece insafsız davranışlarda bulunmuşlardır. Ve hatta şu veya bu aşiretin yanına sığınmış olan Ermenileri de Osmanlı makamlarına ihbar etmişlerdir.

1915 yılının sonlarında Ermeni sorunu bir sorun olmaktan çıktı ve o tarihten itibaren de artık Ermeniler iç ilişkiler yönünden dikkate alınacak bir güç değillerdi. Geriye kalanlar, dışındaki Ermeniler, gönüllü birlikler ve Ermeni vilayetlerinden götürülüp sürgünde ayakta kalabilenler idi ki, bunların tümü birden Türkler için artık bir dış düşman sayılıyorlardı. Bunlara karşı ise Türkler tıpkı Rus ordusuna karşı yaptıkları gibi savaşacaklardı.

Türklerin gerçek amacı (ırkçı ve Pantürkist proje), Ermeni ve Kürt Uluslarını kökünden kazımak ve doğu illerini bu iki ulustan nihai olarak temizlemektir. Buna bağlı olarak asıl temel proje, Tatar kitleleriyle birleşme yolundaki engelleri Türkler önünden kaldırmaktır. Bu amaçla Türkler büyük bir beceriklilik ve tahayyül edilmez bir hilekârlıkla, önce Kürtlerin yardımıyla Ermenileri boğmayı becerdikten sonra, 1916'dan itibaren doğu bölgelerinde yalnız kalmış olan Kürt Ulusuna karşı bütün güçleriyle yöneldiler.

Birinci Dünya savaşı esnasında Osmanlı devleti içişleri bakanlığına ek olarak bir "aşiret reislikleri ve göçmenler umum müdürlüğü" vardı. Onun müdürü daha sonraları Ankara hükümetinin ziraat bakanı olan Şükrü Kaya Bey idi. Bu kuruluşun işlemleri 5 maddelik gizli bir emre göre yürütülürdü.

Bu gizli emre göre Ermenilerin sürgünden sonra, Türk vilayetleri içinde dağıtılmaları için Kürtler de sürüleceklerdi. Kürtleri göç ettirmenin ilk amacı, savaş alanı bölgesindeki Kürtlerin, Ruslarla ve Ermenilerle birleşmelerine fırsat vermemek, ikinci neden ise Ermenilerin kırımı ve sürgününden dolayı, doğu illerinde bir Kürt çoğunluğunun oluşmasına olanak bırakmamaktır.

Anadolu'ya gönderilecek olan Kürtler, önceden hazırlanmış bir plan gereğince, orada daha önce mevcut halktan değişik bir muamele görecekler. Kürtler bu yeni yerlerinde halkın yüzde beşinden fazlasını oluşturmayacak, liderler ve gençler halktan kopanlar olarak uzak yerlere gönderileceklerdi. Kürtlere ana lisanslarını serbestçe konuşmaları yasak edilecek ve onların Türkçe öğrenip Türkçe konuşmaları zorunlu kılınacaktı. Özel izin almadan hiçbir zaman yerlerini değiştiremeyeceklerdi.

Burada Sarıkamış başarısızlığından sonra Enver Paşa'nın bir ifadesini kaleme alalım. Kendisi İstanbul'a döndüğünde arkadaşlarının ve devlet makamlarının sorularını cevaplandırırken şöyle demiştir: "*Sarıkamış çarpışmasında dıştan bakarsak yenildik sayılır, fakat gerçekten muzafferiz. Çünkü Sarıkamış ormanlarından Erzurum'a kadar uzanan yollar üzerinde onbinlerce Kürt gençlerinin cesetlerini bıraktık.*"

Bütün savaş esnasında Türk subaylarının ve memurlarının ağızında yalnız şu tekerleme işitilmekte idi. "*Zo gitti, Lo kaldı*", yani "Ermenileri kırdık, Kürtler kaldı" Onlar metodik bir şekilde Kürt Ulusunu da eritmeye uğraştılar.

1914'te Rus orduları ve gönüllü Ermeni birlikleri, Pasen ve Alaşgert'e girdiler. 1915'te Bulanık istikametinde ilerleyerek Van'ı zapt ettiler ve Çatak'a kadar vardılar. 1916 yılının ilkbaharında Erzurum'u, Hınıs'u, Muş'u ve Bitlis'i zapt ettiler. Böylelikle 1916 yılının Şubat ayından itibaren Rus birlikleri Toroslara, Fırat kıyılarına ve Dersim'e kadar geldiler.

Van geri çekilmesi esnasında Aladağ ve Abağa Kürtleri (bunlar bugün -1930- Türkiye'ye karşı delice savaşmaktadırlar) dağlardan inerek, Pergiri (Bergiri) köprüsünü tutup 4000 kadar Ermeni'yi öldürdüler, fakat onlar da cezasız bırakılmadı. 1915 sonbaharında Rus Kazakları ve Ermeni gönüllülerinden oluşmuş bir grup Aladağ'a karşı öç almak için bir harekete başladı. Kürtlere ait 40 kadar köy harab edildi, silahlı şahıslar kınıldılar, kalanlar ise Zilan vadisine sığındılar. Van, Bitlis, Muş ve Hınıs bölgelerinde kalmış olan Kürtler üç yıllık işgal döneminde onların çoğu dağlarda açlıktan eriyip öldü. Her ne kadar bu üç yıllık dönem esnasında Kürtler yavaş yavaş bu bölgelerin Ermeni vatani olduğunu ve Ermeni katliamlarının Ermenilerin sonunu getirmedeğini anlamaya başladılar ise de, ne yazık ki bu dönemde dahi Ermeniler ve Kürtler herhangi bir uyuşmaya yanaşamadılar.

1917 Rus veya Şubat Devriminden sonra Ermeniler oralarda serbest hareket etme hakkını kazanıyorlar ve idari mekanizmaya sahip olarak kendi vatanlarında yerleşmeye uğraşıyorlardı. Onların gerçek sahibi haline gelmiş olan Ermeni idarecileri özellikle Osmanlı taarruzlarından endişeleniyorlardı. Bu endişeyi Rus ordusunun gittikçe çözülmeye başlamış ve boşalan yeri doldurmaya çalışan Ermeni güçlerinin zayıflığı daha da güçleniyordu. Az sayıda da olsa dağlarda yerleşik olan Kürtler Ermeniler için bir tehlike teşkil ediyorlardı. Çünkü Kürtlerin büyük çoğunluğu dört gözle Osmanlı ordularının gelmesini bekliyorlardı.

Ermenilerin Kürtlere karşı öç alma hareketleri haklı sayılabilesine rağmen, yine de birçok Ermeni idarecileri Kürtlerle anlaşmaya varıp Osmanlılara karşı birlikte çarpışmayı önerdiler.

Uyuşma ve anlaşma yönünde birçok atılımlara girişildiyse de muvaffak olunamadı, çünkü Kürtler çekimselerdi ve bu bölgelerden ayrı yerlerde bulunan Kürtlerin akıbetinden henüz haberdar değillerdi.

Uyuşma ve anlaşma yönünde yapılan atılımlardan birini de ben şahsen 1918 Ocak ayında Hinus'ta iken yaptım.

Orada Bingöl, Şuşar, Tekman ve Varto bölgelerindeki Kürt liderlerini ve delegelerini bir Kürt-Ermeni toplantısına davet ettim. Bu kongreye 40 kadar Kürt geldi ve konuşmalar tam 24 saat sürdü. Zannedirim ki bu kongre öz vatanda yapılmış olan ilk Ermeni- Kürt kongresi olarak kabul edilebilir. Biz Kürtlere geçmiş bütün tarihi izah ettik. Bu savaşın neticelerini, Türklerin Ermenileri katledişlerini ve Kürtlere yaptıkları kötülükleri belirterek, Ermeni-Kürt dostluğunun ve işbirliğinin kaçınılmazlığı üzerinde durduk, Kürt delegelerinden bazıları Ermeni-Kürt dostluğuna tamamen inanmışa benziyor idiyse de, büyük bir kısmı teklifi onaylamakla beraber düşmanca bir tutum içinde olduklarını gösteriyorlardı.

Büyük Osmanlı askeri gücü önünde Ermeniler yenilerek Güney Kafkaslara kadar çekildiler. Osmanlılar tekrar tüm Batı Ermenistan'a sahip oldular. Kürtler toparlanıp yan yana gelebildiklerinde Wilson'un Ermenistan bölgesinde yaşamakta olan 500.000 Kürt'ten ancak 100.000 Kürt kalmış olduğunu fark edebildiler.

10. Mütarekeden Sonra Kürdistan ve Ermenistan'ın Bağımsızlıkları Sorunu

I

Ermenistan Cumhuriyeti ve Kürtlerin Tutumu

30 Ekim 1918'de imzalanan mütareke ezilmiş halklar için yeni olanaklar yaratıyordu. Fakat maalesef Ermenistan ve Ermeni ulusu için bu mütareke çok geç kalmıştı.

Yeni doğmuş olan Ermenistan Cumhuriyeti, 28 Mayıs 1918'den, mütarekenin olduğu döneme kadar (Ekim 1918) bir Osmanlı çemberiyle çevrili kalarak varlığı tehlikede idi. Bu durum dikkate alınınca mütarekenin bir kurtuluş olduğu çabuk anlaşılır. Çünkü bu sayede kısa bir zamanda Ermenistan Cumhuriyeti hâkimiyetini İğdir ve Nahicevan bölgelerine yayarak, 1914 Güney Kafkasya Ermenistan sınırlarına dayandı.

Dersim dağlarının yamaçlarında Bingöl'e, Sasun sıradağlarından Van'ın Çatak'ına kadar olan yöreler 1916-1918 yılları arasında Rus ve Ermeni hâkimiyeti altına girmişti ve 1917'nin sonlarında ve 1918'in başlarında ise bu bölgeler yalnız Ermeni idaresi altında bulunuyordu. Bu bölgelerde kalmış olan Kürtlerle, Kulp, Kağızman ve Oltu bölgelerindeki Kürtler, 1914'den 1918'e kadarki dönemde birçok haksızlıklarla karşı karşıya geldiler. Bu dört yıl esnasında Kürtlerle Ermenilerin kardeşçe bir hava içinde oldukları söylenemez. Tam aksine 1915 olayları onları iki ayrı cephede karşı karşıya koymuştur. Ermenilerin 1914-1915'te uğradıkları zorluklara benzer güçlüklerle Türkler, Azeriler ve Kürtler de (Şüphesiz Türk barbarlığının yaptıklarıyla kıyaslanamayan) acı çekmişlerdir.

Osmanlı Ermenistan'ın işgal edilmiş bölgelerindeki Kürtler artık Rus idaresinin kalkmayacağına emindiler ve bu yeni idari sistem içinde Kürtler, Ermenilerin hakim ulus durumuna geleceğine inanıyorlardı. 1917 yılındaki Büyük Ekim Devriminden sonra hem Türkler ve hem de özellikle Kürtler, Osmanlı sınırları içinde er geç Ermenistan'ın kurulacağı inancındaydılar. Bu inanç onlar arasında yerleşikten sonra da Kürtler ve Ermeniler arasındaki ilişkiler iyileşmedi. İtiraf etmek gerekir ki, her iki ulusun liderleri de Ermeni-Kürt ilişkileri yönünde lakaydı bir tavır takındılar ve Osmanlı himayesinden yoksun kalan Kürtler, karşılarında Ermeni ve Rus'u gördüklerinde, Ermenilerin öç alma istekleri karşısında yapayalnız kalmamak için Rusları Ermenilere tercih ediyorlardı.

Kürtler de Ermeniler gibi siyasi oyunlara kurban oldular. Mustafa Kemal Sivas'a gelip (Eylül 1919) çevresinde 35000 kadar silahlı güç topladığında, Kürtler bu karışık dönemde kendilerini güçlü görüyorlar ve Mustafa Kemal'e bir darbe vurmaya hazırlanıyorlardı. Çünkü O'nun sahneye çıkışı güney Kürtlerini de endişelendirmişti. Bu amaçla Malatya bölgesinde (Kâhta) bir Kürt toplantısı yapılarak, isyana başlama kararı alındı, fakat İngilizlerin müdahalesi üzerine bu karardan vazgeçildi.

Bu konuyu ispatlayan 1928'de Amerika'da "Hoybun" tarafından yayınlanmış olan "The case of Kurdistan against Turkey" raporundan şu bölümü aktaralım: "O zamanlar (Ağustos Eylül 1919) meydana gelmiş olaylardan endişelenen Kürt liderleri Malatya yakınlarındaki Kâhta'da bir toplantı yapıp, bir güç oluşturarak Mustafa Kemal'in serüvenlerine bir son vermek kararı aldılar. Fakat maalesef İngiliz gizli ajan bürosunun Halep'teki şefi Albay Bill oraya gelerek, hükümeti adına Kürtlerden her türlü savaş girişimlerinden vazgeçmelerini istedi ve onlara, müttefik devletler savaş paktı gereğince, Kürt sorununu Kürtlerin özlemleri doğrultusunda çözümleneceklerine söz verdi." (sayfa 37)

1920 yılındaki "Ermeni-Türk" savaşı (Eylül, Ekim ve Kasım ayları) döneminde Ermeni bağımsızlığı için kader tayin edici bir dönemdekken. Osmanlı Ermenistan'ında yaşayan Kürtlerden bazıları Karabekir Kazım Paşa'yla birleşerek Ermenilere karşı çarpıştılar. Örneğin Oltu ve Kulp Kürtleri benzer hareketlerde bulundular. Haydaranlı aşireti (Malazgirt-Erciş) Kôr Hüseyin Paşa önderliğinde gönderdikleri büyük sayıdaki süvari birlikleri ise Kars ve Aleksandropol çarpışmalarına katıldılar.

II

Barış Konferansında Ermeniler ve Kürtler

Bütün bunlara rağmen her iki ulusun (Ermeni, Kürt) haklarını tespiti konusunda Ermenistan ve Kürt delegasyonları kendi aralarında bir anlaşmaya varabildiler. Sözü geçen delegasyonlar 1919'un sonlarında bir adım olup, dünya diplomasisi önünde iki ulusun davalarını daha da kolaylaştırıyordu ve bu bildiri Osmanlı nüfuzuna karşı bir darbeydi. Çünkü Ermeni-Kürt birleşmiş cephesi, bu ulusların bağımsızlık sorununu diplomatik çevrelerde güçlendirmekle kalmayıp, ülkelerindeki Ermeni ve Kürtler arasında uyandırarak, kendi halkları üstünde de etki bırakabilir ve ileride şartların olgunlaştığı bir ortamda Osmanlı devletine karşı tehlikeli bir durum yaratabilirdi. Şüphesiz ki Mustafa Kemal'ciler bunu anlayarak Kürt kitlelerini aldatılmak için birçok tedbirlere başvurdular.

Buna paralel olarak herkesçe de bilinmektedir ki Ermenilerin bir kısmı ise denizden denize uzanan "Büyük bir Ermenistan" istiyorlardı.

Öte yandan ise Kürtlerin çoğu Kürdistan sınırlarını ta Erzurum'a, Bitlis'in kuzeylelerine, Van şehrinin varoşlarına kadar yayılmış olarak görmek istiyorlardı ve bu aşırı istekler pratik bir uyuşma olanaklarına büyük ölçüde engel oluyordu. Bundan dolayı büyük devletlerin rolü gitgide artıyor ve bu iki ulusun kurtuluşları onların kararlarına bırakılıyordu. Böylece büyük devletler bu sorunun çözümünü oldubittiye getirecek ve taraflara bunu kabul ettireceklerdi.

10 Ağustos 1920'de Sevr'de Osmanlı İmparatorluğu ile bir barış anlaşması imzalandı. (Mustafa Kemal'in temsilcisi yoktu, Barış Toplantısına yalnız İstanbul'daki Osmanlı hükümeti bir delegasyon göndermişti.) Sevr'de Ermenistan'ın bağımsızlığı ve özgürlüğü konusu (herkesçe bilindiği gibi) kesin olarak imza edildi. Ermenistan Cumhuriyetinin batı ve güney sınırlarının tespit edilmesi için ABD Reiscumhuru Wilson, hakem (arabulucu) olarak tayin edilmişti. Wilson aynı senenin Sonbaharında Ermenistan'ın kesin sınırlarını müttefik kongresine sundu.

Bu sınır Trabzon ve Giresun arasında, Giresun'un 20 kilometre doğusundan başlayarak, Dersim'in doğu eteklerine, Erzincan'ın 20 kilometre batısına kadar inip sonra Erzincan'ın güneyinden Bingöl dağlarının güney eteklerine varır. Surp-Garabet dolaylarından güneye doğru Sasun sıradağlarının kuzey tepelerinden geçer ve Bitlis'in 20 kilometre güneyinden devam ederek İran sınırına ulaşır. Bu sınırlar içinde kalan Osmanlı Ermenistan'ı ve Kafkas Ermenistan'ı, Birleşik ve Bağımsız bir devlet oluşturuyordu. Kafkas Ermenistan'ı kısmının kuzey ve doğu sınırları ise ya Rusya ile ya da diğer bağımsız Kafkas Cumhuriyetleri ile sulh müdahalelerinin imzalanmasıyla nihai bir duruma geçecekti.

Sevr'e Kürdistan sorunu da belirli bir şekle girerek anlaşmanın özel birkaç maddesini oluşturdu. Anlaşmanın 62, 63 ve 64'nüncü maddeleri Kürdistan sorununun çözümü hakkındadır. Tamamını buraya aktarıyoruz.

Sevr Barış Anlaşması ve Kürdistan

"Madde 62- İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri tarafından kendilerine yetki verilmiş üç üyeden oluşan bir komisyon İstanbul'a yerleşerek, anlaşma başkanlığının tüzüğüne göre belirtilmiş bulunan altı aylık süre içerisinde Frat'ın doğusunda bulunan ve sınırları ileride saptanacak olan Ermenistan'ın güneyi ile Türkiye, Suriye ve Mezopotamya'nın kuzeyi arasındaki belirtilmiş bulunan ve Kürtlerin salt çoğunlukta buldukları bölgeler için, anlaşmanın 27. maddesi 11, 2 ve 3 derecelerine uygun olarak, dahili otonomi planını hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun karşısında oy birliğine varılmaması halinde, komisyon üyeleri durumu kendi hükümetlerine ileticeklerdir.

Adı geçen plan, bu bölgeler içinde bulunan Süryani, Keldani ve diğer etnik, dini toplulukların tüm azınlık haklarını garanti altına almak zorundadır. Ve bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, Acem ve Kürtleri temsilen kurulacak bir komisyon, bizzat yerinde incelemelerde bulunacak ve gerek Osmanlı devleti dahilinde ve gerekse aynı şekilde İran sınırında yapılacak bir değişiklik söz konusu olursa, bu değişiklikler, anlaşmanın içeriğine uygun bir şekilde gerçekleştirilecektir.

Madde 63- Osmanlı hükümeti şu andan itibaren, 62. maddesine göre kurulmuş bulunan her iki komisyonun bildirecekleri kararlara aynen uymayı ve bu kararları üç ay içinde tatbik etmeyi üstlenir.

Madde 64- Anlaşma başkanlığının saptadığı tarihten itibaren geçecek en çok bir yıllık süreç içerisinde, eğer 62. maddenin kapsamı içinde bulunan Kürt halkı yani bu bölgede oturan halk çoğunluğu Osmanlı devletinden ayrılarak tamamen "Bağımsız" olmak arzusunu belirtirse ve Milletler topluluğu Konseyine başvurursa ve eğer Konsey'de bu halkın bağımsızlık isteğini gerçekleştirebilecek kapasitede bulunduğuna inanırsa ve bunun yerine getirilmesini ögütlerse, Osmanlı devleti bu ögütlemeye aynen uymayı ve bu bölgedeki bütün hakları ve unvanlarından vazgeçmeyi ve kendisini buna göre ayarlamayı şimdiden üstlenir.

Bu vazgeçme işleminin ayrıntıları, başlıca müttefik güçlerle Osmanlı devleti arasında varılacak özel bir sözleşmeye bağlanacaktır. Bu vazgeçme işi tamamlandıktan ve Kürdistan devletinin bağımsızlığı gerçekleştirildikten sonra da, bu bağımsız Kürt devletiyle günümüze kadar Kürdistan'ın bir parçası olan Musul ilinde yaşayan Kürtlerin kendi istekleriyle birleşmeyi istemeleri halinde müttefik güçler bu birleşmeye karşı hiçbir itirazda bulunmayacaklardır."

Bu metinlerden de görüldüğü gibi Kürdistan sorunu yalnız sınırlı bir çözüme bağlanıyor ve gelecekte birtakım zorluklarla karşılaşmasına yol açıyordu.

Bu anlaşmada genellikle İngilizlerin etkisi ve uzağı güden amaçları görülmektedir. Irak sınırlarını ta Diyarbakir ve Malatya'ya kadar genişletmek yoluyla oraları da bir İngiliz himayesine sokmak imkânsızdı, çünkü birbirleriyle yarış eden diğer büyük devletler de kendilerine düşen payları koparmak istiyorlardı. Öte yandan İngiltere böylece öyle bir Kürdistan yaratmak istiyordu ki, bu Kürdistan'ın bağımsızlığı zaman ve şartlara asılı kalsın ki böylece İngiltere ne zaman bu soruna el atmaya Kürtler yoluyla arzu ederse bunu kolayca yapabilsin. Bunun böyle olduğunu anlamak için 64. maddenin son kısmına bakmak yeterlidir. Burada İngilizler Musul'un ve Bağımsız Kürdistan'ın birleşmesini öngörmekte ve bu çözüme hiçbir yabancı devletin itiraz etme hakkını tanımamaktadır.

Fakat bütün bu diplomatik başarılar ve planlar yavaş yavaş değerlerini kaybettiler. Çünkü Mustafa Kemal idaresi o denli güçlenmiş ve Rus Bolşevikleri yardımıyla o kadar yerlerini sağlamlaştırmışlardı ki, Sevr anlaşmasının imzalanmasından hemen sonra hem Ankara ve hem de Moskova bu anlaşmayı tanımayacaklarını ve ona hürmet etmeyeceklerini açıkladılar. Ankara-Moskova işbirliği zaten epey ilerlemişti ve bu gelişme pratik sonuçlarını ilk kez Ermeniler üzerinde hissettirmekte gecikmedi.

1920 yılının Eylül ayında Mustafa Kemal'e bağlı ordu birlikleri Ermeni Cumhuriyetine karşı bir taarruza başladılar. Bolşevikler ise Karabağ, Zankezur ve Kazak istikametlerine doğru ilerleyerek Ermenistan Cumhuriyetini doğudan tehdit altında bıraktılar. 1920 Aralık ikisinde Ermenistan Cumhuriyeti kesin olarak yenilmiş ve 28 Mayıs 1918'de sahip olduğu küçücük kısmına (Karakilise bölgesi hariç) çekilmişti.

Osmanlı Ermenistan'ındaki Kürtler daha henüz bilinçlenmediklerinden hiçbir hakka sahip olmamalarını kıskançlıkla izliyorlar ve bir eziklik içerisinde "Devir Ermenistan devri, küller Kürdistan'ın başına anlamına gelen "Dewru devrane Felistan'e, xali ser Kurdistan'e" şeklinde Türküler söylüyorlardı. Kürtler Mustafa Kemal güçlerine yardım etmenin Ermeni tehlikesini bertaraf etmek ve Kürt özerkliğini elde etmek demek olduğunu zannediyorlardı.

12. Şeyh Said İsyanı

1920 olaylarından ve Ermeni Cumhuriyeti bağımsızlığının ortadan kalkmasından sonra Türkler Kars vilayetine ve Sürmeli kazasına sahip olurlarken, daha doğuda Sovyetler ise Arpaçay ve Aras nehirlerine kadar inmişlerdi ve Ankara hükümetinin otoritesi artık çok güçlenmiş olduğundan Fransa'yı Kilikya'dan, Rumları İzmir'den ve Müttefik devlet kuvvetlerini İstanbul'dan kovmayı planlıyordu. Bu planlanan şekilde de oldu ve neticede dar görüşlü Pan-Türkist rüzgârlara kendini kaptırılmış olan bir Türkiye Cumhuriyeti kuruldu.

Kürtler artık yeni Türkiye devleti karşısında yapayalnız kalmış olduklarını gördüklerinde, İslam olmalarının ve daha önce Türklere yapmış oldukları yardımların artık hiç dikkate alınmadığını ve bilakis tam aksine "Türk" tehlikesinin yalnız kendilerine karşı yönelmiş olduğunu anlayarak, 1920 yılının Kasım ayında Cibranlı aşiret reisi Albay Halit, Bitlis mebusu Ali Rıza ve Kemal Fevzi Beyler ile Meşhur Şey Said Nakşibendî'nin yönetiminde bir iç örgüt kurmaya yöneldiler. Bu örgüt Kürt ulusu içine yavaş yavaş kök salarak, birkaç yıllık çalışmalardan sonra mükemmel bir ağı halinde bütün Kürdistan'ı sardı.

Ermeni ve Kürt ilişkileri bu safhada iken 1925 yılı baharında Şeyh Said isyanı patlak verdi. Bu isyanın patlak vermesine kadar, ülkede örgütsel çalışmalar yürütülmüştü ki bu konuda "Troşak"ın 1925 Aralık sayısında yayınlanmış olan İsmail Hakkı'nın (Kürt lideri) raporunu burada vermek faydalıdır.

"Türklerin devamlı hücumlarına maruz kalmış olan ve onların yok etme siyaseti altında inlemekte olan Kürt Ulusu önderlerinin etrafında toplandı. Cibranlı aşireti reisi Albay Halit Bey'e Kürt halkının haklarını isteme ve elde etme görevi güvenle ve oybirliği ile verildi. Halit Bey ilk kez 1920 Ekiminde gizli olarak merkezi Erzurum'da bulunan bir "Kürdistan Bağımsızlık Komitesi" kurdu. Komite Türklerin boyunduruğundan kurtulmayı ve bağımsızlığa kavuşmayı amaç edinmişti.

Komite birkaç ay içinde Kürdistan'ın birçok şehirlerinde şubeler açarak Kürdistan'ın ta en ücra köşelerine kadar yayıldı. Dersimlilerle irtibat tesis edildi ve komitenin ilk işi Kürtçe kitaplar yayınlandı ve sözlü edebiyat toplanılma işine girildi. Komite ayrıca, aşiret reisleri, ulemalar ve şeyhlerle irtibat temin etmekle kalmayıp, özellikle Türk okullarındaki Kürt öğrencilerle, Türk ordusundaki Kürt subaylar ve devlet dairesindeki Kürt memurlarla da ilişkiler kurdu.

Kürt Komitesinin haberleşme bölümü çok düzenli ve güçlü idi. Komite, Kürtlerin ulusal varlığına karşı Ankara'da verilmiş olan herhangi bir kararı daha uygulamaya konulmadan önce duyup, ilgililere uyanık bulunmalarını tavsiye ederek iletilirdi. Bu konuda Kürt öğrencilerinin, subaylarının ve memurlarının vatanperverliği ve bu uğurda canlarını bile adayabilmeleri saygıya değerdir. Bağımsızlık hareketinde Kürt ulemaları son derece sır saklamasını bilerek, bağlılık vefakârlıklar gösterdiler.

Komitenin ulusal çalışmalarının bütün amacı, Kürtlere kendi kültürlerini unutturmamak, onlara Türk'ün 'Kan ve Demir' siyasetini anlatmak ve her ne pahasına olursa olsun Türk boyunduruğundan kurtularak Bağımsız bir Kürdistan kurulmasının zorunlu olduğunu göstermekti."

"Kürdistan Bağımsızlık Komitesi ulusal amacına varmak ve genel bir isyanı organize etmek için durmadan çalışıyordu. Komite, genel hareketi 1925 yılının Haziran ayında başlatacağı, fakat bazı olaylar "Büyük Kürt isyanı"ni kararlaştırılan tarihten daha önce başlatmaya mecbur etti."

Kürtler' in derin sessizliğinden cesaret alan 'Türkler', derhal Erzurum Merkez Komitesi Başkanı ve Kürt Ulusal Örgütü Başkanı Albay Halit Bey'i (Cibranlı) tevkif edip, makineli tüfeklerle donatılmış olan büyük bir birlik önce Muş'a, sonra da Bitlis'e götürerek orada kolordu karargâhına hapsedtiler.

Artık durum çok nazik bir döneme girmişti. Merkez komitesi, derhal genel bir harekete başlamanın kaçınılmaz olduğuna karar verdi. Bütün şubelere emirler yollanarak, Halit Bey'in Muş'ta hapsedilmiş olan Kürt ağasının oğlunun, Bitlis'te hapsedilmiş olan Yusuf Ziya Bey' in ve arkadaşlarının derhal kurtarılması emri verildi. Genel isyanın başlaması konusunda da benzer kesin emirler verilip Kürdistan'ın her tarafına gönderildi. Halit Bey'in yerine oybirliği ile Palu'lu Şeyh Said Efendi Başkan ve genel kumandan tayin edildi.

İsyan 1925 yılının Şubat başında Kürdistan'ın bütün bölgelerinde birden başladı. Hasananlı aşireti reisi Albay Halit Bey derhal Muş'u kuşattı. Cibranlı aşiretinden Hasan Bey çarpışmalardan sonra Hinus'u, Şeyh Abdullah ise Varto'yu zapt ettiler. Birkaç önemsiz çarpışmadan sonra Ergani-Maden de zapt edildi. Şeyh Said 7000 isyancıyla birlikte Kığı, Egil üstüne yürüyüp, Hayne, Lica ve Piran'ı zapt ederek Çapakçur'a hakim oldu ve bütün Harput'u tehdit altına aldı. Az sonra da çevre aşiretlerinden yardımcı kuvvetler alarak derhal Diyarbakir üstüne yürüdü. 'Türkler' endişeye kapılarak derhal Sankamış'taki 9., Erzurum'daki 8., Diyarbakir'deki 7. tümenleri ve Mardin'deki 1., Urfa'daki 14. süvari alaylarını, Van'daki 1. süvari tümenini ve hudut birliklerini harekete geçirdiler. Bu çok büyük sayıdaki birlikler, sağdan soldan temin edilmiş olan diğer muntazam birliklerle takviye edilerek her yönden Kürt güçlerine karşı yürümeye başlayıp kanlı çarpışmalara yol açtılar. Güç ve azimlerini ulusal bağımsızlık ruhundan alan Kürtler, bu büyük Türk birliklerini her yerde mağlubiyete uğratarak dağıttılar.

Artık Kürtler Kürdistan'ın 12 vilayetini zapt etmişlerdi. Durumun çok tehlikeli olduğunu, isyancıların Siverek kaplına dayanmış olduklarını ve isyan bölgelerindeki Türk birliklerinin tamamen eriyip dağılmış olduğunu gören Ankara hükümeti derhal genel seferberlik ilan etmeyi zorunlu buldu.

Kürt isyancıları Türklere karşı kendi haklı savaşlarını ilan ederken hiç değilse yabancı büyük devletlerin Türklere yardım etmeyeceklerini ummuşlardı. Özellikle güney ve güneybatı sınırlarından emindiler. Hâlbuki tam tersine, Türkler, Fransız devletinin

nzası ile Suriye demiryollarından faydalanarak Carablus üzerinden ilk kez 80.000 ikinci kez 25.000 askerle birlikte, hafif ve ağır top, makineli tüfek ve uçakları Mardin'e, yani isyan bölgesine aktardılar.

Durumun çok tehlikeli olduğunu anlayan isyancılar Diyarbakir'i tahliye kararı verdiler. Kürtler Siverek kapıları önünde Ankara hükümetini tehdit etme durumundayken, 'Büyük İhtilal' le ulusların bağımsızlığını ve hürriyetini ilan etmiş olan Fransız Ulusunun Kürdistan'ın hürriyet özelemlerini boğmak ve bağımsızlık ateşini söndürmek için 'Türkle' birleşebileceğini Kürtler akıllarının ucundan bile geçirmemişlerdi.

Bu dönemde 200.000'e varan 'Türk' güçlerine karşı Kürtlerin yalnız 40.000 mücahidi vardı. Kürtler Nisan sonlarına doğru erişilmez olarak bilinen Genç, Dersim, Bitlis ve Hakkâri dağlarına başarılı bir şekilde çekildiler. Nihayet Şeyh Said'in kuvvetleri Genç'in kuzeyinde zor bir duruma girmişlerdi. Doğuya çekilmek için ateşli çarpışmalar vererek 'Türk' cephesini yarıp Varto yakınlarına varabildiler. Bu olaydan sonra çeşitli kollar halinde ve çeşitli istikametlerden çok sayıda Türk kuvvetleri ilerleyip Şeyh Said'i tekrar muhasara altına aldılar. Birçok kanlı çarpışmalardan sonra Şeyh Said şafakta yeni bir taarruz yaparak muhasarayı yarmak istediysede maalesef başarılı olmadı ve Çarpuğ köprüsü yakınında büyük bir kısmı yaralı olan diğer liderlerle birlikte Türklerin eline esir düştüler ve hep beraber Diyarbakir'e gönderildiler."

İsyanın genişliğini göz önüne alan Türkler tehlikeli addedilen düşmanlarından kurtulmak için Bitlis'te hapsedilmiş olan aydın Kürt liderini mahkemesiz yok ettiler. Halit ve Ali Rıza Beyler kurşuna dizildiler. Yusuf Ziya Bey, damadı ve arkadaşlarını astılar.

Bu olaylardan kısa bir zaman sonradır ki Türkler Şeyh Said'i ve diğer liderleri kuşatıp esir ederek Diyarbakir'e yollamaya muvaffak oldular. Diğer Kürt ileri gelenleri de bölüm bölüm muhakeme edilip asıldılar. Böylelikle Diyarbakir, Harput ve Malatya'da kurulan 'Türk İstiklal Mahkemeleri" 200 Kürt lider ve aydınlarının cellâdı oldu.

Mahkeme edilip asılan tanınmış kişilerden bazıları analım. Senatör ve Kürdistan'ı Yükseltme Birliği Başkanı Şeyh Abdülkadir (Meşhur Şeyh Ubeydullah'ın oğlu) ve oğlu, Kürt Dostluk Örgütü'nün genel sekreteri Şair Kemal Fevzi Bey, Bağımsızlık Komitesi azası Dr. Fuad Bey, Avukat Refik Bey ve pek çok diğer tanınmış nüfuzlu Kürt liderleri.

Hareketin Niteliği

"Türk İstiklal Mahkemeleri"nden çıkardığımız sonuçlar şunlardır.

- 1- Kürt isyanında hiçbir yabancı devletin parmağı yoktu, tam aksine Kürt bağımsızlık hareketini ezmek için komşu devletlerden bazıları Türkiye'ye yardımda bulunmuşlardı.
- 2- Kürt isyanı dinci ve gerici bir isyan olmadığı gibi, gerici Türk unsurlar ile de hiçbir ilgisi, bağı mevcut değildi.
- 3- "Türk İstiklal Mahkemeleri" özellikle Kürdistan'ın bağımsızlığı üzerinde durarak şu neticeye vardı. Silaha sarılan bütün Kürtlerin amacı, Türk boyunduruğundan kurtulmaktır.

Oysaki bu açık belgelerin tam zıddına Türk hükümetinin dış istihbaratı dünya kamuoyunu, meydana gelen olayların dini gericilikten doğduğunu ve hareketin henüz uygulanmakta olan Avrupalılaşmaya karşı olduğu kanısını yaratmaya çalışmıştır. Avrupa basınında buna inananlar oldu ve bu isyanın nedenleri arasında Milli Bağımsızlık fikrinden başka, gerici fikirlerin de rol oynadığı zannedildi. Fakat ne acıdır ki devrim adına çok konuşan bir devlet ve parti vardı ki Büyük Kürt İsyanının "Devrimci" Kemalizm'e yönelik gerici bir hareket olduğunu ilan etmişti. İşte bu devlet Sovyetler Birliği ve bu parti de Sovyetler Birliği Komünist Partisi idi.

13. Kürt Ulusal Savaşında Yeni Aşamalar – Kürt Ulusal Partisi "Hoybun"

Kürt güçlerinin en büyük merkezlerinden biri olan Dersim, Şeyh Said isyanına katılmadığı için (her ne kadar orada belirli tutuklamalar ve sürgünler oldu ise de) çok az kayıplarla kurtulmuştu. Dersim daha bir müddet Türkiye için bir çibanbaşı olarak kalmaya devam edecekti.

Bütün bu olaylarla birlikte bu olayların etkisiyle (Kürtlerde meydana gelen bir psikolojik değişimle) Kürtler ilk defa Ermeni- Kürt ilişkilerine tarihsel önemini verebildiler.

Ve 1925 isyanı ve "Türk"lerin geniş ölçüdeki katliamları, Kürt kitleleri ve liderlerini köklü olarak, er geç Ermenilerin durumuna düşmeye mahkûm edeceğine ikna etti.

Böylece Ermeni-Kürt işbirliği ve kardeşliği ülkenin içinde amansız darbeler altında bulunan, sefalet ve tehlikeyle karşı karşıya kalmış olan Kürt Ulusunun kalbinde geliyordu. Özellikle hayatta kalmış olan çok az sayıda da olsa Ermenilerin de Kürt isyanına katılmış olmaları ve Kürtlere uygulanan aynı gaddarlığının kurbanı olmaları bu hisleri etkiledi. Ermeniler şu veya bu aşirette, ya Kürt giysileri içinde ya da "Kürtleşmiş" olarak bulunuyor ve böylece kardeşlik ve birlik kavramı savaş meydanlarında ve darağaçlarında geliyor, filizleniyordu. Şüphesiz ki, Türklerin eline esir düştüklerinde ilk kurbanlar daima Ermeniler oluyordu.

Kürt isyanı yabancı herhangi bir devletin tahriki ile meydana gelmemiş olduğundan, Kürtler ümitsizlik günlerinde bile hiçbir zaman gözlerini kudretli yabancı devletlere çevirmeyip, bilakis öncelikle kendi hem kaderleri olan Ermeni Ulusunun elini aradılar.

Kürt ve Ermeni siyasi liderleri 1926-1927 yıllarında devamlı bir çaba göstererek, düşüncelerini yaydılar, aralarında çelişki halinde bulunan güçleri barıştırdılar ve bunun sonucunda 1927 yazında birçok bölgesel toplantılar ve tartışma oturumları yapabildiler. Daha sonra aynı senenin Sonbaharında Kürt Milli Genel Kurultayı yapıldı. Buna mülteci Kürtleri, dışardaki Kürt gruplarının, aydınların ve isyan halinde olan bölgelerin temsilcileri de katıldılar. Bu kurultay, şekil bakımından Kürt Ulusunun o zamana kadar hiçbir zaman sahip olmadığı ilk ciddi siyasi ve devrimci bir kurultaydı.

Bu kurultay "Hoybun" ulusal siyasi partinin temelini attı. Ona eski örgütler ve siyasi akımlar da katılarak Taşnak Partisinde olduğu gibi tek bir ulusal parti meydana getirdiler.

"Hoybun" partisinin siyasi çizgisi ise şöyleydi. Öncelikle İran devletine, Irak ve Suriye'deki Arap halkına ve onların himayecilerine (İngiliz ve Fransız) karşı dostane bir tutum takınarak, o yerlerdeki büyük Kürt bölgelerinin barış ve refahını garanti altına almak.

Sonra da aynı kadere sahip olan Ermeni Ulusuyla dostluk kurarak, ortak düşmana karşı işbirliği yapmak, Ermenistan ve Kürdistan'ın bağımsızlıklarının toprak bütünlüklerinin karşılıklı olarak kabul edilmesini tartışma götürmez temel bir prensip olarak kabul etmek.

Kurultay "Hoybun"un Merkez Komitesini seçti, bu komite Birleşik Kürt Ulusal Partisi'nin politbürosu olarak faaliyete geçmekle beraber, Kurultay tarafından "Kürdistan Milli Hükümeti" olarak ilan edildi.

Hoybun'un önemini belirtirken aynı zamanda bu örgütün Türkiye'ye karşı faaliyette bulunan başlıca kuvvet olduğunu ve Kürdistan'ın bağımsızlığı amacını güttüğünü de belirterek, genellikle Türkiye dışında bulunan küçük birtakım Kürt gruplarının fikirlerinden de biraz bahsedelim.

1- *Taabig Kürdistan*: Bu gurubun fikrine göre bağımsız Kürdistan yaratmak zordur ve herhangi bir devletin himayesi şarttır. İngiltere, Irak, İran ve hatta Rusya'yı tercih ederler, fakat Türkiye'yi asla. Bu akımın merkezi Revanduz'dur (Irak) ve "Zara Kurmanci" aylık dergisini çıkarırlar. Bu akım şimdilik Irak çerçevesinde kalmaktadır.

2- *Özerklik taraftarları*: Bu akımın başında Süleymaniye'deki meşhur Şeyh Mahmud bulunmaktadır. Bu akımı benimseyenler Süleymaniye bölgesi çerçevesinde kalmakta ve Irak'a bağlı özerk bir Kürdistan yaratma amacındadırlar. İngiltere'ye karşıdırlar. "Jian awe" haftalık dergisini ve "Zanisti" kitap ve kitapçıklar serisini yayınladılar.

3- *İran Kürdistan'ın Kurtarılması*: İran Kürdistan'ının kurtarılmasını öngören çok sayıdaki Kürt güçleri İran sınırı boyunca bulunmakta ve ilhamlarını Kemalistler ve Bolşeviklerden almaktadırlar. Türkler, İran bölgelerini devamlı isyan halinde bulundurmak için her zaman çaba göstermişlerdir (Simko'nun kavgalarını hatırlayalım). Türklerin bunda amaçları İranlıları Kürtlere düşman etmek ve böylelikle Kürt hareketine karşı İran'ın işbirliğini temin edebilmektir. Bundan başka da Türklerin bir diğer amacı da bu hareketler sayesinde Kürtlerin dikkatini İran Kürdistan'ı üzerine çekmektir.

Bu durumda Hoybun işe başladığında 1927 Ararat isyanı zaten alevlenmişti. Hoybun örgütü hızla yayıldı ve hem ülkede ve hem de dışarıda iç tüzük şartlarına uygun bölgesel örgütler yaratıldı ve bu örgütler birbirleriyle bağlandı. Her örgüte giren aşiretlerin uyuşmalarını garanti altına almak için, parti tüzüğünün yükümlerinden başka aşığıdaki kardeşlik andını da kabul etmeye mecburdular.

III

Türk hükümeti bir taraftan Kürt güçlerini ezerken, diğer taraftan da kendi kuvvetlerini belirli merkezlerde toplayarak isyan bölgelerini demir bir çember içine alıyordu. Amaçları o bölgelerin örgütlenerek ulusal bir hareket haline gelmesine engel olmaktı.

Bu yönde en tehlikeli yer Dersim'di. Çünkü Dersim büyük bir Kürt ocağı olup, güçlü bir askeri potansiyele sahip ve aynı zamanda Dersim stratejik durumu ile Harput, Erzincan ve Diyarbakır'a çok yakın olduğundan Türk ordu merkezlerine karşı bir tehdit teşkil ediyordu. Çünkü Dersim'den gelecek bir darbe sadece bir Kürt darbesinden çıkıp, o yörede aynı zamanda Kemalist rejimden hoşnut olmayan diğer güçleri Kemalistleri devirmek için ayaklandırılabirdi. Bütün bu olanakları tartan Türk askeri idaresi, Dersim'i ezmek için kesin bir adım atmaya karar verdi.

1927 yılının başında Kürt hareketinin ciddiliğini görerek, büyük bir askeri taarruzun, kısa bir dönemde bütün Türkiye'yi bir iç savaşa sürükleyeceğini anlayan Türk idarecileri, asırlardan beri kullandıkları metoda tekrar başvurdular. Genel bir af kanunu çıkarttılar. Bundan Şeyh Said isyanına katılan ve katılmayan bütün Kürtler faydalanacaklar ancak, Kürdistan illerini barış içinde kalabilmesi için 1400 tehlikeli aile batı illerine sürüleceklerdi.

1927 yılı sonbaharının sonlarına doğru 10.000 kişilik bir Türk ordusu Iğdır ve Beyazıt istikametlerinden aynı zamanda Ararat'a karşı taarruza geçti. Bu suretle maalesef Eleşgirt, Zilan, Abağa ve Kulp Kürtlerinin yardımlarından yoksun olarak ilk Ararat isyanı patlamış oldu.

1928 yılı Mayıs aya ortalarında 12 Türk milletvekilinden oluşmuş bir delegasyon, yanlarında Karakilise valisi, 29. Tümen kumandanı, aynı ilin Jandarma kumandanı, Diyadin ve Beyazıt kaymakamları olduğu halde Şeyhli Köprü mevkiine gelerek, Kürt güçleri kumandanı ile görüşmeyi teklif ettiler. İhsan Nuri 60 atlı ile birlikte bu görüşmeye gitti. Şeyhli Köprüsü, Ararat isyancılarıyla Türklerin kontrol sınırındaydı.

Delegasyon Türk hükümeti adına, şayet Kürtler mücadeleden vazgeçerlerse genel af çıkartılacağını ve İhsan Nuri Paşa'ya Türkiye'de ya da yabancı bir ülkede yüksek bir görev verileceğini teklif ettiler.

İhsan Nuri Paşa, Türklerin bu teklifini küçümseyerek reddettikten sonra Kürtler için kabul edilebilecek yegâne şartın, Kürdistan'ın Türk orduları tarafından boşaltılması ve Türkiye tarafından Kürdistan'ın bağımsızlığının tanınması şartı ile mücadeleden vazgeçeceklerini söyledi.

1928 yılı Sonbaharında Şeyh Ali Rıza (Şeyh Said'in oğlu) Irak'tan Türkiye'ye geçti. Birkaç ay sonra O'nun tevkif haberi işitildi. İşte o andan itibaren affa inananlar artık kaybolmuştur. O'nun küçük kardeşi Selahattin ise daha sonraları Erzurum'a geçti ve onda tevkif edildi ve şimdiki dek (1932) mahkemesi sürmektedir.

14. 1930 Ararat İsyanı

Kürt Bağımsızlık hareketi ve Ermeni-Kürt ilişkileri tarihinin en önemli sayfası 1930 yılı Haziranının başında patlak veren son Büyük Ararat İsyanıdır.

Türkler daha 1927 de doğu illerine 100.000 Türk göçmenini yerleştirmeye karar vermişler ve bu yönde masraf için devlet

bütçesinden bir milyon lira ayrılmasını onaylamışlardı. Hükümet Kuzey Kafkasya'dan 50.000, Suriye'den 15.000, Kıbrıs'tan 5.000 ve diğer çeşitli yerlerden 30.000 Türk getirmeyi planlamıştı. İşte Ararat İsyanı sayesinde bu Türk planı gerçekleşemedi. Bu kadar sayıdaki "Türkler" Türkiye Ermenistan'ında yerleşemedikleri gibi, hatta Van, Beyazıt ve Iğdır bölgelerindeki mevcut Azeri ve Türklerin büyük bir kısmı da ya eridiler veyahut ta oraldan uzaklaşmaya mecbur oldular.

Türkler 1930 Haziran ayı başlarında hücumla başladıklarında Ararat isyancıları artık hazır ve sürprizle karşılaşmadılar, fakat maalesef diğer bölgeleri böyle bir hücumla henüz hazır değillerdi.

Böylelikle Büyük Ararat İsyanı patladı. Bu gerçekte (Erzurum'dan başka) Ermenistan ve Kürdistan'ın bütün bölgelerini kapsayan bir isyandı. Türkler Haziran ayı esnasında Iğdır ve Beyazıt'a 10.000 kadar asker yığdılar ve böylelikle Ararat isyancılarına kesin bir darbe indirerek sorunu sessizce kapatmak arzusundaydılar. Aynı esnada çok sayıda askeri birlikler de birkaç tehlikeli sayılan bölgelerde mevzilenmişlerdi.

Ankara-Moskova işbirliği uzun süre perde arkasında gizli kalamadı. Sonunda Kızılordu birlikleri Aras'ı geçerek, Kürt isyanını boğmak için Türk barbar ordusuna yardıma koştular. Bu kadarla da yetinmeyip Moskova-Ankara birleşik diplomasisi İran hükümetine, Küçük Ararat dağını Türkiye'ye terk etmeye razı olması ve kendi askeri güçleriyle Ararat bölgesindeki Kürt güçlerini ezmesi için baskılarla bulundular.

İran sınırları üzerinde Türk ordu birliklerinin toplanması, İran'ı tehdit edici bir durum yarattı. Kızılorduya ait birlikler İran Azerbaycan'ın bazı bölgelerine girerek İran topraklarını işgal ettiler. Bu harekete karşı da, Kafkaslarda isyan hareketinde bulunanların İran topraklarına geçmiş olduklarını ve Kızılordunun kaçanları takip etmek zorunda oldukları gerekçesi kullanıldı. Fakat bütün bu hareketler ve de Tahran'a yapılan baskılar (Moskova ve Ankara elçileri tarafından) gösteriyordu ki, Türkler kendi ordu birliklerini İran Azerbaycanına sokarak, Kürt hareketiyle aynı zamanda Pantürkist bir planın bir kısmını çözmek için bir fırsat kollamaktaydılar. Türkler bütün başarısızlıklarının nedenini İranlılara sınırı geçerek Kürt hareketine katılmalarına izin vermeye suçluyordu.

Böylelikle İran dört ay tarafsızlığını muhafaza edebilmiş ve Türkiye'nin İran'ın işlerine karışmasına onurlu bir şekilde karşı koymuştur. Fakat Kürt isyanının sadece Kürdistan'ın kuzeydoğu köşesinde sınırlanmış olarak kaldığına ve güneydeki büyük Kürt kitlelerinin genel isyana katılmadıklarını (bu takdirde Türk ordu birlikleri dört ateş arasında kalarak mahvolabilirlerdi) ve Moskova'nın Ankara ile işbirliği yaparak, askeri müdahalelerde bulunduğu anda, uluslar arası kamuoyunun böyle bir durumda yalnız bir protesto ile yetinebileceğini anlayan İran, yavaş yavaş kesin siyasi direnişlerini bırakarak, durumun alevli bir hale gelmemesi için kendisine orta bir yol seçti.

Bu olaylar esnasında Türkiye iç ve dış iki büyük zorlukla karşı karşıya bulunuyordu. Kürt isyanı patlak verdiği anda, Türkiye zaten ekonomik kriz içinde iflas durumundaydı: Ve o günlerde Türk hükümeti bir dış borç elde edebilmek için her türlü çabayı sarf etmekteydi. Kürt hareketi ve bu hareketin gösterdiği büyük güç ve savaşın sürekliliği yüzünden kapitalist dünyası Türkiye'ye ödünç para vermeye yanaşmıyordu ve Türkiye zaten kötü olan durumunu, Kürt-Türk savaşının zorunlu kıldığı büyük harcamalarla daha da kötü bir duruma sokuyordu.

Bütün bunlar (tabii Mustafa Kemal'in hoşgörülüğü ile) Fethi Bey partisinin meydana gelmesine neden oldu. Bu durum Türk iç siyasi hayatını parçaladı ve İsmet Paşa kabinesinin prestijini düşürdü. İsmet Paşa ile Mustafa Kemal arasında suskun bir kavga başlamıştı. İsmet Paşa idari ve askeri mekanizmayı gerip, gerçekten kendisine karşı bir tehlike gözükken Fethi Paşa'yı etkisiz bir hale sokmak istiyordu.

Ararat cesurane bir şekilde Eylül 25 'e kadar direndi. Her türlü irtibattan yoksun olan Ararat liderleri, savaşa devam etmek için zorunlu olarak iki ayrı sorunu düşünmeye başladılar ki ilki her türlü erzak ve yiyecek darlığı idi çünkü askerlerden başka çok sayıda sivil halkı da beslemek imkânsız bir duruma gelmişti. İkincisi ise cephanesiz ve teçhizat darlığı idi.

15. Kürt Ulusunun Bugünkü Durumu ve Ermeni-Kürt İlişkileri

I İran Kürtleri

Kürt Ulusunun büyük bir kitlesi uzun asırlardan bu yana İran'ın idaresi altındadır. Küçük Ararat'tan başlayarak bütün Türk-İran sınır boyunca Zağros dağları ve Urmiye gölü güneyinde Kürtler Kürdistan eyaletini oluştururlar, daha güneye Musul ve Süleymaniye'ye paralel olarak Kermaşah ilini oluşturup, Kasr-ı Şirin ve Bağdat sınırlarına kadar varırlar. Bu kalabalık ve Kürtlerin yoğun şekilde yaşadığı yekpare bölgeden başka, Horasan ve diğer İran illerinde de Kürtler dağınık şekilde yaşamaktadırlar.

Sultan Selim ve Şah İsmail çarpışmalarından sonra, Kürdistan bölündü ve günümüzdeki sınır, geçen yüzyıl esnasında önemsiz değişikliklere uğrayarak o günkü durumunu olduğu gibi muhafaza etti.

Kürt ulusunun İran'daki parçası uzun yüzyıllar İran sınırları içinde kalarak hemen hemen İran devlet sistemine alışmış ve kısmen de onunla kaynaşmıştır. İran Azerbaycan'ındaki Kürtler ve Van, Hakkâri, Musul hattına yakın bölgelerde yaşayanlar, Türkiye Kürdistan'ındaki Kürtlerle birlikte devamlı kontak halinde olup, Kurmanci lehçesini konuşurlar. Kalan diğer Kürtler ise Lurca (veya Farsça ile Kürtçe arasında bir lehçe) konuşmaktadırlar. Bu son söylediğimiz grup, ırksal, lisan benzerliği yönüyle, yaşantı benzerliğiyle İrani bir karakter taşımakta olup Fars lisanına yakın bir Kürt lehçesiyle konuşur. Onlar her ne kadar kendilerini Kürt sayarlarsa da, hakim ulus olan Farslara karşı güçlü bir nefret hislerine sahip değildirler. İran'ın tedrici gelişmesiyle birlikte, Kürt ulusunun hayatı da siyasi ve ekonomik reformlar sayesinde değişmektedir. İran Kürdistan'ında ulusal bağımsızlık hisleri güçlü değildir. Ve İran'a karşı bağımsızlık niteliği taşıyan herhangi çok güçlü bir Kürt hareketi henüz mevcut değildir.

Bazı dönemlerde İran toprakları üzerinde Kürt ayaklanmalarının da meydana geldiği bir gerçektir. Ulusal bir hareket niteliğini taşıyan bir iki isyan hariç, diğer bütün hareketleri incelediğimizde şu sonuçları çıkartabiliriz.

a- Bu olayların bir kısmı, mahalli memurların despotizmine ve hilekârlıklarına karşı meydana gelmiş.

b- Ayaklanmaların diğeri bir kısmı ise yabancı devletlerin (Türkiye, Rusya, İngiltere) telkinleri ve oyunlarının sonucunda doğmuştur.

Şüphesiz bu değerlendirme ile demek istemiyoruz ki İran hükümetini ilgilendiren bir sorun yoktur. Kürt halkının nüfusu İran'da 750.000 kadardır. (Lurları, Bahtiyarları ve çeşitli aşiretleri saymıyoruz çünkü onlar Kürt'ten çok Farsa yakındırlar.)

Kürt seddi uzun yıllar İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasında varlığını muhafaza etti. Rusya'nın o bölgede rol oynamaya başlamasıyla birlikte bu Kürt seddi Rus, Osmanlı ve İran İmparatorlukları sınır kesiminde bir üçgen durumuna girdi.

İran da Kürtlerden aynı şekilde yararlandı. Nitekim Türkiye ile İran arasında meydana gelen çok sayıda savaşlarda, Kürtler Ararat'tan Kirmanşah'a ve daha güneylere kadar Türk hücumlarına karşı sağlam bir kale oluşturdular. Daha 17. yüzyılın başında Kürt şairi Ahmede Xani şiirlerinde Kürt kahramanlıklarından bahsederken, Kürt sıradağlarını, Osmanlı ve İran hücumları arasında bir kaleler zinciri olarak görür.

II Irak Kürdistan'ı

Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi neticesinde eski Musul vilayeti, yeni Irak devletinin bir kısmını teşkil etti, Cezire ve Zor (Deri Zor) kazaları Suriye'ye bırakıldı.

Bildiğimiz gibi Musul vilayeti, Hakkâri, Bohtan, Siirt ve Cezire ile birlikte asıl Kürdistan'ın kalbini teşkil eder. Bu yekparelik içinde Kürtler tek bir ulus olup, bir devlet teşkil edebilirler. Fakat bu kötü siyasi operasyonlar Kürdistan'ı kalbinden ikiye ayırıyordu. Hakkâri'nin büyük kısmı, Bohtan ve Siirt bölgeleri Türkiye sınırları içinde bırakılıp, diğer bölüm ise İngiliz himayesine sokuldu.

Irak Kürdistan'ında 700.000 Kürt yoğun olarak yaşamaktadır. Azınlıklardan Süryaniler yaşayış tarzları, gelenekleri ve de Kürtçeyi kullanmaları ile Kürtlere çok yakındırlar ve bir azınlık olarak kendilerine özgü isteklere sahip olabilecekleri halde, şüphesiz Kürtlerin hareketlerine katılacaklardır. Türkmen ve Arap azınlıklarını birlikte düşünseniz, önemli bir güç oluşturmazlar. Bütün Irak devletinin nüfusu 2,5 milyon olarak tahmin edilmekte, fakat Irak Millî Hükümeti bu sayıyı 3 milyon olarak göstermektedir. Son rakamı gerçek olarak kabul etsek bile, Irak Kürtleri, Irak nüfusunun üçte biri kadarını teşkil ederler.

Bundan başka Irak Kürdistan'ı arazi bakımından oldukça geniş olup, ekonomik yönden çok zengindir. Yalnız Musul petrol yatakları, bu küçük ülkeyi dünyanın en zengin ülkelerinden biri haline getirmeye kâfidir.

III Suriye Kürtleri

Suriye'de 250.000 Kürt yaşamaktadır. Bunların çoğu Halep'in doğusunda, Nusaybin, Deyri Zor ve Cezire bölgelerinde yerleşiktirler. Günümüzdeki Türkiye ile Suriye arasındaki sınır, birçok Kürt aşiretlerini ikiye bölmüştür. Bunlar muhtelif sınır engellerine rağmen daha uzun zaman birbirleriyle irtibat halinde olacaklardır.

IV Türkiye Kürtleri

Tarih boyunca, daha önce de gördüğümüz gibi Kürt bağımsızlık hareketleri çoğunlukla Türkiye Kürdistan'ı içinde meydana gelmiştir. Şu anda İran Kürdistan'ının zamanımızdaki durumunu ve Osmanlı boyunduruğundan henüz kurtulmuş olan Irak ve Suriye'deki Kürtlerin siyasi yaşantılarını ve bağımsızlık olanaklarını göz önüne aldığımızda, Kürt ulusunun bağımsızlığının esas çözümünün yalnız Türkiye Kürdistan'ına bağlı olduğunu göreceğiz.

Türkiye'nin şu andaki sınırları içinde aşağı yukarı 1,5 milyon Kürt yaşamaktadır (Doğru ve itiraz edilmez bir nüfus sayımı mevcut değildir). Şu halde Kürt Ulusunun çoğunluğu olan 1,5 milyon Kürt halkı Türkiye'nin şu üç bölgesinde yerleşiktirler.

1- Wilson tarafından sınırlandırılmış olan Ermenistan (şu halde Erzincan'dan Varto'ya, Genç'in kuzeyine, Muş bölgesindeki dağlardan Bitlis'e, Van'a bağlı Şatah üzerinden İran hududuna kadar) içinde 150.000 Kürt yaşar. Bunlar Oltu, Pasin, Kağızman, Ararat, Aladağ, Bulanık, Malazgirt, Hinus, Van, Muş ve Erzurum dağlık bölgelerinde adacıklar teşkil ederler.

2- Esas Kürdistan ve O'na yakın bölgelerde bir milyon Kürt yaşar. Bu bir milyon Kürdün yaşadığı saha Erzincan güneyinden Harput'a, Dersim'i, Çarsancak'ı, Malatya yörelerini Cebel Bereket sıradağlarına kadar içine alan bir çizgi halinde uzanıp, Urfa'nın batılarında Suriye sınırlarına kavuşur. Böylelikle Ermenistan'ın güneyi, İran Irak, Suriye üçgeni, yukarıda tarif ettiğimiz hat ile birleştirilince Harput'un büyük bir kısmının, Dersim'in, Malatya'nın, Diyarbakir'in, Urfa'nın Genç-Palu'nun, Sasun'un bütün güney bölgesinin, Siirt'in, Mardin'in, Bohtan'ın ve Hakkâri'nin bu bölgeye düştüğünü görürüz. İşte Kürtler tarafından istenen en geniş Kürdistan bu bölgeleri içerir.

3- Kilikya, Sivas ve diğer yerlerde 350.000 Kürt yaşamaktadır.

Kürt-Türk ilişkilerinin niteliğini belirtmiştik. Yüzerce seneyi kapsayan tarihin gelişimi artık son devresini yaşamaktadır. Türkler ve Kürtler arasında mevcut olan ayrılık şimdi, dipsiz bir uçuruma dönüşmüştür. Türk-Kürt düşmanlığının nedenleri derin, köklü ve tamiri olanaksızdır. 15. yüzyıldan günümüze kadar devam eden ulusal düşmanlık ve nefret, ekonomik hiçbir bağ ve çıkar birliği bırakmamıştır (Son dönemlerde). Dini bağlar nihai olarak kopmuştur. (Türkler Kürtleri inançsızlıkla, Kürtler ise Türkleri dinsizlikle ve İslamlaşma düşmanlığıyla itham etmektedirler). Dil, kültür, yaşayış ve gelenekleri yönünden de tam bir farklılık gösterirler ve en önemli olanı da Kürt ulusunun kitleler halinde kendi öz vatanında Türk ulusundan apayrı olarak yaşamış ve yaşamakta olmasıdır.

16. Sonuç

Türkiye de Türk kavmine mensup olanların azami sayısı 6 milyonu geçmez. Çeşitli halkları ve değişik dini cemaatleri "Türk" olarak göstermek isteyen Türkiye hükümetinin gayretleri boşunadır.

Önce Kürt ulusunun günümüzdeki nüfusuna bir göz atalım.

Türkiye'de	1.500.000
İran'da	750.000
İrak'ta	700.000
Suriye'de	250.000
Diğer Yerlerde	100.000
TOPLAM	3.300.000

Kürtlerle Ermeniler asırlardan bu yana aynı toprakların hissedarları ve bu toprakların hambahtlarıdır. Ermeniler de Kürtler gibi bugün Türkiye'ye karşı amansız bir mücadele gütmektedirler. Tarih bu aynı topraklarda kader birliği içinde yaşamış olan bu iki kardeş halkın kurtuluşları için birleşmesini zorunlu kılmaktadır.

Ermeni ulusunun günümüzdeki nüfusu yaklaşık 2.700.000'dür. Buna Kürt nüfusunu da eklersek bu iki halkın toplam nüfusunun 6.000.000 olduğu görülür. Şu halde Ermeni-Kürt birleşik cephesi sayı itibarıyla (Türkiye devletinin sahibi ve Ermenistan-Kürdistan'ın despotu olan) Türk kavminin sayısına eşittir. Türkler tam örgütlü bir devlete, silah ve paraya sahiptirler. Türkler işgallerinde bulunan toprakları muhafazaya çalışırlarken, Ermeni ve Kürtler ise Türklerin elindeki kendi baba topraklarını geri alma çabasıdadırlar.

Kürtler İran, Irak veya Suriye de köklü bir bağımsızlık hareketine el atamazlar. Bu yerlerdeki Kürt hareketleri hangi şekilde olursa olsunlar ve hangi neticeye varırlarsa varsınlar, nispi bir öneme sahip olabilirler. En olumlu şartlarda bile en çok ancak sözü edilen topraklarda yaşayan Kürtlerin özerklik elde etmelerine veya yaşama şartlarını yükseltmeye yardımcı olabilirler.

Bu nispi gelişmenin genel olarak Kürt ulusal sorununda olumlu etkileri olabilir. Fakat ulusal bütünlüğü kapsayan, birleşik Kürdistan'ın meydana getirilmesine yeterli olamaz.

Muhakkak ki zayıf olan (silah bakımından) Kürtlerdir. Fakat Türk hükümeti, Ermenilere tatbik edebildikleri şekilde 1,5 milyonluk Kürt halkını hiçbir zaman yok edemeyecektir. Çünkü öncelikle Kürt halkı silahlı ve savaşmayı bilen bir halktır. Sonra Kürdistan'da Kürt halkı yekpare bir nüfusa sahip olduğundan düşman tarafından eli kolu bağlı değildir. Üçüncü neden de, çok elverişli coğrafik duruma sahip olan Kürtler, taşınır mülkleri ile beraber yer değiştirmeye alışkınlardır. Dördüncü neden, en kritik bir dönemde Kürt halkının büyük kitleleri Ararat'tan Musul'a, Musul'dan Urfa'ya 1200 km'lik bir mesafe boyunca İran, Irak ve Suriye sınırlarını geçebilir ve kendilerini kardeş Kürt parçaları içinde barındırabilirler.

Kürt-Türk çelişkisi ulusal ve siyasal niteliği ile Lozan anlaşmasından sonra Türk devletini sarsan en büyük tarihi gerçektir.

Günümüzdeki niteliği ile Kürt ulusal bağımsızlık hareketi çok tabii bir şekilde Ermeni-Kürt dostluğu ve işbirliği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Tarihi olayların tedrici gelişmesini izleyenler görürler ki bu olaylar daha dün kadar düşman olan Kürt ve Ermeni uluslarının birbirleriyle dost olmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Tarihi olaylar, özellikle biz Ermeniler için çok önemlidir. Türkler güçlü ve gaddar, yabancı büyük devletler çıkarıcı ve yalancı, Ermeni devrimcileri ise zayıf ve silahsız idiler. Bütün bu nedenlerin tümü birden Ermeni bağımsızlık hareketini yenilgiye uğratma konusunda büyük roller oynamışlardır, fakat bunlardan daha da önemlisi Kürtlerin, Ermenilere karşı düşmanca tavırları ve Ermeni ulusunun her ileri bir adımına taktıkları çelmeler olmuştur.

Günümüzde bilinen Ermeni-Kürt dostluğu siyasi durumun yarattığı bir fikirdir ve bunun nedenleri ise şunlardır. Geçmiş dönemlerdeki düşmanlığın temel nedenleri ortadan kalkmıştır, bu sebepten düşmanlığın da ortadan kalkmış olduğunu kabul etmeliyiz.

Ermeni kul, Kürt efendi idi. Günümüzde Ermeni ve Kürtler arasında buna benzer sınıfsal bir ilişki artık mevcut değildir.

Kürt silahlı, Ermeni ise silahsızdı ve Kürdün geçimi, onun yaptığı soyguna ve sömürüye bağlı idi, bugün bu durum da ortada yoktur. Kürtler Kürdistan'ın ve Ermenistan'ın pratikte ve resmen sahibiydiler, Ermeniler ise buna bağlı tebaalar idi, oysaki bugün artık o zamanki siyasi durumun izi bile kalmamıştır.

Kürtler İslam, Ermeniler ise Hıristiyan'dı. Bugün Kürt İslam'ı, İslam Türk'ten o denli darbeler yedi ki, din artık onun siyasi davranışlarında bir rol oynamamaktadır.

Önceleri Kürtler Türk devletinin müttelikleriydi ve devletin despotizmine iştirak ederlerdi. Ermeniler ise sadece darbelere bir hedefti. Bugün Ermeniler artık hedef olmaktan çıktılar. Türk'e gelince, önceden Ermenilere yönelttiği darbeleri bugün aynı insafsızlıkla Kürtlere yöneltiyorlar. Böylelikle Kürtlerin eskiden sahip oldukları siyasi monopollar artık mevcut değildir.

Önceleri Ermeni bağımsızlık hareketi kısmen Türk boyunduruğundan kurtulmak idiyse de gerçekte bu aynı zamanda Kürt yöneticilerinden kurtulmayı da içeriyordu (Kürt yöneticilerinin eski düşünüş tarzı göz önüne alınarak). Hâlbuki şimdi Kürtlerin kendileri, sel gibi akan kanların pahasına vatanlarının bağımsızlığı amacını güdüyorlar. Vatan kavramının bilincine vardıldıktan sonra Kürtler, Ermeni vatanının varlığı ve Ermenilerin bağımsızlık fikrini de kolayca kavrayabilirler.

17. İlaveler

Tarihi ve siyasi araştırmayı 1931 yılında "Hayrenik" aylık dergisinde yayınlarken o günlere ait son olaylardan da bahsetmiştim.

Şimdi bu kitap yayınlanırken, biz artık 1969 yılını yaşamaktayız. Okuyucu ve eleştirci için tamamlanmış bir tabloyu takdim edebilmek için 1931'den 1969'a kadar uzanan 38 yıllık olaylar arasında köprü kurmaya mecburum. Bu olaylar ve savaşlar 500 senelik tarihi olayların doğal sonucudur.

Dersim 1936 yılına kadar ele geçirilemez bir kale halinde kaldı. Türk orduları diğer yerlerde patlak vermiş olan isyanlarla uğraşıyorlar ve Dersim Kürtlerinin isyan etmeyip normal hayatlarını yaşamalarından çok memnun görünüyorlardı... Fakat bu dağlık dünya, olağanüstü bir şekilde silahlanıp, gittikçe tehlikeli oluyor ve artık bütün Kürtleri ilgilendiren hareket merkezlerinden biri haline geliyordu.

1937 Haziranında 20.000'lik bir Türk ordusu Dersim'e karşı harekete geçti. Çarpışmalar çok şiddetli oldu. Dersimliler bu Türk saldırısının ilk hücumunu parçaladılar. Haziran ayı sonlarında 10.000'den fazla kayba uğrayan Türk ordusu, artık daha emniyetli bölgelere geri çekilmişti.

Dersim isyanının lideri, Dersimlilerin taze ordu birliklerini Harput'a yığarken aynı zamanda genel seferberlik ilan ederek 38 yaşına kadar olan yedekleri askere çağırdı. Türkiye artık Kürtlere karşı köklü bir savaşa girişmişti.

1 Temmuz 1937'de Türk hükümeti, Türkiye'deki Kürtler yerlerinden çıkarıp, uzak yerlere sürgün etme kararı aldı. Bu karar gereğince Dersim bölgesi tamamen boşaltılacaktı. Ayrıca da isyan liderlerinin asılması ve mülklerine el konulması kararlaştırıldı. "Şeyh", "Bey", "Seyyid" ve "Ağa" unvanları da ortadan kaldırılıyordu.

Eylül ayının sonlarında zaten ezilmiş olan Dersim kurtlarla kaplanmıştı. 1937 ve onu takip eden yıllarda Dersim Kürtlerinin kalıntıları Türkiye'nin uzak illerine sürüldüler.

19 Kasım 1937'de Seyyid Rıza ve 11 Kürt aşiret reisi Harput'ta darağacına çekildiler.

1937 yılının bu yaz dönemindeki isyan ocakları Dersim, Sasun, Hizan, Aladağ, Erciş ve Bohtan idi.

Sasun günelerindeki bölgelerde çarpışmalar Temmuz ayının ilk günlerinden başlayarak Ağustos sonlarına kadar devam etti. Ağustos sonlarında kanlı çarpışmalardan sonra Aliye Yunus'un kardeşi Abdurrahman ve Yunus'un oğlu Mehmed Aliye Yunus, 30'dan fazla adamlarıyla birlikte çarpışarak Suriye'ye geçip, Kamışlı'ya yerleştiler.

Hizan isyanının lideri Şeyh Selaaddin idi. 1939'a kadar kendi bölgesinde çarpışıyordu.

Aladağ-Erciş daimi olarak Türk ordusu ile çarpışmakta olup, isyancıların başında Kör Hüseyin Paşa'nın oğlu Hasan Bey bulunmaktaydı.

Bohtan ve Siirt'teki isyancıların başında ise Şeyh Ahmed Barzani (Günümüzdeki Barzani'nin ağabeyi) bulunuyordu. Kendisine Kerkük, Revanduz, Barzan ve Musul aşiretleri bağlı idi.

Bu savaş hali bazen zayıf, bazen ise şiddetli olarak 1938 ve 1939 yıllarında da devam edegelirdi.

1945 yılında Almanya'nın tam yenilgisiyle, 1945-1946 yıllarında dünyanın bölüşümü ve nüfus bölgeleri sorunu bahis mevzuu oluyordu. Bu dönemde Kızıldunun teşvikiyle İran Azerbeycanı ve Urmiye gölü dolaylarında bir Kürt hareketi başlamıştı. Orada, Türkiye sınırları dışında bağımsız bir Kürt devleti kuruldu. İran Azerbeycanı Azerileri de kendi bölgelerini bağımsız ilan ettiler.

Irak Kürdistan'ının şu andaki lideri Molla Mustafa Barzani o tarihlerde Irak ve Türkiye bölgelerinden çekilerek, İran Azerbeycanına gitmiş ve bağımsız Kürdistan'ın temelini atan liderlerin en ileri geleni haline gelmişti.

Bağımsız Kürdistan'ın başkenti Urmiye gölünün güneyindeki Mahabad idi. Yeni kurulmuş olan devletin önderi ve Başkanı Gazi Muhammed idi.

İran da meydana gelmiş olan Kürt devletinin sonucu önemlidir. Mütarekeden sonra ABD sert bir ultiyatomla Kızıldunun İran'dan çekilmesini istedi. Sovyet ordusunun çekilmesinden 5-6 ay sonra İran ordusu hem Kürt ve hem de Azeri bağımsızlıklarını söndürdü.

Barzani, arkadaşlarıyla birlikte Sovyetler Birliği'ne geçti ve 1958'deki Irak devrimine kadar orada kaldı. Barzani az sonra Bağdad'a döndü ve bir müddet sonra da Irak Kürdistan'ındaki Kürt özerklik hareketinin önderi oldu.